

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LITUANISTINIŲ STUDIJŲ KATEDRA

Karina Grigalytė
Taikomosios kalbotyros studijų kryptis

Vietos deiksė lietuvių ir italų kalbose

Magistro darbas

Darbo vadovė dr. Gintarė Judžentytė

Ginti leidžiama.....
2017 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2017

Karina Grigalytė, *Vietos deiksė lietuvių ir italų kalbose*. Magistro darbas, vadovė dr. Gintarė Judžentytė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Lituanistinių studijų katedra, 2017, 106 p.

Raktažodžiai: lietuvių kalbos vietos deiksė, italų kalbos vietos deiksė, įsivaizduojamoji deiksė, tiesioginė deiksė, *origo*, vietosrieveiksmiai, parodomieji įvardžiai, *čia*-erdvė.

Anotacija

Šiame darbe, remiantis Karlo Bühlerio bei kitų kalbotyrininkų darbais, analizuojama vietos deiksės raiška šnekamosiose lietuvių ir italų kalbose. Remiantis pusiau struktūruotu interviu video įrašų (trukmė apie 22 val.) analize, buvo siekiama išsiaiškinti, ar tarp šių dviejų kalbų deiktinių sistemų esama skirtumų. Išskirtinis dėmesys skirtas deiktiniams vietosrieveiksmiams ir parodomiesiems įvardžiams bei psichologiniam šių deiktinių stuktūrų vartojimo aspektui. Darbe taikytas kokybinis ir kiekybinis, aprašomasis analitinis ir pusiau struktūruoto interviu metodai. Išanalizavus ir apibendrinus tiriamąją medžiagą, galima daryti išvadą, kad deiktinių struktūrų vartoseną lemia tiek fizinės, tiek psichologinės distancijos tarp kalbėtojo ir referento. Lyginant lietuvių kalbos deiktinius vietosrieveiksmius ir parodomuosius įvardžius su itališkaisiais, galima teigti, kad rasta daugiau panašumų nei skirtumų. Šis darbas gali būti naudingas deiksės tema besidomintiems kalbotyrininkams, taip pat mokytojams, siekiantiems išmokyti savo mokinius vietosrieveiksmių ir parodomųjų įvardžių vartojimo sistemos lietuvių ir italų kalbose.

Turinys

Pratarmė.....	5
Įvadas.....	6
1. TEORINIAI DEIKSĖS PAGRINDAI	9
1.1. Deiksės samprata	9
1.2. Deiksės užimama vieta kalbotyroje.....	9
1.3. Deiksės rūšys	10
1.4. Vokiškoji ir anglosaksiškoji deiksės tradicija	12
1.4.1. Vokiškoji tradicija: Bühleris ir Frickė	12
1.4.2. Anglosaksiškoji tradicija: Charles J. Fillmoras, Stephenas C. Levinsonas ir Johnas Lyonsas	15
1.5. Alternatyvus požiūris į deiksę: psichologinis požiūris ir naujausi darbai	18
1.6. Apibendrinimas	24
1.7. Deiktinių struktūrų klasifikacija	24
1.7.1. Vietos deiksės raiška lietuvių kalboje	25
1.7.2. Vietos deiksės raiška italų kalboje	27
1.8. Apibendrinimas	29
2. DEIKTINIŲ VIETOS PRIEVEIKSMIŲ IR PARODOMŲJŲ ĮVARDŽIŲ TYRIMAS.....	30
2.1. Tyrimo organizavimas.....	30
2.2. Įsivaizduojamoji deiksė šnekamojoje lietuvių kalboje.....	35
2.2.1. Įsivaizduojamosios deiksės I tipas.....	35
2.2.2. Įsivaizduojamosios deiksės II tipas	37
2.2.3. Įsivaizduojamosios deiksės III tipas	39
2.3. Tiesioginė deiksė šnekamojoje lietuvių kalboje.....	43
2.4. Kiekybinė parodomųjų įvardžių ir vietosrieveiksmių analizė lietuvių kalboje.....	57
2.5. Įsivaizduojamoji deiksė šnekamojoje italų kalboje.....	60
2.5.1. Įsivaizduojamosios deiksės I tipas.....	60
2.5.2. Įsivaizduojamosios deiksės II tipas	67
2.5.3. Įsivaizduojamosios deiksės III tipas	72
2.6. Tiesioginė deiksė šnekamojoje italų kalboje.....	76
2.7. Kiekybinė vietosrieveiksmių ir parodomųjų įvardžių analizė italų kalboje	97
2.8. Apibendrinimas	99
Išvados.....	101

Literatūros ir šaltinių sąrašas 103

Pratarmė

Tariu nuoširdų AČIŪ visiems, prisidėjusiems prie mano darbo rengimo. Ačiū Gabrielei Blandytei už tuos begalę įveiktų laiptelių ir moralinę paramą. Taip pat ačiū Miglei Gribauskaitei už kone profesionalias filmavimo paslaugas ir pasiryžimą padėti visur ir visada. Už idėjų generavimą tada, kai man pačiai jų pritrūkdavo, nuoširdų ačiū tariu savo mielai *Erasmus* bičiulei Milai Karadakovai (Благодаря ти, Мила!)

Be jūsų visų šio darbo rengimas būtų buvęs daug sunkesnis!

Ivadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Tyrėjų nuomone, deiksė yra universalus reiškinys, būdingas visoms natūraliosioms pasaulio kalboms (Cairns 1991, 19). Ir nors deiksės fenomeno ištakos gali būti randamos dar Senovės Graikijoje, daugelis darbų vis dar yra aprašomojo pobūdžio, t. y. filosofiniu, kalbiniu lygmeniu aptariamas šis fenomenas, pasiūlyta klasifikacija. Apskritai deiktinių struktūrų tyrimų užsienyje atlikta palyginti daug, tačiau Lietuvoje tokie darbai dar nėra labai dažni, o juo labiau gretinantys deiktinių struktūrų vartoseną lietuvių ir užsienio kalboje. Beata Butkevičiūtė 2015 metais parengė magistro darbą tema *Lietuvių ir turkų kalbų deiktinių vietosrieveiksmių analizė*. Daugiau tokio pobūdžio darbų, analizuojančių deiktines struktūras dvejose šnekamosiose kalbose, iš kurių viena yra lietuvių, nebuvo rasta. Taigi, šiuo aspektu darbas yra naujas, nes tyrimo apie deiktinių struktūrų lyginimą lietuvių ir italų kalbose iki šiol nebuvo atlikta.

Šio darbo autorė 2015 metais parengė bakalauro darbą tema *Vietos deiksė italų kalboje* (Grigalytė, 2015), ketindama magistro studijų metu parengti būtent gretinamąjį darbą prijungiant lietuvių kalbą. Minėtasis darbas patvirtino hipotezę, kad deiktinėse situacijose deiktiniai vietosrieveiksmiai, palydimi deiktinių gestų, įgyja naujų, žodynuose neužfiksuotų reikšmų (Judžentytė, 2011, 2014; Grigalytė, 2015). Tuometiniai darbo tikslai buvo įgyvendinti iš dalies, tad šiame darbe siekiama pristatyti išsamią deiktinių struktūrų (vietosrieveiksmių ir parodomųjų įvardžių) analizę ir palyginimą¹, kurie ateityje galėtų būti naudingi pragmatikos ir / ar semantikos atstovams, besidomintiems deikse.

Darbo objektas, tikslai ir uždaviniai. Šio darbo objektas – deiktiniai vietosrieveiksmiai ir parodomieji įvardžiai šnekamosiose lietuvių ir italų kalbose. Tikslai – išsiaiškinti, ar tarp lietuvių ir italų kalbų deiktinių struktūrų esama skirtumų, patvirtinti arba paneigti kai kurių mokslininkų (Georg'o Yule, Nicko Enfieldo) teiginį, kad deiksė veikiau psichologijos, o ne pragmatikos / semantikos objektas. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus, iškelti tokie uždaviniai:

1. Remiantis lietuvių ir užsienio autorių darbais aptarti vietos deiksės raišką lietuvių ir italų kalbose;

2. Pagal Karlo Bühlerio deiksės teoriją sumodeliuoti situacijas, kuriose išryškėtų deiktinių struktūrų vartoseną šnekamosiose lietuvių ir italų kalbose;

---

¹ Be vietosrieveiksmių ir parodomųjų įvardžių vietos deiksė italų kalboje taip pat reiškia ir judėjimo veiksmažodžiais *andare* (liet. *eiti*) ir *venire* (liet. *ateiti*). Lietuvių kalboje tokios vietos deiksės raiškos formos nėra, todėl, siekiant išlaikyti gretinamojo darbo struktūrą, judėjimo veiksmažodžių šiame darbe pasirinkta neanalizuoti.

3. Remiantis Elen Frickės, Yule, Stepheno C. Levinsono, Enfieldo ir kitų kalbotyrininkų darbais, išanalizuoti deiktinius vietosrieveiksmius ir parodomuosius įvardžius šnekamosiose lietuvių ir italų kalbose, juos palyginti ir pateikti išvadas.

Keliamos hipotezės:

1. Susipažinus su teorine Enfieldo, Frickės ir Yule medžiaga, galima daryti prielaidą, kad šnekamojoje kalboje deiktinių struktūrų parinkimas yra tiek žmogaus psichologijos nulemtas reiškinys, tiek fizinės tolumo / artumo² raiškos būdas;

2. Šnekamojoje italų kalboje apibrėžtųjų ir neapibrėžtųjų vietosrieveiksmių vartoseną priklauso ne nuo geografinės regiono padėties, o nuo individualių kalbos vartotojų įpročių;

3. Lietuvių kalbos vietos deiksės sistema reikšmingai nesiskiria nuo italų kalbos vietos deiksės sistemos;

4. Šnekamojoje lietuvių kalboje jau nebeliko parodomąjo įvardžio *anas*, todėl galima teigti, kad parodomųjų įvardžių sistema iš trinarės pasikeitė į dvinarę;

5. Vietos deiksės raiškos būdų sąrašas nėra išbaigtas nei lietuvių, nei italų kalbose ir galėtų būti pildomas kitomis kalbinėmis konstrukcijomis.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Tiriamoji medžiaga – 22 val. trukmės vaizdo įrašai, rinkti Italijoje (Katanijos mieste, Sicilijos regione) *Erasmus* studijų metu 2016 / 2017 mokslo metų spalio–sausio mėnesiais ir Vilniuje 2017 metų kovo–balandžio mėnesiais. Iš viso buvo apklausti 21 italas (9 moterys ir 12 vyrų) ir 63 lietuviai (42 moterys ir 21 vyras) respondentai. Respondentų amžius svyravo nuo 18 iki 44 metų amžiaus³. Darbe taikyti kokybinis ir kiekybinis (pavyzdžių skaičiavimas ir rezultatų perteikimas diagramomis), aprašomasis analitinis ir pusiau struktūruoto interviu metodai.

Analizuojant surinktą vaizdo medžiagą, nuspręsta tiek lietuvių, tiek italų kalboje artumą žyminčias konstrukcijas (*šis, čia*) ir tolumą žyminčias konstrukcijas (*tas, ten*) aprašyti drauge, įvardijant jas arba distalinėmis, arba proksimalinėmis struktūromis. Proksimalinių ir distalinių struktūrų vartojimas pristatomas ir aprašomas remiantis tiesioginės ir įsivaizduojamosios deiksės tipais bei Enfieldo iškelta *čia*-erdvės teorija.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įvadas, dvi pagrindinės dalys – teorinė ir tiriamoji, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašas, santrauka anglų kalba bei priedai. Teorinėje dalyje pristatomos pagrindinės su deikse susijusios sąvokos ir kai kurių mokslininkų darbai šia tema. Tiriamojoje dalyje

² Čia ir toliau sinonimiškai taip pat vartojami tarptautiniai terminai *proksimalinis / distalinis*.

³ Plačiau apie tyrimo eigą rašoma Tiriamosios dalies 1 skyriuje.

analizuojami pokalbiai pagal iš anksto sumodeliuotas situacijas⁴. Remiantis teorinėje dalyje išdėstyta medžiaga, aprašomi ir palyginami deiktinių struktūrų vartosenos ypatumai lietuvių ir italų kalbose. Dėl per didelės apimties priedas pateikiamas atskirame kompaktiniame diske, kuriame pateikiamos išrašytos pokalbių ištraukos drauge su jas iliustruojančiomis nuotraukomis.

---

⁴ Čia ir toliau minint sumodeliuotas situacijas turima omeny iš anksto klausėjos parengtus klausimus, į kuriuos atsakydamas respondentas galimai vartos vietas prieveiksmių ir / ar parodomųjų įvardžių.

1. TEORINIAI DEIKSĖS PAGRINDAI

1.1. Deiksės samprata

Deiksė (gr. *δειξις*) iš senosios graikų kalbos kilęs žodis, trumpai reiškiantis „rodymą, nurodymą, referenciją“ (Yule 1996, 9; Ryvitytė⁵ 2011, 13). Lingvistinėje teorijoje šis terminas vartojamas nusakyti tas kalbos ypatybes, kurios tiesiogiai referuoja asmens, laiko ar vietos charakteristikas tų situacijų, kuriose įvyksta pasakymas (DLP 2008, 159). Taigi, deiksės reikšmė susijusi su konkrečia situacija arba kontekstu. Kontekstas čia suprantamas labai plačiai. Tai visi komunikacinės situacijos elementai, apibrėžiantys kieno nors reikšmę: verbalinis ir neverbalinis kontekstas, prielaidos, aplinka (fizinė, socialinė, psichologinė) (RDLL 1996, 245; EDSMC 2000, 67). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics* žodynas nurodo ir kitą deiksės aspektą, kuris ne visada paminimas kituose šaltiniuose. Tai – situacijos elementų nurodymas ir identifikavimas ne tik kalbinėmis priemonėmis, bet ir gestais⁶ (žr. ten pat, 286).

Nuo deiksės neasiejama ir deiktinių pasakymų sąvoka. Kalbiniai pasakymai (angl. *linguistic expressions*), nurodantys bet kokio šnekos akto (angl. *utterance act*) asmens, laiko ar erdvės aspektus ir kurių priskyrimas priklauso nuo kalbėjimo situacijos⁷ kontekso, vadinami deiktiniais pasakymais. Tarp daugybės skirtingų deiktinių pasakymų rūšių galima paminėti būdingiausius: asmeniniai įvardžiai (*aš, tu*),rieveiksmiai (*čia, ten*) ir parodomieji įvardžiai (*šis, tas*) (žr. ten pat, 285). Deiktiniai pasakymai semiotikoje, kalbotyroje, antropologijoje ir kalbos filosofijoje kartais vadinami indeksinėmis struktūromis (angl. *indexical expressions*) (Yule 1996, 9; Huang 2006, 132).

1.2. Deiksės užimama vieta kalbotyroje

Dažnai deiksės vieta apibūdinama kaip tarpinė grandis ar riba tarp semantikos ir pragmatikos (Levinson 1983, 55; RDLL 1996, 285). Kiekvienas deiktinis pasakymas turi tam tikrą semantinę reikšmę, kuri yra užfiksuota žodyne. Pavyzdžiui, *aš* definicija – ‘vartojamas kalbančiojo žymėti pačiam sau’ (DLKŽ_e). Tuo tarpu pragmatika tiria kalbą kaip veiklą, kalbėtojų gebėjimus adekvačiai sieti

⁵ Lietuvių kalba deiksė trumpai aprašyta tik keleto autorių, todėl šiame darbe pasirinkta remtis ir jų darbais.

⁶ Apie deiktinius gestus kalbama plačiau 2.1. skyriuje.

⁷ Šiame darbe kalbėjimo situacija, kurioje dalyvauja kalbėtojas ir pašnekovas, ir kurioje naudojami deiktiniai gestai, vadinama deiktine situacija (Judžentytė 2011, 2).

pasakymus su kontekstu (L T Ž 2012, 158). Kiekvienoje kalbėjimo situacijoje *aš* įgyja vis kitą konkrečią reikšmę, priklausomai nuo to, kas ištaria tokią frazę. Taigi, deiktinių pasakymų interpretacija visada priklausys nuo to, kas, kur ir kada tai pasakė.

Deiksė neatsiejama nuo referencijos. Tradicinėje semantikoje referencija apibūdinama kaip ryšys tarp kalbinės raiškos (vardo, žodžio) ir nurodomo objekto ekstralingvistinėje realybėje. Deiktinė referencija priskiriama nuo situacijos priklausančiai referencijos rūšiai – „neišbaigtiems“ žymėjimams arba referavimui pasitelkiant gestus (CEG 2007, 97; RDLL 1996, 989). Kaip vieną iš referencijos dalių galima įvardyti ir apibrėžtumą. Naujesniuose kalbotyros darbuose apibrėžtumas suvokiamas kaip tam tikro referento lokalizacija referentų aibėje. Lokalizuoti referentą galima iš situacijos elementų (deiksė), taip pat iš jau turimų žinių ar ankstesnio paminėjimo tekste (RDLL 1996, 282). Įvairiose pasaulio kalbose apibrėžtumo raiška gali skirtis. Vienas iš apibrėžtumo raiškos būdų – leksinis, pavyzdžiui, lietuvių kalbos parodomieji įvardžiai *šis, tas, anas*.

1.3. Deiksės rūšys

Tradiciškai deiksė skirstoma į asmens, vietos ir laiko. Vėliau buvo prijungta ir diskurso bei socialinė deiksės (Levinson 1983, 62; Sentf 2014, 43–44 ir kt.).

Asmens deiksė pažymi pagrindinius vaidmenis šnekos akte: kalbėtoją (I asm.), asmuo(-enys), kuriam(-iems) kalbama (II asm.) ir asmuo arba asmenys, nesantys nei kalbėtojais, nei adresatai (III asm.). Asmens deiksė reiškiami asmeniniais (*aš, tu*) ir savybiniais įvardžiais (*mano, tavo*) bei veiksmazodžio galūnėmis (pavyzdžiui, lotynų kalboje *amo* – ‘myliu’, *amas* – ‘myli’, *amat* – ‘mỹli’ (vns. III asm.)) (Cruse 2006, 126–127). Asmens deiksė taip pat reikiama ir kreipiniais, kurie gali būti išreiškiami giminytės terminais (*sese, mama*), titulais (*karaliau*), tikriniais vardais (*Mindaugai*) bei visų paminėtų būdų įvairiomis kombinacijomis (*karaliau Mindaugai*) (Huang 2006, 136). Šiuo atveju asmens deiksė glaudžiai susijusi su socialine deikse. Socialinės deiksės funkcija – nurodyti referento poziciją socialinio statuso skalėje ir artimumą kalbėtojui. Vienas iš socialinės deiksės pavyzdžių – mandagumo formų raiška (Cruse 2006, 166). Į nepažįstamą arba vyresnę asmenį lietuvių kalboje įprasta kreiptis mandagia forma *jūs*, o familiari forma *tu* vartojama bendraujant su artimaisiais. Tačiau ne visos kalbos skiria mandagumo formas. Pavyzdžiui, anglų kalboje visais atvejais vartojamas asmeninis įvardis *you* (liet. *tu*).

Diskurso deiksė nurodo, kaip konkretus pasakymas susijęs su diskursu, kuriame tas pasakymas pavartotas (Levinson 1983, 62). Pavyzdžiui, *Tai gražiausias mano matytas filmas. Tai yra nuoroda į*

buvusį diskursą, t. y. į praeityje papasakotą istoriją. Paprastai sakant, diskurso deiksė apima visas kalbines struktūras, padedančias skaitytojui ar klausytojui „orientuotis“ klausomame ar skaitomame tekste.

Laiko deiksė koduoja laiko taškus ir trukmę, susijusius su laiku, kada pasakymas buvo ištartas (arba tekstas buvo užrašytas). Levinsonas taip pat pabrėžia, kad kodavimo laikas (angl. *coding time*, *CT*) gali skirtis nuo gavimo laiko (angl. *receiving time*, *RT*) (žr. ten pat, 62). Pavyzdžiui, palikę balso žinutę autoatsakiklyje ryte, adresatas galbūt ją išklausys tik tos dienos vakare (ar net dar vėliau). Laiko deiksė dažniausiai gramatikalizuojama laikorieveiksmiais *dabar*, *vakar*, *tada*, *šiais metais* ir pan.

Vietos deiksė nurodo vietą erdvėje kalbėtojo atžvilgiu (Cruse 2006, 166). Ši deiksė rūšis dažniausiai reiškia vietosrieveiksmiais (angl. *here* (‘čia’) / *there* (‘ten’)) bei paradomaisiais įvardžiais (angl. *this* (‘šis’), *that* (‘tas’)). Kai kurios kalbos (italų, anglų) vietos deiksę reiškia taip pat ir judėjimo veiksmažodžiais (angl. *come* (‘ateiti’) ir *go* (‘nueiti’)), it. *andare* (‘eiti’) ir *venire* (‘ateiti’))⁸.

---

⁸ Vietos deiksė išsamiai aptariama 3 skyriuje.

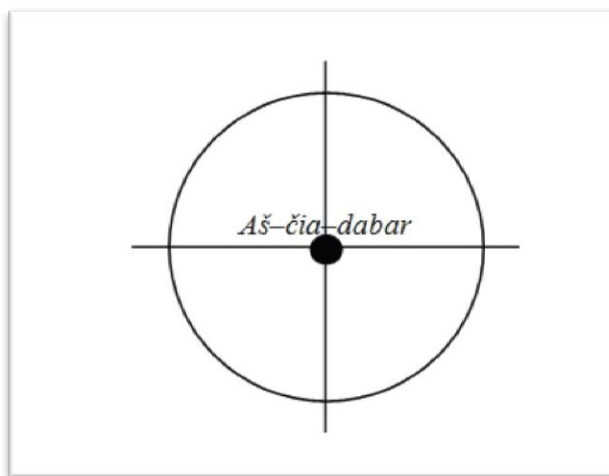
1.4. Vokiškoji ir anglosaksiškoji deiksės tradicija

Išsamių deiksės tyrimų pradininku laikomas Bühleris, 1934 metais parašęs knygą *Sprachtheorie*. Vėlesni autoriai (Lyonsas 1977, Levinsonas 1983, Yule 1996) papildė deiksės tyrimų lauką savomis įžvalgomis, atspirties tašku laikydami jau minėtąjį Bühlerio darbą. Taip susiformavo dvi iš dalies skirtingos, tačiau viena kitą papildančios deiksės mokyklos – vokiškoji ir anglosaksiškoji (Fricke 2007, 17–53; Da Milano 2015, 13–15). Anglosaksiškoje tradicijoje deiksę apibrėžiantis kriterijus yra kontekstas plačiąja prasme, o Europos tradicijoje deiksė apibrėžiama kaip priklausanti nuo *origo* (priklausymas nuo konteksto siaurąja prasme) ir deiktiniai pasakymai būtinai siejami su *origo*.

1.4.1. Vokiškoji tradicija: Bühleris ir Fricke

Vokiškosios tradicijos apžvalga pradedama nuo Bühlerio išsakytų minčių darbe *Sprachtheorie* (1934). Svarbiausios sąvokos, aptariamoms šiame skyriuje, yra *origo*, tiesioginė (angl. *direct deixis*) ir įsivaizduojamoji deiksė (angl. *imagination oriented deixis*), deiktiniai gestai (angl. *deictic gestures*), anafora (angl. *anaphora*) ir katafora (angl. *cataphora*), *origo* perkėlimas (angl. *shifting origo*).

Bühleris pirmasis iškėlė mintį, kad deiksė paremta egocentrizmu. Autorius siūlo įsivaizduoti dvi statmenai susikertančias tieses ir jų susikirtimo taške įrašyti tris deiktinius žodžius: *aš-čia-dabar* (žr. 1 schemą).

1 schema. *Origo*⁹

⁹ Čia ir toliau iliustracijos yra darbo autorės, jei nenurodyta kitaip.

Pasak Bühlerio, šis koordinacių susikirtimo taškas yra pagrindinė atskaita, kurios atžvilgiu nurodoma vieta (*origo*). *Aš* nurodo adresantą, *čia* – vietą, *dabar* – momentą. Visi kiti deiktiniai žodžiai (*ten, tada, vakar* ir kt.) interpretuojami *origo*, t. y. kalbėtojo atžvilgiu (Bühler 1990, 117). Neretai *origo* mentališkai yra perkeliama kitiems asmenims ar daiktams, kurie gali būti tiek įsivaizduojami, tiek realūs. Tada deiktinių žodžių interpretacija priklauso nebe nuo kalbėtojo, o nuo to asmens ar objekto, kuriam *origo* yra perkeltas. Kaip pavyzdį galima pateikti šokių trenerį, stovintį priešais savo mokinių grupę. Duodamas komandas *dešinèn, kairèn* jis *origo* perkelia savo mokiniams. Taigi, *origo* nėra fiksuotas ir nekintantis, visad su kalbėtoju sutampantis fenomenas.

Bühleris deiksę skirsto į tiesioginę ir įsivaizduojamąją, pastaroji skirstoma į 3 smulkesnius tipus. Tiesioginė deiksė būdinga akis į akį komunikacijai (angl. *face-to-face communication*), kai abu pokalbio dalyviai gali matyti ir tiesiogiai nurodyti referentus. Referentas deiktiškai gali būti nurodytas keletu būdų – vietos prieveiksmiu / parodomuoju įvardžiu, deiktiniu gestu arba pastarųjų dviejų būdų kombinacijomis, t. y. vietos prieveiksmiu / parodomuoju įvardžiu ir gestu. Pavyzdžiui, svečias klausia namų šeimininko, kur galėtų rasti stiklinę. Šeimininkas gali nurodyti objektą vietos prieveiksmiu *čia / ten* ir / ar rodomuoju pirštu¹⁰.

Kaip matyti, tiesioginė deiksė neatsiejama nuo gestų (Senft 2014, 62). Mokslininkai skiria 4 pagrindinius gestų tipus: ikoniniai (angl. *iconic gestures*), metaforiniai (angl. *metaphoric gestures*), ritminiai (angl. *beats gestures*) ir deiktiniai (angl. *deictic gestures*) (McNeill 2006, 301)¹¹. Deiktiniai gestai yra rodomieji judesiai, įprastai atliekami rodant pirštu, nors gestui atlikti gali būti naudojamos ir kitos kūno dalys (plaštaka, galva, smakras, žvilgsnis ir kt.)¹². Šie gestai pasirodo gyvame pokalbyje, identifikuojami konkrečius objektus, įvykius ar asmenis. Būtent jie ir parenka gesto vietą ir gesto reikšmę priklauso nuo konteksto (žr. ten pat).

Kitas Bühlerio skiriamas deiksės tipas – įsivaizduojamoji deiksė. Netiesioginėje deiksėje pašnekovai lokalizuoja objektą įsivaizduojamoje erdvėje (Judžentytė 2011, 3). Pirmasis įsivaizduojamosios deiksės tipas – objekto įsivaizdavimas ir lokalizavimas tarp kalbėtojo ir klausytojo esančioje suvokimo erdvėje. *Origo* sutampa su kalbėtoju. Reprezentatyviausias šio deiksės tipo pavyzdys – vietovių nurodymas žemėlapyje. Pavyzdžiui, pasiklydę žmonės laikydami rankose žemėlapi prašo vietinių parodyti, kaip rasti kelią iki artimiausios autobusų stotelės. Antrasis tipas –

¹⁰ Neatmetamas ir nedeiktinis referento nurodymas. Į klausimą *Kur galėčiau rasti stiklinę?* galimas ir toks atsakymas – *Indaujoje*.

¹¹ Plačiau apie visas gestų rūšis galima paskaityti McNeillo, Wilhelmo Wundto darbuose. Šiame darbe trumpai aptariami tik deiktiniai gestai, nes tik jie yra aktualūs tyrimui.

¹² Šiame darbe taikoma išplėsta gesto sąvoka, kai jam atlikti naudojamos įvairios kūno dalys.

origo perkėlimas į kitą vietą suvokimo ar įsivaizduojamoje erdvėje. Šiuo atveju deiktinės struktūros negali būti siejamos su kalbėtojo vieta komunikacijos akto metu, jie interpretuojami atsietai nuo kalbėtojo. Pavyzdžiui, kalbėtojas pasakoja klausytojui, kaip rasti Aušros vartus Vilniuje. Kalbėtojas mintimis pasiūlo pašnekovui nusikelti į abiem pažįstamą vietą mieste (pavyzdžiui, į Katedros aikštę) ir nuo ten pasakoja kelią iki Aušros vartų. Trečiasis, paskutinis, deiksės tipas – kalbėtojas lieka ten, kur yra, lokalizuojamas objektas nėra menamas, jis egzistuoja realybėje ir nėra perkeliamas į kalbėtojo ar klausytojo erdvę (Bühler 1990, 150–163). Paprasčiau sakant, klausytojas, kalbėtojas ir lokalizuojamas objektas yra vienoje erdvėje, tačiau pastarasis nėra matomas. Pavyzdžiui, turistai klausia vietinių, kur yra artimiausia parduotuvė. Atsakydami vietiniai parodys rankos mostu į vieną ar kitą pusę priklausomai nuo to, kurioje pusėje jų atžvilgiu yra ta parduotuvė.

Nuo deiksės taipogi neatsiejama ir *anafora* bei *katafora*. Anafora yra kalbinis elementas, referuojantis atgal į kitą kalbinį elementą (antecedentą) koreferentišku ryšiu. Anaforos reikšmė gali būti visiškai išaiškinta tik interpretuojant jos antecedentą. Šiuo atžvilgiu anafora yra lyginama su katafora, kai žodžiai referuoja tolimesnį kalbinį elementą (RDL 1996, 58). Kaip anaforos pavyzdį galima pateikti tokį sakinį: *Praeitą vasarą buvau Italijoje ir ten man labai patiko*. Šiame pavyzdyje anaforiškai vartojamas vietosrieveiksmis *ten*, esantis *Italijoje* substitutas, o *Italijoje* šiuo atveju yra antecedentas. Kataforos pavyzdys gali būti sakiny *Ten, Italijoje, atostogavau praeitą vasarą*. Šiuo atveju kataforiškai pavartotas vietosrieveiksmis *ten*, esantisrieveiksmio *Italijoje* substitutas. Ryšys tarp anaforos ir kataforos yra labai glaudus, todėl kartais katafora vadinama atgaline anafora. Bühleris pirmasis aprašė anaforą, o katafora yra jo paties įvestas terminas. Vokiškoji deiksės mokykla skiria ir anaforą, ir kataforą, o anglosaksiškoji tradicija išskiria tik anaforą (Satkuskaitė 2011, 24).

Vokiečių kalbotyrininkė Frickė deiksę apibūdina kaip komunikacinę ir kognityvinę procedūrą, kurioje kalbėtojas atkreipia klausytojo dėmesį žodžiais, gestais ir kitomis direktyvinėmis nuorodomis (Fricke, 1803)¹³.

Viename iš savo darbų ji pakoreguoja Bühlerio iškeltą *origo* sampratą. Pasak Frickės, Bühlerio *origo* definicija nėra visiškai tinkama deiksės fenomenai, tačiau pabrėžia svarbų aspektą, kad *origo* jokiomis aplinkybėmis negali būti identifikuojamas tik su materealiu situacijos komponentu. Taigi, *origo* suvokiamas kaip abstraktus dalykas. Be to, egzistuoja ne vienas atskiras, o keletas *origo*, kurie turi būti laikomi abstrakčiais neapibrėžtais taškais. Šie *origo* nėra stabiliai susieti tik su kalbėtoju, bet veikiau gali būti perkeliama kitiems objektams.

---

¹³ [http://www.ellenfricke.de/publikationen/Ellen%20Fricke%202014%20-%20Deixis%20gesture%20and%20embodiment%20from%20a%20linguistic%20point%20of%20view%20\(136%20HSK%2038.2\).pdf](http://www.ellenfricke.de/publikationen/Ellen%20Fricke%202014%20-%20Deixis%20gesture%20and%20embodiment%20from%20a%20linguistic%20point%20of%20view%20(136%20HSK%2038.2).pdf) (žiūrėta 2017 05 01).

Autorė siūlo hierarchinę struktūrą, pradedant pirminiu *origo*, susietu su kalbėtoju. Keičiantis komunikacinėms rolėms, išlaikomas pirminis *origo* ir su juo galimybė tyčia kurti antrinius *origo*. Šie antriniai *origo* gali būti suteikiami apčiuopiamiems ir įzivaizduojamiems objektams (Fricke, 207–224).

1.4.2. Anglosaksiškoji tradicija: Charles J. Fillmoras, Stephenas C. Levinsonas ir Johnas Lyonsas

Anglosaksiškoje deiksės tradicijoje šią temą chronologine seka daugiausiai gvildeno kalbotyrininkai Fillmoras, Lyonsas ir Levinsonas.

1971 metais Fillmoras deiksę apibrėžė kaip pasakymų formalias ypatybes, apibrėžiamas ir interpretuojamas tik žinant tam tikrus komunikacinio akto aspektus, kuriame tas pasakymas buvo ištartas. Šie komunikacinio akto aspektai yra: 1) pašnekovų tapatybė (asmens deiksė); 2) vieta ar vietos, kur yra šie asmenys (vietos deiksė); 3) laikas, kuriuo vyksta komunikacijos aktas (laiko deiksė); 4) kalbinės medžiagos forma, t. y. buvusios ir būsimos diskurso dalys (diskurso deiksė); 5) pokalbio dalyvių socialiniai santykiai (socialinė deiksė) (Fillmore 1975, 258).

Pirmiausia autorius aiškina skirtumą tarp deiktinės ir nedeiktinės koncepcijos. Kartais ta pati kalbinė medžiaga gali turėti tiek deiktinę, tiek nedeiktinę funkcijas, pavyzdžiui, prievoksmis *kairėje*. Sakinyje *Mano sesuo stovėjo generolo kairėje* prievoksmis vartojamas nedeiktiškai, nes kalbėtojo vieta šnekos akto metu yra visiškai nereikšminga. Situacija pasikeičia, jei ištariamas sakinyje *Koks ten šviečiantis daiktas, truputį į kairę nuo kipariso medžio?* Šiame pavyzdyje prievoksmis vartojamas deiktiškai, nes pašnekovų lokacija erdvėje pokalbio metu yra esminė sąlyga norint teisingai suprasti klausimą (žr. ten pat, 235). Taigi, komunikuojami pranešimai suprantami teisingai tik tada, jei jie tinkamai siejami su komunikacine situacija.

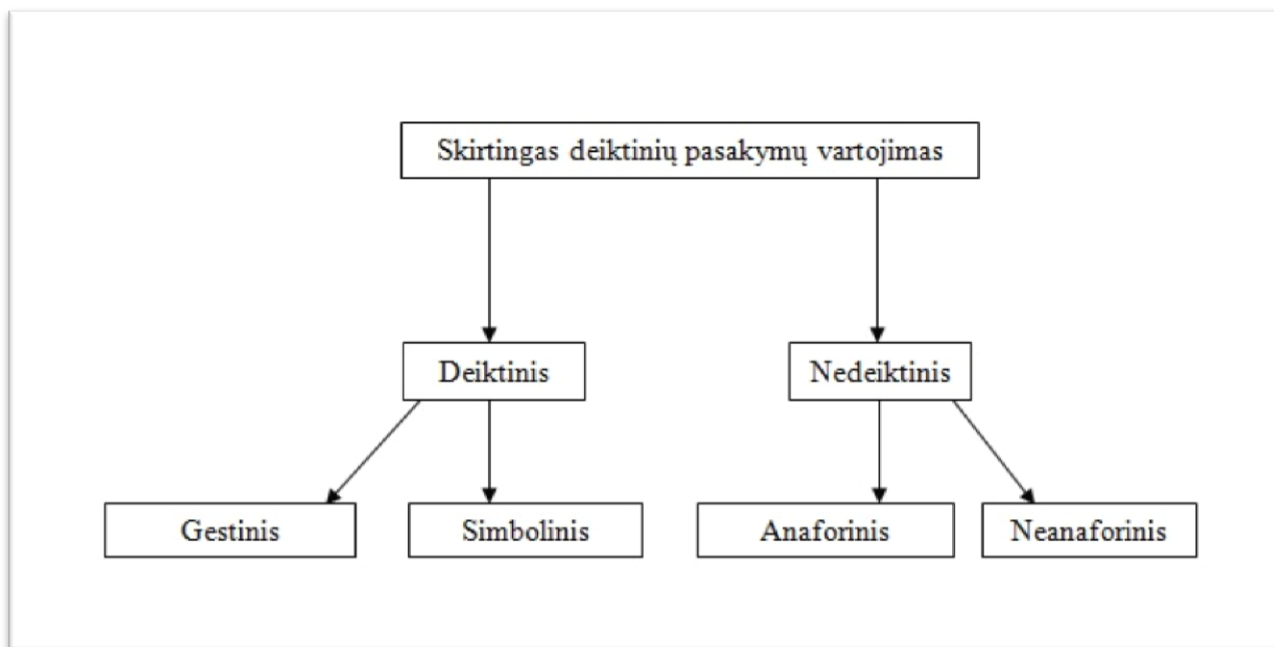
Pasak autoriaus, deiktiniai pasakymai gali būti vartojami keletu būdų – gestiškai, simboliškai ir anaforiškai. Vartojant gestiškai deiktinius pasakymus, jie tinkamai interpretuojami tik tada, kai vienas iš komunikacijos dalyvių pastebi fizinę komunikacinės situacijos elementą (gestą). Pavyzdžiui, pasakyme *padėk jį ten* klausytojas turi žinoti, į kurią erdvės tašką rodo kalbėtojas. Nėra daug deiktinių pasakymų, kurie būtų vartojami tik gestiškai. Veikiausiai tai vadinamieji reprezentatyvai (angl. *presentatives*) *voici / voilà* prancūzų kalboje ir *vot / von* rusų kalboje¹⁴. Simboliškai vartojami deiktiniai pasakymai įtraukia tik tam tikrus žodinės komunikacijos situacijos aspektus. Pavyzdžiui, kalbant

¹⁴ Lyonsas prie šios grupės priskiria ir lotynų kalbos *ecce*, iš kurio vėliau kilo itališka forma *ecco*, vėliau aptariama skyriuje 3.2. Šis autorius tokių žodžių vartoseną laiko beveik referencine, o ne grynai referencine, nes ne visada yra aišku, ar jie vartojami atkreipti dėmesį į vietą, ar į objektą (Lyons 1977, 648). Prie tokių žodžių priskiriamas ir anglų kalbos *cheers* (liet. *į sveikatą*) (Levinson 1983, 65).

telefonu užduotame klausime *Ar Jonas yra ten?*rieveiksmis *ten* suvokiamas 'vietoje, kurioje esi tu' reikšme. Anaforinis pasakymų vartojimas teisingai suprantamas tik žinant, su kuria kita to paties diskurso dalimi pasakymas yra koreferentiškas. Pavyzdys gali būti sakiny *Aš nuvažiavau į stovėjimo aikštelę ir palikau mašiną ten. Ten* referuoja į anksčiau diskurse paminėtą vietą, t. y. stovėjimo aikštelę. (žr. ten pat, 258).

Pasak kito amerikiečių kalbotyrininko Levinsono, deiksė yra akivaizdžiausias pavyzdys, kuriame atsispindi santykis tarp kalbos ir konteksto. Deiksė apima būdus, kuriais kalbos koduoja ar gramatikalizuoja pasakymo arba kalbinio įvykio konteksto ypatybes. Natūralios kalbos pasakymai yra tiesiogiai siejami su konteksto aspektais, todėl autorius primena kalbos teoretikams, kad kalba, visų pirma, yra bendravimas akis į akį ir dėl to kai kurių kalbos ypatybių neįmanoma išanalizuoti neatsižvelgiant į tai (Levinson 1983, 54). Vykstant tiesioginei komunikacijai, kalbėtojas ir klausytojas paeiliui keičiasi pokalbio dalyvių vaidmenimis, o su jais drauge keičiasi ir deiktinio centro vieta (žr. ten pat, 64).

Šis kalbininkas, taip pat kaip ir Fillmoras, deiktinius pasakymus skirsto į gestinius ir simbolinius, o anaforinius ir neanaforinius pasakymus skiria prie nedeiktinių pasakymų. Supaprastintai šį skirstymą galima pateikti tokia schema (žr. 1 schemą):

2 schema. *Deiktinių pasakymų vartosena*

Kaip teigia Levinsonas, visiškai įmanoma deiktinį terminą vartoti tiek anaforiškai, tiek deiktiškai vienu metu. Pavyzdžiui, *I was born in London and have lived there ever since. There* yra Londono anafora (anaforiškas vartojimas), tačiau *there* taip pat gali būti susijęs su kalbėtojo vieta pokalbio metu (t. y. ne Londone) (Levinson 1983, 66).

Vietos arba erdvės deiksė specifikuoja vietas, susijusias su tam tikrais šnekos akto erdviniais taškais. Egzistuoja du pagrindiniai būdai referuoti objektus: 1) apibūdinti ar įvardyti juos; 2) lokalizuoti. Lokalizuoti objektus galima siejant juos su kitais objektais ar stabiliais referencijos takšais, pvz., *Stotis yra už 200 metrų nuo katedros*. Alternatyviai, jie gali būti deiktiškai specifikuoti atsižvelgiant į dalyvių vietą kalbėjimo metu, pvz., *Ji yra už 200 metrų nuo čia*. Gryni anglų kalbos deiktiniai žodžiais yra *here* ‘čia’ ir *there* ‘ten’ bei *this* ‘šis’ ir *that* ‘tas’. Simbolinis *here* ‘čia’ vartojimas gali būti aiškinamas kaip pragmatiškai sutartas erdvės vienetas, įtraukiantis kalbėtojo vietą šnekos akto metu (Levinson 1983, 79). Gestiškas *here* vartojimas aiškinamas kaip pragmatiškai duota erdvė, artima kalbėtojo vietai kalbėjimo metu, kuri įtraukia gestiškai nurodytą vietos tašką (žr. ten pat, 80). Perėjimas nuo *that* prie *this* rodo empatiją, o nuo *this* prie *that* emocinę distanciją, kurią Levinsonas vadina empatine deikse.

Lyonsas teigia, kad lingvistikoje deiksės terminas vartojamas nurodyti asmeninių ir parodomųjų įvardžių, laiko ir daugybės kitų gramatinių ir leksinių ypatybių funkcijas, siejančias pasakymus su jų erdvės-laiko koordinatėmis (Lyons 1977, 636). Deiksės gramatikalizacija (pavyzdžiui, *veiksmožodžio laikais*) ir leksikalizacija geriausiai suvokiama kanoninėje kalbėjimo situacijoje. Tokia situacija įtraukia vieną kalbėtoją ir vieną klausytoją arba vieną kalbėtoją ir daugiau klausytojų. Kanoninės kalbėjimo situacijos metu signalizuojama fonetinėmis priemonėmis – garso tarimo–priėmimo kanalu, visi dalyviai yra toje pačioje situacijoje, gali matyti vienas kitą ir suvokti su pokalbiu susijusias negarsines paralingvistines jų pasakymų ypatybes ir kiekvienas pakaitomis imasi siuntėjo–gavėjo vaidmens (žr. ten pat, 637). Pasak jo, tokia situacija yra egocentriška, t. y. kalbėtojas viską sieja su savo paties požiūrio tašku.

Pasak kalbotyrininko, egzistuoja du būdai, kuriais galima identifikuoti objektą vartojant referencinį pasakymą. Pirmasis – informuoti adresatą, kur tas objektas yra, pavyzdžiui, lokalizuoti. Antrasis būdas – papasakoti adresatui, kaip atrodo objektas, kokias savybes jis turi arba kokiai objektų klasei jis priklauso (t. y. apibūdinti) (Lyons 1977, 648). Kai objektas indentifikuojamas parodant jį, bandomas atkreipti adresato dėmesys į tam tikrą erdvės-laiko sritį, kurioje tas objektas yra (žr. ten pat, 654). Demonstratyvai *this* ir *that* naudojami deiktiškai gali būti suprantami kaip instruktuojantys arba

kviečiantys adresatą nukreipti savo dėmesį į tam tikrą erdvės sritį, tam kad rastų objektą (arba grupę objektų), kurie buvo nurodyti (L y o n s 1977, 655).

Autorius iškelia ir empatinės deiksės sąvoką. Dažnai pasitaiko, kad kalbėtojas pasirenka vartoti *this* 'šis' vietoje *that* 'tas', *here* 'čia' – vietoje *there* 'ten' ir *now* 'dabar' – vietoje *then* 'tada'. Tai nulemia kalbėtojo asmeninis santykis su subjektu, situacija ar vieta, kurią jis nurodo, arba identifikuoja save su adresato požiūrio tašku. Sąlygas, apibrėžiančias tokį empatišką žymėtujų narių vartoseną, nurodyti yra sunku. (L y o n s 1977, 677).

Objektai užima tam tikrą vietą erdvėje, todėl gali pasitarnauti indentifikuojant vietas, kurias jie užima. Pavyzdžiui, *I'll meet you at the car* 'Susitiksime prie mašinos' junginys *the car* 'prie mašinos' vartojamas netiesiogiai identifikuoti vietą. Tokiais atvejais turi būti akcentuojama, kad vieta yra referuojama netiesiogiai (žr. ten pat, 693).

Abibūdinant objektų lokaciją arba kryptį, į kurią jie juda, vartojamos opozicijos *aukšty* vs. *žemyn*, *priekis* vs. *galas*, *dešinė* vs. *kairė*. Šios opozicijos, jungiamos su deiktinėmis opozicijomis *here* ir *there*, yra įprastesnės, nei tokios, kurios įtraukia į referenciją tam tikrą stabilų orientyrą (pavyzdžiui, žvaigždynai, upės, kalnai ir kt.) (L y o n s 1977, 695).

1.5. Alternatyvus požiūris į deiksę: psichologinis požiūris ir naujaisi darbai

Yule savo knygoje *Pragmatics* išplėtojo Lyonso iškeltą empatinės deiksės sąvoką ir aiškiai apibūdino psichologinį deiksės aspektą. Kalbant apie vietos deiksę svarbu prisiminti, kad vieta iš kalbėtojo perspektyvos gali būti nustatoma ne tik fiziškai, bet ir psichologiškai. Kalbėtojas, laikinai išvykęs iš savo namų, dažnai vis tiek vartoja *čia* išreikšti (fiziškai nutolusią) namų zoną, tarsi jis vis dar būtų toje vietoje. Kalbėtojas taip pat geba projektuoti save kitoje vietoje dar prieš atvykdamas į ją, pavyzdžiui, *I'll come later* 'Aš ateisiu vėliau' (= judėjimas į adresato buvimo vietą). Toks reikšminys dažnai įvardijamas deiktine projekcija (angl. *deictic projection*)¹⁵ (Y u l e 1996, 12–13).

Autorius iškelia svarbią mintį, kad galbūt tikrasis pragmatinis vietos deiksės pagrindas būtų ir yra psichologinis atstumas. Fiziškai artimi objektai dažnai kalbėtojo laikomi psichologiškai artimais, taip pat, kas nors fiziškai tolumo dažniausiai bus laikoma tolima ir psichologiškai (pavyzdžiui, *tas vyras ten*). Vis dėlto, kalbėtojas taip pat gali norėti pažymėti ką nors fiziškai artimą kaip psichologiškai

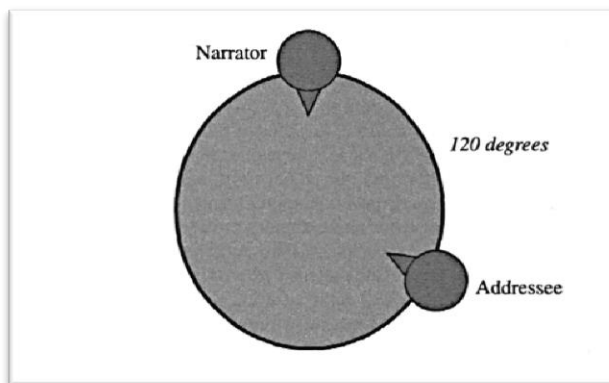
¹⁵ Šį terminą pirmiausia pavartojo Lyonsas jau minėtame darbe *Semantics* (64 p.). Lyonsas taip pat įvedė sąvoką empatinė deiksė (angl. *emphatic deixis*), kuri koduoja emocinį artumą arba distanciją tarp kalbėtojo ir kalbinio akto aspektų. Panašus terminas empatinė deiksė (angl. *empathetic deixis*) nurodo kalbėtojo identifikavimąsi ir refleksiją su kito asmens požiūrio tašku šnekos akto metu (ODP 2012, 102). Tuo tarpu Fillmoras šį reiškinį vadino „kito žmogaus požiūrio taško perėmimu“ (angl. *taking the other fellow's point of view*) (F i l l m o r e 1975, 263).

tolimą. Taip kalbėtojas išreiškia neigiamą nuostatą fiziškai artimo objekto atžvilgiu (pavyzdžiui, valgomo maisto). Šioje analizėje žodis *tas* neturi fiksuotos (t. y. semantinės) reikšmės, o ji yra suteikiama kalbėtojo pagal konkretų kontekstą (Yule 1996, 13).

Naujausi kalbotyros darbai atkreipia dėmesį į ekstralingvistinių veiksnių daromą įtaką kalbinių formų pasirinkimui. Keičiantis komunikacinio akto sąlygoms, kalbėtojai dažnai nesąmoningai keičia ir savo lingvistinius ar paralingvistinius sprendimus. Pagal tradicinę parodomųjų įvardžių analizę, tokie nariai kaip *šis*, *tas*, *čia* ir *ten* visų pirma specifikuoja nurodomo referento poziciją ir atstumą šnekos akto dalyvių vietos atžvilgiu. Visgi naujausi darbai apie demonstratyvus atkreipia dėmesį į interakcinius veiksnius, apibrėžiančius kalbėtojo specifinių formų pasirinkimą. Kai kurie tyrėjai teigia, kad deiksės pagrindas yra referuojamų objektų prieinamumas (kognityvinis, percepinis, erdvėlaikinis) šnekos akto dalyviams. Toks objektų prieinamumas vadinamas relatyviu artimumu (angl. *relative proximity*) (Kuntay, Özyürek 2002, 336).

Asli Özyürek viename savo straipsnių aptaria eksperimentą, kurio metu buvo tikrinama hipotezė, ar tikrai kalbėtojai, priklausomai nuo to, kur lokalizuojamas adresatas, vartoja skirtingą edvinę kalbą ir gestus kryptingai nurodyti (Özyürek 2000, 69).

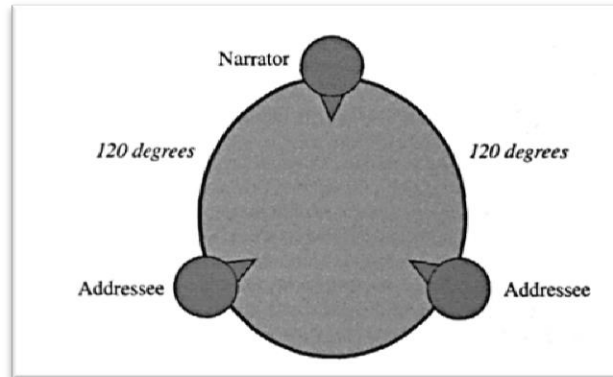
Atliekant tyrimą dalyviai buvo paskirstyti į dvi grupes – eksperimentinę ir kontrolinę. Vienam iš dalyvių buvo parodomas trumpas animacinis filmas ir jo užduotis buvo papasakoti animacinio filmo siužetą iš pradžių dviem, o po to vienam klausytojui (pastarasis vieną kartą būdavo sodinamas iš kairės, kitą – iš dešinės pusės) (žr. ten pat, 70–71) (žr. 1 ir 2 paveikslėlius).¹⁶

1 paveikslėlis. Kalbėtojas ir vienas adresatas¹⁷

¹⁶ Paveikslėliai iš to paties Özyürek straipsnio.

¹⁷ *Narrator* – pasakotojas, *120 degrees* – 120 laipsnių, *addressee* – adresatas.

2 paveikslėlis. *Kalbėtojas ir du adresatai*

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad adresato lokacijos pokyčiai pakeitė gesto kryptį, tačiau nepakeitė, kas buvo tiesiogiai išreikšta kalboje. Išsami gestų pokyčių analizė ir erdvinės adresatų konfigūracijos tipo analizė parodė, kad kalbėtojai įtraukė dalyvius į 'bendrą erdvę'. Jie keisdavo savo gestų kryptis taip, kad jų gestai judėjo į bendrą erdvę, kai jie palydėdavo pasakymus su prielinksniu *in* (liet. *į*), o, kai pasakymai buvo palydimi prieveiksniu *out* (liet. *laukan*), jų gestai judėjo iš bendros erdvės. (Ö z y ü r e k 2000, 79–80).

Rezultatai taip pat turi įtakos kognityvinių procesų teorijoms, pabrėžiančioms gestų ir kalbos vartojimą. Gestų naudojimas keičiasi priklausomai nuo kalbinio pasakymo, kurį jie palydi, ir nuo kontekstų, kuriuose jie yra produkuojami. Šio eksperimento rezultatai atskleidė, kad ne tik naratyvinis, bet ir ekstralingvistinis erdvinis kontekstas daro įtaką erdvinių santykių raiškai gestais ir kalba. Erdvinė referencija gestais arba kalba turi būti aiškinama kaip integracija tarp kalbos, palydinčių kalbą gestų ir pasakymo konteksto (Ö z y ü r e k 2000, 80–81).

Kalbininkas Enfieldas straipsnyje pristato psicholingvistinį požiūrį į demonstratyvų vartojimą deiktinėse situacijose. Atliktų tyrimų metu buvo pastebėta, kad 'artimi' referentai, žymimi *this*, dažnai yra gana nutolę, išties tiek pat arba net dar tolimesni nei referentai žymimi distaliniu *that*. Atitinkamai, distaliniu *that* žymimi referentai gali būti fiziškai labai arti kalbėtojo.

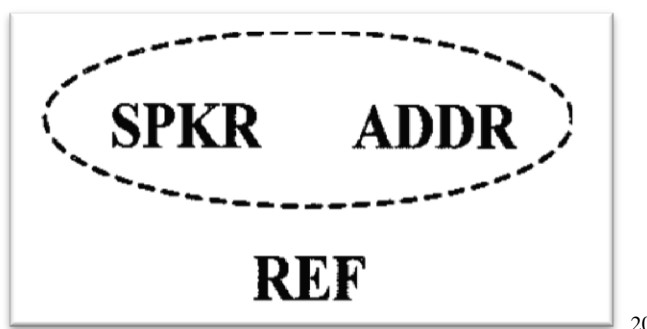
Esminis dalykas, padedantis suvokti kaip demonstratyvai yra vartojami egzoforine funkcija¹⁸, yra tai, kad žmonių interakcija transformuoja fizinę erdvę į prasmingą erdvę (angl. *meaningful space*) (Enfield 2003, 88).

¹⁸ Referencija skirstoma į endoforinę ir egzoforinę. Endoforinė referencija išryškėja tik iš paties teksto elementų. Ši referencijos rūšis smulkiau skirstoma į anaforą ir kataforą. Egzoforinė (išorinė) referencija suvokiama tik susiejus tekstą su nekalbine tikrove, su situacija, dažniausiai su kelbėjimo vieta ir laiku (M a r c i n k e v i č i e n ė 2007, 51).

Komunikuodami žmonės sukuria interakcinį uždaramą (angl. *interactive closure*) ir taip sukuria veiksmingo komunikavimo ribas. Erdvės uždaramas kyla iš jungtinės komunikacinės veiklos ir yra žmonių protuose bei elgsenoje, o ne pačioje fizinėje aplinkoje. Logiškai nepriklausoma nuo tokių uždaramų, tačiau dažnai su jais sutampanti, yra konceptualiai apibrėžiama kaip erdvė, kuri gali būti vadinama *čia*-erdve (angl. *here space*). *Čia*-erdvė nebūtinai apibrėžiama referuojant į fizinius aspektus, bet paprasčiausiai erdvė ar sritis, kurią kas nors laiko kaip *čia* tam tikru momentu ir tam tikram tikslui. Veiksny, galintis apibrėžti kalbėtojo *čia*-erdvę, yra jo įsitraukimo sritis (angl. *engagement area*), vieta, kuri yra suvokiama kaip tuo metu dominuojanti asmens vieta fizinėje erdvėje arba į ką tuo metu yra sutelktas dėmesys (Enfield 2003, 89).

Įsitraukimo sritis yra tik vienas galimas determinantas, apibrėžintis abstraktesnę *čia*-erdvės perimetrą. Egzistuoja daugybė interakcinių priežasčių kalbėtojams formuoti konstruktus tokius, kokie jie yra. Pavyzdžiui, vieno žmogaus demonstratyvo pasirinkimas gali signalizuoti tvirtinimą apie tai, kad kalbėtojo *čia* ir adresato *čia* yra bendras. Tai gali būti nulemta fizinės situacijos aspektų ar socialinės situacijos subtilybių (pvz., skirtybės kylančios iš mandagumo – gali būti nemandagu laikyti vieno erdvę bendra su adresato erdve) arba sąmoningų manipuliacijų. Tačiau galiausiai kalbėtojo parinktas demonstratyvas turi geriausiai išspręsti referencijos koordinacinę problemą¹⁹ (žr. ten pat, 90). Toliau autorius atskirai aptaria atvejus, kai kalboje referentas nurodomas *tas, ne čia* o kada *šis, čia*.

1 SITUACIJA: *tas, ne čia* vartojami, kai kalbėtojo *čia*-erdvės perimetras įtraukia ir adresatą, tačiau referentas nėra šiame perimetre. Ryškus *čia*-erdvės apribojimas, kylantis iš glaudžios kalbėtojo ir adresato sąjungos, išstumia referentą už perimetro ribų ir nurodo jį kaip esantį *ne čia*. (Enfield 2003, 92) (žr. 3 paveikslėlį).

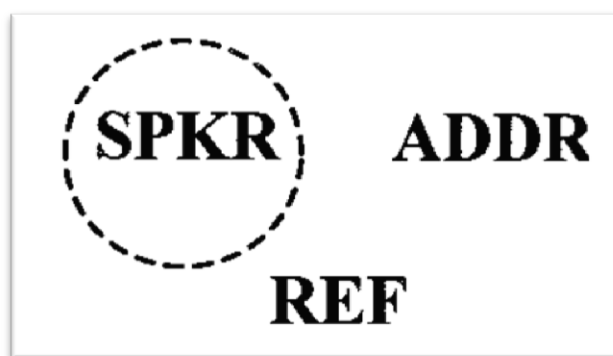

3 paveikslėlis. Referentas išstumiamas iš bendro *čia*-erdvės perimetro

¹⁹ Referencijos koordinacinė problema yra reikalinga pašnekovams patikimai susieti vienas kito intencijų ir interpretacijų bendrą suvokimą kalboje (Clark 1996: 265).

²⁰ Iliustracija imta iš Enfieldo straipsnio. Čia ir toliau: SPKR – kalbėtojas, ADDR – adresatas, REF – referentas.

2 SITUACIJA: *tas, ne čia* vartojami, kai kalbėtojo *čia*-erdvės perimetras apibrėžiamas kaip stiprus savęs įtraukimas (angl. *solo-engagement*), neįtraukiant nei adresato, nei referento (žr. 4 paveikslėlį). Šis atvejis yra toks pat kaip ir praeitas, nes referentas nepatenka į kalbėtojo *čia*-erdvę, tačiau skiriasi tuo, kad kalbėtojo *čia*-erdvė ir adresato erdvė nepersidengia. Tai geras pavyzdys, kai referentas fiziškai yra labai arti kalbėtojo (tiesiogine prasme, pasiekiamas ranka), tačiau referuojamas distaliniu demonstratyvu. Toks pavyzdys rodo, kad negalima apeliuoti tik į objektyviai išmatuojamus erdvinės distancijos skirtumus. Čia pasirinkimą apibrėžia suvokiamas interakcinės erdvės perimetras.

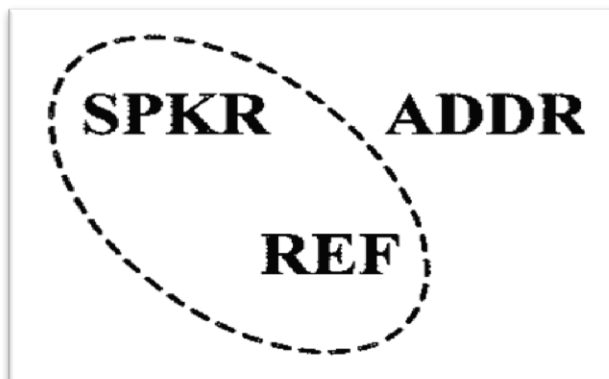

4 paveikslėlis. Ryški kalbėtojo *čia*-erdvė, neįtraukianti adresato ir referento

3 SITUACIJA: *tas, ne čia* vartojami, kai kalbėtojo *čia*-erdvės perimetro ribos apibrėžiamos fizinėmis ypatybėmis interakcinėje erdvėje ir referentas nėra joje. Čia-erdvė iš esmės yra konceptuali, įtvirtinama pagal tai, kaip žmonės interpretuoja erdvę. Situacinės aplinkos fizinės ypatybės gali daryti stiprią įtaką tokioms interpretacijoms. Fiziniai objektai, tokie kaip sienos, tarpduriai, sutartinis 'pertvarų suformavimas', (angl. *wall-projecting*) kėdžių atlošais ir kitomis kliūtimis, yra sutartinai pripažįstami kaip barjerai, kuriuos kalbėtojai ir adresatai gali abipusiai atpažinti. Kai kalbėtojas jaučia prieigos prie referento trūkumą, jis suvokia jį kaip *ne čia* (Enfield 2003, 96).

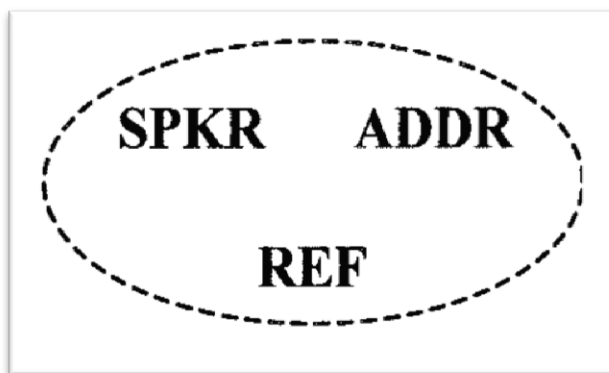
4 SITUACIJA: *šis, čia* vartojami, kai joks *čia*-erdvės perimetras nėra itin ryškus. Kalbėtojo sąveikos sritis yra plati ir išstęta, taip kad nėra itin kontekstualiai ryškaus *čia* perimetro lokatioje interakcinėje erdvėje. To rezultatas – tampa netinkama ką nors specifiuoti kaip *ne čia*, net jei referentas gana toli nuo kalbėtojo (žr. ten pat, 103).

5 SITUACIJA: *šis, čia* vartojami, kai kalbėtojo *čia*-erdvės perimetras įtraukia referentą, tačiau neįtraukia adresato. Aiškiausi pavyzdžiai yra kai kalbėtojas išties laiko rankose arba kitaip manipuliuoja objektu (žr. 5 paveikslėlį).

5 paveikslėlis. Čia-erdvės perimetras, neįtraukiantis adresato

6 SITUACIJA: *šis, čia* vartojami, kai kalbėtojo *čia*-erdvės perimetras įtraukia referentą ir adresatą. Dažnai referentas yra kalbėtojo ir adresato jungtinės interakcijos dėmesio sutelkimo taškas (žr. 6 psveikslėlį).

6 paveikslėlis. Čia-erdvės perimetras įtraukia kalbėtoją, adresatą ir referentą

Apibendrinant galima teigti, kad tokie veiksniai kaip referento atstumas nuo kalbėtojo, adresato vieta referento atžvilgiu, referento matomumas kalbėtojui ir / ar adresatui gali vaidinti pagrindinį vaidmenį vartojant demonstratyvus.

1.6. Apibendrinimas

Vietos deiksės tyrimus galima suskirstyti į tris dideles grupes. Pirmoji – vokiškoji tradicija, siejanti deiksę su *origo* ir gestais. Pagrindinis šios mokyklos atstovas Bühleris deiksę skirsto į tiesioginę ir įsivaizduojamąją (pastaroji smulčiau skirtoma į potipius). Frickė, remdamasi Bühlerio darbais, performuluoja *origo* sampratą ir teigia, kad jų yra ne vienas ir jie visi turi savo hierarchiją. Antroji – amerikietiškoji deiksės tradicija ir jos pagrindiniai atstovai Fillmoras, Levinsonas ir Lyonsas deiksę, visų pirma, sieja su kontekstu. Kontekstas suvokiamas labai plačiai, t. y. tiek su rodymu, tiek su kalbėjimo situacijos elementais. Trečiajai grupei galima priskirti amerikiečius, kurie ėmė gvildinti ir psichologinį deiksės aspektą, t. y. įvedė empatinės deiksės, deiktinės projekcijos ir psichologinio atstumo sąvokas. Toliau vystantis deiksės tyrimams, atsižvelgta ir į kitą jos aspektą, t. y. konteksto įtaką demonstratyvų parinkimui. Keltas klausimas, kodėl toli esantys referentai kartais identifikuojami kaip esantys artimi kalbėtojui, o esantys arti – kaip tolimi.

1.7. Deiktinių struktūrų klasifikacija

Šiame skyriuje aptariami vietą nurodantys deiktiniai pasakymai lietuvių ir italų kalbose, t. y. parodomieji įvardžiai *šis, tas* (it. *questo, quello*) ir vietosrieveiksmiai *čia, ten* (it. *lì / là, qui / qua*). Deiktiniai parametrai, nusakantys deiktinių struktūrų ypatybes, yra atstumas, matomumas, aukštis, pusė (Huang 2006; Diessel 1999 ir kt.)²¹.

Pasak Johno Andersono ir Edwardo Keenano, kalbos gali būti klasifikuojamos pagal tai, kiek demonstratyvai ir deiktiniairieveiksmiai turi narių atstumui išreikšti. Daugelis kalbų turi dvinarę demonstratyvų ir deiktinių vietosrieveiksmių sistemą²². Tokiose kalbose pagrindinė skirtis tarp artimo (arba relatyviai artimo kalbėtojui), ir tolumo (arba neartimo, kartais relatyviai artimo adresatui)²³ nario yra gramatikalizuota. Ši dvinarė deiktinių vietosrieveiksmių sistema atrodo pati tipiškiausia ir universaliausia vietos deiksėje. Tokio tipo kalboms priklauso prancūzų, italų, anglų, rusų ir daugybė kitų kalbų (Huang 2006, 152–153).

---

²¹ Kadangi darbe tiriamųjų kalbų deiktiniai pasakymai nėra skirstomi pagal matomumą, aukštį ar pusę, toliau šie aspektai nebus aiškinami (žr. daugiau Huang, Diessel ir kt.).

²² Esama kalbų, turinčių ir daugiau nei tris narius atstumui išreikšti (žr. daugiau Huang).

²³ Toliau darbe vartojami tarptautiniai terminai *proksimalinis* ir *distalinis*.

1 lentelė. Vietosrieveiksmių klasifikacija

Kalba	Proksimalinis	Distalinis
Anglų	<i>here</i>	<i>there</i>
Italų	<i>qui / qua</i>	<i>lì / là</i>

Kai kurios kalbos turi trinarę sistemą. Tokios kalbos toliau skirstomos į dar du tipus. Pirmojo tipo kalbos narius skirsto į proksimalinius, vidurinius (angl. *medial*) ir distalinius (labai nutolusius nuo kalbėtojo ir / ar klausytojo). Pastebėtina, kad tokioje sistemoje vidurinis narys nurodo vietą, susijusią su deiktiniu centru, įprastai kalbėtoju. Tokia sistema vadinama orientuota pagal atstumą (angl. *distance-oriented*). Jei kalba turi pagal atstumą orientuotą demonstratyvų, ji taip pat turės ir į atstumą orientuotų deiktinių vietosrieveiksmių (žr. ten pat, 153). Kita vertus, tokiose kalbose kaip japonų ar palau (angl. *Palauan*) trys nariai gali būti laikomi proksimaliais kalbėtojui, proksimaliais adresatui ir distaliais tiek kalbėtojui, tiek adresatui. Tokiose sistemose vidurinis narys referuoja vietą, esančią arti adresato ir ji vadinama orientuota į asmenį (angl. *person oriented*) (žr. ten pat, 154).

1.7.1. Vietos deiksės raiška lietuvių kalboje

Vietos deiksės raiška lietuvių kalboje nėra atskirai aprašyta, tačiau galima aptarti, kaip mokslininkai atskirai aptaria vietosrieveiksmius ir parodomuosius įvardžius lietuvių kalboje.

Vietosrieveiksmiai *čia / ten*. DLKŽ_e ir LKŽ_e vietosrieveiksmio *čia* pirmoji reikšmė nurodoma taip pat – ‘šioje vietoje’. Vokiečių kalbotyrininkas Frossmanas, tyrinėdamas lietuvių kalbosrieveiksmių semantinę struktūrą, padalijo juos į deiktinius ir nedeiktinius. Prieveiksmis *čia*, pasak jo, priskiriamas prie grynųjų deiktiniųrieveiksmių (cit. pagal Judžentytė 2013, 15). Taip pat šisrieveiksmis yra proksimalinis, nes žymi vietą, esančią arti kalbėtojo.

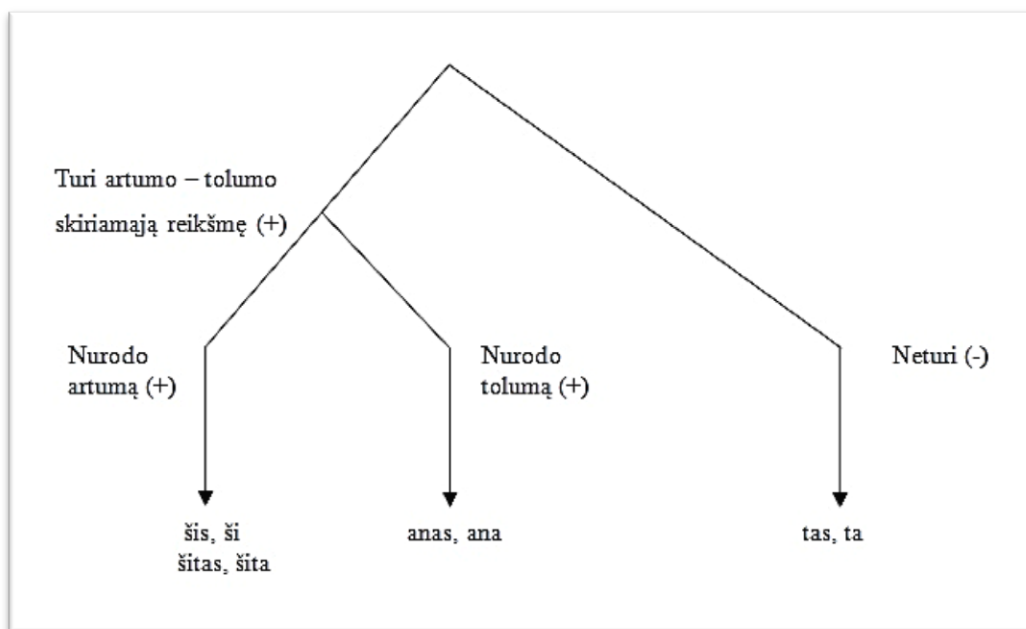
DLKŽ_e pateikia tokią vietosrieveiksmio *ten, tenai* reikšmę: ‘*prv.* nurodant ppr. toliau esančią veiksmo vietą ar kryptį, susijusią su ta vieta; *prš.* čia’. Tuo tarpu LKŽ_e pirmoji šiorieveiksmio reikšmė nurodoma kaip ‘rodo toliau esančią vietą, kur kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (esant slinkties veiksmažodžiams) į kurią einama, judama, slenkama’.

Parodomieji įvardžiai *šis / tas*. DLKŽ_e pateikiama tokia pirmoji įvardžio *šis* reikšmė yra *parod. įv.* ‘tas, šitas (rodant laiko ar erdvės atžvilgiu artimą asmenį ar daiktą’, o antroji – ‘rodant tai, apie ką buvo kalbėta ar bus kalbama’. LKŽ_e pirmoji *šis* reikšmė yra ‘vartojamas kaip būdvardis, nurodant erdvės atžvilgiu kalbančiam visai artimą žinomą dalyką’, o antroji – ‘vartojamas kaip

daiktavardis, nurodant ką žinomą ar ja paminėtą (paprastai asmenį, gyvį ar daiktą'. Akivaizdu, kad *šis* yra proksimalinis parodomasis įvardis, nes abiejuose žodynuose pabrėžiamas artimumo aspektas.

DLKŽ_e pateikiamos devynios parodomąjo įvardžio *tas* reikšmės. Pirmoji – ‘nurodo objektą, apie kurį kalbama’, antroji – ‘atstoja jau minėtą objektą’, ketvirtoji – ‘pažymi, kad kalbama apie žinomą objektą’²⁴. LKŽ_e pateikiamos tokios reikšmės: ‘vartojamas kaip pažymintis nurodant asmenį, gyvį, daiktą ar šiaip kokį dalyką’, ‘vartojamas kaip pažymintis pabrėžiant kalbamąjį asmenį, gyvį, daiktą, reiškinių ar kt.’, ‘vartojamas kaip veiksnys, papildinys, nurodant anksčiau minėtą, žinomą asmenį, gyvį, daiktą, reiškinių ar kt.’. Deiksės teorijoje *tas* yra distalinis narys, tačiau nei vienoje reikšmėje aiškiai neatsispindi tolumo aspektas. Tačiau galima išvelgti anaforinę šio įvardžio vartoseną.

LKG skyriuje apie parodomuosius įvardžius jų santykis schematiškai vaizduojamas taip (žr. 3 schemą):

3 schema. *Lietuvių kalbos parodomųjų įvardžių sistema*

Kaip matyti iš schemos, į parodomųjų įvardžių sistemą įtraukiamas trečiasis narys – *anas*. DLKŽ_e jį apibrėžia kaip *parod. įv.* ‘kitas, ne šitas (žymi erdvės ar laiko atžvilgiu nutolusį dalyką)’. Pasak LKG, *šis, ši, šitas* nurodo nuo kalbėtojo mažiausiai, *anas, ana* – labiausiai erdvės ar laiko atžvilgiu nutolusį daiktą, o *tas, ta* įvardijami kaip neutralūs nariai (LKG 2011, 263). Pasak Alberto Rosino, tyrinėjusio lietuvių kalbos įvardžių semantinę struktūrą, lietuvių bendrinės kalbos vietos

²⁴ Visur pateikiamos tik tos reikšmės, kurios yra artimos kalbamajam darbui.

deiktinė sistema yra trinarė. Artumą žymi įvardžiai *šis, šitas*, tolumą – *anas*. *Tas* apibūdinamas kaip indiferentiškas distancijai, kuriuo galima nurodyti tiek artimą, tiek tolimą objektą (Rosinas 1996, 57–59).

Nors ir teoriniuose kalbotyros darbuose teigiama, kad lietuvių kalbos parodomųjų įvardžių sistema yra trinarė, tačiau empiriniai duomenys atkelidžia kitokius rezultatus. Pasak Judžentytės, dabartinė sistema yra pakitusi ir įvardis *anas* yra retai sutinkamas tiesioginėje komunikacijoje. Tai veda prie išvados, kad lietuvių kalbos parodomųjų įvardžių sistema šiuo metu yra dvinarė (Judžentytė, 2017).

1.7.2. Vietos deiksės raiška italų kalboje

Vietos deiksės sistema italų kalboje, kaip jau minėta, yra dvinarė. Joje artumą reiškiantiems žodžiams priklauso *questo, qui / qua, ora / adesso* (liet. *šis, čia, dabar*), o toumo – *quello, lì / là, allora* (liet. *tas, ten, tada*) (Andorno 2005, 36–37).

Vietosrieveiksmiai *lì / là* ir *qui / qua*. *Treccani* italų kalbos žodyne nurodomos tokios pagrindinėsrieveiksmių *qua* ir *qui* reikšmės:

Qua – ‘šioje vietoje’. Paprastai nurodo vietą, esančią arti kalbėtojo (tačiau mažiau apibrėžtas užrieveiksmį *qui*, su kuriuo, beje, turi daug bendrų vartosenų) ir vartojamas su būsenos ir judėjimo veiksmažodžiais²⁵.

Qui – ‘šioje vietoje’. Paprastai nurodo vietą, nedaug nutolusią nuo kalbėtojo (kartais ir nuo klausytojo) ir yra tikslesnis užrieveiksmį *qua*²⁶.

Kaip matyti, semantinė šiųrieveiksmių reikšmė beveik identiška. Abu jie reiškia vietą, esančią arti deiktinio centro pasakymo produkavimo momentu ir lietuviškai verčiami vienurieveiksmiu *čia*. Vienintelis skirtumas – šiųrieveiksmių apibrėžtumas, kuris lietuvių kalboje nėra skiriamas. Pastebima, kad vietos nurodymas, kaip tiksliai apibrėžtos arba kaip tam tikro neapibrėžto ploto, didžiaja dalimi priklauso nuo subjektyvaus kalbėtojo požiūrio (Vaneli 1992, 20–21).

Tame pačiame žodyne nurodomos tokios pagrindinėsrieveiksmių *lì* ir *là* reikšmės:

Lì – ‘toje vietoje’. Paprastai nurodo vietą, nedaug nutolusią nuo kalbėtojo ir klausytojo, ir yra tikslesnis užrieveiksmį *là*. Jungiasi su būsenos ir judėjimo veiksmažodžiais²⁷.

²⁵ <http://www.treccani.it/vocabolario/qua2/> (žiūrėta 2017 04 15).

²⁶ <http://www.treccani.it/vocabolario/qui/> (žiūrėta 2017 04 15).

²⁷ <http://www.treccani.it/vocabolario/li/> (žiūrėta 2017 04 15).

Là – ‘toje vietoje’. Paprastai nurodo nuo kalbėtojo ir klausytojo nutolusią vietą (tačiau mažiau apibrėžtas užrieveiksmį *lì*, su kuriuo, beje, turi daug bendrų vartosenų) ir vartojamas su būsenos ir judėjimo veiksmažodžiais²⁸.

Kaip irrieveiksmių *qui* ir *qua* atveju, šių deiktinių struktūrų semantinė reikšmė labai panaši – abu jie reiškia ‘toje vietoje’. Skiriasi jų apibrėžtumas – vienas jų tikslesnis, kitas – mažiau tikslus, ir atstumas nuo deiktinio centro ir kalbėtojo. Vienas apibrėžia ‘nedaug nutolusią’, kitas – ‘nutolusią’ vietą, tačiau abu jie lietuviškai verčiamirieveiksmiu *ten* (Vanelli 1992, 23–24). Remiantis ankstesiu darbu *Vietos deiksė italų kalboje* (Grigalytė, 2015), padaryta išvada, kad atstumo ir apibrėžtumo suvokimas yra subjektyvus kiekvieno kalbėtojo pasirinkimas ir tarp šiųrieveiksmių porų yra įvykusi neutralizacija, t. y. tiek *qui / qua*, tiek *lì / là* vartojami sinonimiškai.

Parodomieji įvardžiai *questo* ir *quello*. Parodomųjų įvardžių *questo* ir *quello* analizė iš esmės yra paraleli deiktinių vietos (*qui*, *qua*, *lì*, *là*)rieveiksmių analizei. Skirtumas tas, kad deiktiniai vietosrieveiksmiai nurodo vietą, susijusią artumo–tolumo ryšiu su deiktiniu centru, o parodomieji įvardžiai nurodo referentą arba objektą, susijusį tuo pačiu ryšiu su deiktiniu centru. Trumpiau tariant, *questo* identifikuoja referentą, esantį arti deiktinio centro, o *quello* – esantį toli nuo deiktinio centro (žr. ten pat, 81).

Toliau bus pateikiami pavyzdžiai, kai parodomieji įvardžiai nurodo tam tikrą vietą erdvėje:

- 1) *Questa stanza è troppo piccola* (liet. *Šis kambarys yra per mažas*);
- 2) *Prendi quello libro* (liet. *Paimk tą knygą*).

Abu pavyzdžiai parodo, kad objektus nurodantys demonstratyvai yra susiję erdvinio ryšiu su deiktiniu centru: 1 pavyzdyje referentas yra arti deiktinio centro, o 2 pavyzdyje – toli nuo jo (žr. ten pat, 85–89).

Prieveiksmis *ecco* reikalingas atkreipti dėmesį į kokį nors daiktą ar reikšinį, kuris matomas tuo metu, kai yra ištariamas. Taip pat vartojamas pabrėžti tam tikrą faktą ar įvykį arba nurodyti asmenį ar daiktą, kuris netikėtai pasirodo. Dažnai jungiasi su įvardžiuotinėmis dalelytėmis, sudarydami tokius junginius kaip *eccolo* ‘jis štai čia’, *eccola* ‘ji štai čia’ ir *pan*²⁹. Į lietuvių kalbą paprastai verčiamas *štai* (Lanza 2010, 232).

²⁸ <http://www.treccani.it/vocabolario/la/> (žiūrėta 2017 04 15).

²⁹ <http://www.treccani.it/vocabolario/ecco1/> (žiūrėta 2017 04 15).

1.8. Apibendrinimas

Tradiciškai deiktinės struktūros dažniausiai skirstomos pagal artumą ir tolumą. Pagal tai tipiškiausios yra du narius turinčios kalbos, tokios kaip anglų ar italų.

Lietuvių kalboje vietos deiksė reiškia vietosrieveiksmiais *čia* ir *ten* bei parodomaisiais įvardžiais *šis* ir *tas*. Tradicinės gramatikos prijungia trečiąjį narį *anas* ir teigia, kad parodomųjų įvardžių sistema lietuvių kalboje yra trinarė (tačiau atlikti eksperimentiniai tyrimai šią nuostatą paneigia).

Italų kalboje vietos deiksės sistema yra dvinarė ir reiškia vietosrieveiksmiais *qui / qua* ir *lì / là* (šie nariai pagal tradicinės gramatikos skirstomi ir pagal apibrėžtumą, tačiau realioje vartosenoje toks skirstymas jau nebėra aktualus) ir parodomaisiais įvardžiais *questo* ir *quello*.

2. DEIKTINIŲ VIETOS PRIEVEIKSMŲ IR PARODOMŲJŲ ĮVARDŲ TYRIMAS

2.1. Tyrimo organizavimas

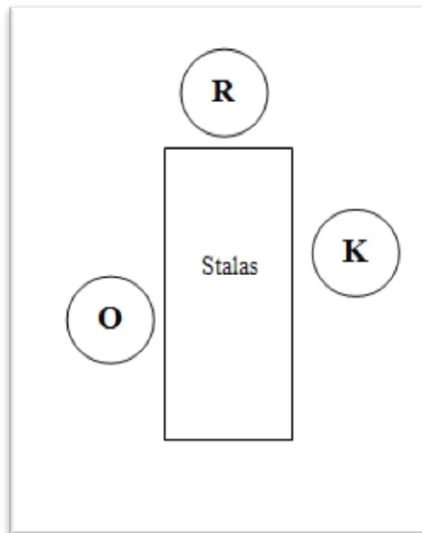
Pirmiausia tyrimas buvo atliekamas su gimtakalbiais italais *Erasmus* studijų metu Katanijos mieste 2016 / 2017 mokslo metų spalio–sausio mėnesiais. Iš viso apklaustas 21 žmogus – 9 moterys ir 12 vyrų. Respondentų amžius svyruoja nuo 21 iki 44 metų. Prieš tyrimą respondentų buvo prašoma užpildyti trumpą sociolingvistinę anketą. Jos duomenimis, visi apklaustieji gimę ir augę rytinėje Sicilijos dalyje, dauguma Katanijoje. Visi respondentai gimę italų šeimose, kai kurie jų moka užsienio kalbų, kai kurie kalba vien tik savo gimtąja kalba. Remiantis praeito darbo praktika (Grigalytė, 2015), tyrimo tikslas respondentams buvo atskleistas tik jo pabaigoje, siekiant nedaryti įtakos natūraliai respondentų šnekai. Prieš dvejus metus atlikto tyrimo metu buvo pastebėta, kad iš anksto pranešus tyrimo tikslą, respondentai linkę dirbtinai gestikuliuoti ir vartoti vietos prieveiksnius.

Interviu buvo skirstomas į dvi dalis. Pirmiausia respondentai buvo kviečiami trumpam pokalbiui į vieną iš Katanijos kavinių (daugiausia interviu buvo atliekama būtent kavinėje „In 68³⁰“, kiti – universiteto Kalbų ir Teisės fakultetuose). Ši kavinė nebuvo pasirinkta atsitiktinai. Visų pirma, dieną joje nėra didelio šurmulio, tad ir įrašų kokybė buvo geresnė. Antra, aplink kavinę daugybė objektų, kuriuos buvo galima tiesiogiai nurodyti gestais. Galiausiai, daugeliu atvejų buvo laikomasi tos pačios sėdėjimo schemos (žr. 4 schemą)³¹, t. y. respondentas, pateikėjas ir operatorius kiekvieną kartą sėdėjo toje pačioje vietoje tam, kad vėliau gautus rezultatus būtų galima palyginti. Schema nežymiai kisdavo priklausomai nuo to, ar tyrime dalyvaudavo daugiau nei trys žmonės.

---

³⁰ <https://www.yelp.it/biz/bar-chiosco-in-68-catania> (žiūrėta 2017 04 10).

³¹ O – operatorius, R – respondentas, K – klausėja.

4 schema. *Tyrimo dalyvių užimamos pozicijos*

Pirmojoje interviu dalyje respondentams buvo pateikiami popieriniai žemėlapiai (Katanijos senamiesčio, Europos, pasaulio ir Italijos). Buvo prašoma parodyti tam tikras šalis, miestus, objektus mieste, papasakoti, kur yra keliavę ir kur ką matę. Taip pat buvo prašoma parodyti kelią iš taško A į tašką B, pavyzdžiui, kaip mašina nukeliauti iš Milano į Triestą. Visos šios užduotys priklauso I įsivaizduojamosios deiksės³² tipui, kai objektas lokalizuojamas tarp kalbėtojo ir klausytojo esančioje erdvėje, t. y. žemėlapyje. ID2 tipo atveju *origo* yra perkeliamas į kitą vietą suvokimo arba įsivaizduojamoje erdvėje. Šiuo atveju respondentų buvo prašoma įsivaizduoti, kad jie yra tam tikroje vietoje, pavyzdžiui, šalia miesto katedros, ir nuo jos mintimis „nueiti“ iki kito objekto, pavyzdžiui, Teisės fakulteto. Paskutiniu įsivaizduojamosios deiksės tipo atveju respondentas liko ten, kur yra, lokalizuojamas objektas nėra menamas, egzistuoja realybėje ir nėra perkeliamas į kalbėtojo ir klausytojo erdvę. Šiuo atveju respondentų buvo klausiama įvairiausių patarimų: kur nueiti pavakarieniauti, kur geriausias paplūdimys ir t. t. Tiesioginės deiksės metu respondentų buvo prašoma tiesiog parodyti tam tikrus jiems aiškiai matomus objektus, pavyzdžiui, *O kur čia tualetas?* Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad pokalbis buvo dirbtinas, tačiau daug tyrimui tinkamos medžiagos buvo surinkta ir nesivadovaujant iš anksto sudarytų klausimų sąrašu.

Antrojoje interviu dalyje respondentų buvo prašoma iš minėtosios kavinės nueiti į pagrindinę miesto aikštę (Katedros aikštę) ir antrą pagal svarbą – Universiteto – aikštę, esančių už 5 minučių kelio. Aikštėse respondentų buvo prašoma identifikuoti visus joje esančius pastatus. Šios aikštės taip pat nebuvo pasirinktos atsitiktinai. Abi jos yra gan taisyklingos formos (aikščių išmatavimai apytiksliai

³² Čia ir toliau įsivaizduojamosios deiksės tipai bus trumpinami ID1, ID2 ir ID3.

78x58 m ir 63x60 m) ir jose yra daug vietiniams pažįstamų objektų, tokių kaip miesto katedra, savivaldybė, universitetas ir kt (žr. 5 schemą). Tyrimo tikslas – stebėti, kokiomis kalbinėmis struktūromis skirtingi respondentai nurodo aikštėse esančius objektus.

5 schema. *Katanijos senamiestis*

1. Universiteto I rūmai	8. Katedra
2. Universiteto II rūmai	9. Dramblio fontanas
3. <i>Kavinė Il Prestipino</i>	10. Komerčinės paskirties pastatas
4. Savivaldybės I rūmai	11. Katedros aikštė
5. Savivaldybės II rūmai	12. Universiteto aikštė
6. <i>Amenano</i> fontanas	13. <i>Etnea</i> gatvė
7. <i>Uzeda</i> miesto vartai	

Grįžus iš *Erasmus* studijų surinkta gausi lietuvių respondentų grupė. Šįkart taupant laiką darbo pobūdis kiek kito. Buvo apklausti 63 Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto studentai – 42 moterys ir 21 vyras, amžius svyravo nuo 18 iki 25 metų. Studentai buvo apklausiami Medicinos fakultete. Vienoje paskaitoje vidutiniškai dalyvavo 16 studentų. Ši grupė buvo dalijama dar į dvi dalis. Auditorijoje likdavo 4 respondentai su viena iš tyrimo vykdytojų ir operatore, o visi kiti eidavo į lauką su antra tyrimo vykdytoja. Auditorijoje likusieji respondentai buvo apklausiami pagal analogišką planą kaip ir italai, tik vietoj Italijos žemėlapis buvo pateikimas Lietuvos, vietoj Katanijos – Vilniaus, o ID2 ir ID3 tipo scenarijai vyko Vilniuje. Pavyzdžiui, buvo užduodami tokie klausimai: *Kaip nuo autobusų stoties nueitumei iki Vilniaus universiteto?* Tiesioginės deiksės situacijose respondentų buvo prašoma parodyti, kur yra tam tikri objektai patalpoje, pavyzdžiui, *O kur čia laikrodis?*

Tuo metu antroji grupės dalis filmavo trumpus vaizdo įrašus savo telefonais. Respondentai susiskirstė poromis ir vienas kitam pasakojo, ką mato aplink save. Vieta filmavimui taip pat buvo parinkta specialiai – iš Medicinos fakulteto kiemo atsiveria Vilniaus miesto panorama, matyti Neris, Vingio parkas. Atlikus užduotį tyrimo vykdytoja iš kiekvienos grupės kalbino dar po keletą savanorių ir prašė jų nupasakoti kelią iš taško A į tašką B bei nurodyti keletą kitų matomų objektų. Vėliau visi įrašai buvo atsiųsti darbo autorei, nurodant vardą, pavardę, amžių ir gimtąją kalbą. Surinkus visus įrašus, paaiškėjo, kad trijų respondentų gimtoji kalba nėra lietuvių, todėl, atsižvelgiant į darbo tikslą, šie vaizdo įrašai nebuvo analizuoti. Pasitaikė ir tokių įrašų, kuriuose nebuvo užfiksuota tyrimui reikalingos medžiagos, tad tokie įrašai buvo įtraukti tik į bendrą atsiųstų įrašų statistiką (iš viso atsiųsta 60 trumpų vaizdo įrašų, iš jų netinkamų – 11).

Taigi, tyrimuose iš viso dalyvavo 84 18–44 metų amžiaus respondentai. Bendra visų vaizdo įrašų trukmė – 21 val. 53 min.

2.2. Įsivaizduojamoji deiksė šnekamojoje lietuvių kalboje

2.2.1. Įsivaizduojamosios deiksės I tipas

[D1 tipo atveju visas „veiksmas“ vyksta žemėlapyje čia ir dabar, *origo* sutampa su kalbėtoju. Iš praeitų darbų rezultatų buvo galima tikėtis, kad daugiausia objektai lokalizuojami vietosrieveiksmiu *čia*, pavyzdžiui³³:

1) LTV7: *Esu iš Mažeikių, [čia]³⁴ iš Žemaitijos.*

2) LTV9: *Juokinga. Pajūris [čia].*

3) LTV8: *Man labai patiko Ventės rage. Pirmą kartą buvau ir labai patiko. Tai Ventės ragas yra [čia].*

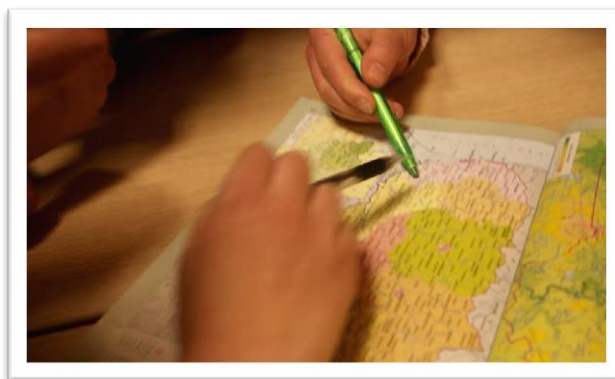
Klausinėjant tam tikrų objektų žemėlapyje, labai dažnai tekdavo išgirsti vietovės pavadinimą drauge su parodomąja dalelyte *va*, ypač būdinga šnekamajai kalbai, pavyzdžiui:

4) LTM1: *Va [čia] Linkuva.*

5) LTM6: *Va [čia] mes esam.*

6) LTV15: *Va [čia] va.*

Iš pradžių manyta, jog tai galėtų būti paprasčiausias pertaras, tačiau vėlesni pavyzdžiai atskleidė tendenciją, kad dalelytė *va*, lydima deiktinio gesto, gali būti vartojama ir be vietosrieveiksmio. Pavyzdžiui, respondentų paklausus, kur yra Vainuto miestelis, dvi respondentės vienu metu pasakė *va* (žr. 7 paveikslėlį):

7 paveikslėlis. *Vainuto miestelis žemėlapyje*

³³ Šiuos ir kitus pavyzdžius galima rasti atskirame šio darbo priede.

³⁴ Čia ir toliau pavyzdžiuose pabraukiami visi vietosrieveiksmiai ir parodomieji įvardžiai, o laužtiniuose skliaustuose tie, kurie palydimi deiktiniu gesto.

Dar įdomiau tai, kad kitoje grupėje paprašius parodyti tą patį Vainuto miestelį, respondentas taip pat atsakė dalelyte *va* ir deiktiniu gestu. Kaip matyti, minėtasis atvejis nėra pavienis – tokių pasitaikė visose keturiose apklaustose grupėse.

Dar vienas būdas lokalizuoti objektą žemėlapyje yra parodomasis įvardis *šitas*³⁵. Nors jis ir pasitaikė gerokai rečiau neirieveiksmis *čia*, tačiau jo vartoseną ID1 tipe yra visiškai pagrįsta, nes žymi artumą, pavyzdžiui:

7) LTR4: *Man gražiausia gal Nidoj, bet ir [šita] dalis Lietuvos graži* (omenyje turima rytinė Lietuvos dalis).

8) LTV3: *Žiūrėk pagal [šitą]* (paklausus vienos iš respondenčių, ar ji galėtų parodyti aukščiausią Lietuvos viršukalnę, jos kolega siūlo orientuotis pagal gamtiniame Lietuvos žemėlapyje pateiktą legendą, žyminčią aukščius skirtingose Lietuvos vietovėse).

9) LTV3: *Kaip [šitas] vadinasi tiltas? Pedagoginio?*

Kartais suformulavus klausimą taip, jog tikėtasi išgirsti vietosrieveiksmį, respondentas visgi pasirenka vartoti parodomąjį įvardį, pavyzdžiui:

10) K: *Kur yra Akropolis?*

LTV3³⁶: *Tai va [šitas].*

Tačiau šio tyrimo rezultatai atskleidė ir keletą neįprastų objektų lokalizavimo atvejų žemėlapiuose. Pirmasis, kai tam tikras objektas lokalizuojamas tolumą žyminčiurieveiksmiu *ten*, pavyzdžiui:

11) K: *O kur Pašilaičiai?*

LTV4: *[Ten], trys žiedai [tie] dideli.*

Nėra sunku paaiškinti, kodėl respondentas pasirinko distalinįrieveiksmį. Ant stalo padėjus didelį Vilniaus miesto žemėlapi, respondentui buvo fiziškai sunku pirštu tiksliai parodyti, kur yra Pašilaičių gatvė. Paprasčiau tariant, jis sėdėjo šalia vieno žemėlapio galo, o Pašilaičiai buvo kitame žemėlapio gale. Apie psichologinį atstumą šiuo atveju kalbėti neverta, nes respondentas prieš tai minėjo, kad pats šiuo metu gyvena būtent Pašilaičiuose. Analogiška situacija įvyko ir kitai respondentei, paprašius jos žemėlapyje parodyti, kur gyvena:

12) LTM13: *Ten kažkur, Antakalny.*

Abu respondentai fiziškai nepasiekė parodyti objekto, todėl pasirinko distalines struktūras nurodyti vietą žemėlapyje.

³⁵ *Šis, šitas / ten, tenai, tenais / čia, čianai, čianais* šiame darbe laikomi sinonimais.

³⁶ Respondentai darbe žymimi santrumpomis. Pavyzdžiui, LTV3 reiškia, kad tai yra vyriškos lyties (V) lietuvis (LT) respondentas, kurio numeris iš visų respondentų yra trečias (3). Analogiškai, italas respondentas būtų žymimas ITV3.

Pasitaikė atveju, kai respondentai pereidavo iš ID1 tipo į kitą tipą, pavyzdžiui:

13) LTM6: *Esu buvusi Prancūzijoje, Paryžiuje. Taip pat pietų Prancūzijoje, tai va [čia], kur Marselis. Mes buvom ten tokiam mažam miestely. Ten iš tiesų mes koncertavom su choru. Mes ten gyvenom šeimoje, ten tarp prancūzų. Man labai patiko ta jų kultūra, maistas. Buvo labai gera ten. Ai, dar esu buvus Kroatijoj. [Čia] yra Zagrebas, bet mes buvom labiau prie jūros, ten Zadaras yra toks miestas.*

Vartodama vietosrieveiksmius *čia*, respondentė pirštu parodo žemėlapyje reikiamą miestą. Visoje likusioje dalyje vyraujarieveiksmis *ten*, nes respondentė pereina į ID3 tipą, kai respondentas lieka *ten*, kur ir yra, o lokalizuojamas objektas nėra matomas, tačiau egzistuoja realybėje. Taip pat šiame pasakojime vyrauja anaforinė *ten* vartosena.

Jei prieš tai esantį pavyzdį galima pavadinti trumpu pasakojimu ir jame deiksės tipų kaitaliojimas yra įprastas dalykas, tai kitame pavyzdyje tokia kaita atrodo neįprastesnė:

14) LTV3: *Aušros vartai [čia]. Bukowskis ten kažkur. Va [čia] va, va šitam.*

Respondentasrieveiksmius *čia* vartoja drauge su deiktiniais gestais – tam tikras vietas lokalizuoja žemėlapyje. Tarp dviejų deiktinių gestų įterpiamas *ten*, lyg bandymas prisiminti, kur tiksliai yra kalbamasis baras. Distaliniai nariai dažnai pasitelkiami, kai respondentas nėra dėl kažko užtikrintas, pavyzdžiui:

15) LTM1: *Eina sau... Čia man pėškom eit? Nu vat kur [tas] geltonas, važiuoju [čia]. Ai, nuvažiuočiau į stotį, nuo ten sekčiau kokį nors autobusą. Ai, pala... Nu tai va [čia] taip važiuočiau ir taip nuvažiuočiau.*

Respondentės buvo prašoma parodyti žemėlapyje kelią nuo Rasų kapinių iki autobusų stoties. Jau pirmieji jos žodžiai išreiškia nuostabą – *tas geltonas* (omenyje turima geltona linija žemėlapyje pažymėta gatvė, kurią ji veda pirštu). Junginiu *nuo ten* anaforiškai žymima autobusų stotis, kurią ji taip pat rodo pirštu žemėlapyje. Įprastu atveju tai turėtų būti pakeičiama frazėmis *šis geltonas* ir *nuo čia*, nes tai pats įprasčiausias ID1 tipo atvejis.

2.2.2. Įsivaizduojamosios deiksės II tipas

Šioje situacijoje respondentų buvo prašoma įsivaizduoti, kad jie yra taške A ir iš jo reikia nukeliauti pėščiomis į tašką B, kuris nesutampa su dabartine jų buvimo vieta. Taigi, *origo* yra perkeliamas į kitą vietą įsivaizduojamoje erdvėje ir deiktiniai žodžiai nėra siejami su kalbėtojo vieta, juos reikia interpretuoti atsietai nuo kalbėtojo. Dažniausiai buvo pateikiami tokie maršrutai:

- Rotušės aikštė → LEU
- Katedros aikštė → PLC „Panorama“
- Baras „Artistai“ → Autobusų stotis
- VU Centriniai rūmai → Europos aikštė

Ne visiems respondentams gerai sekėsi nupasakoti kelią, nes daugelis jų nebuvo vilniečiai ir taip gerai miesto nepažinojo. Visgi galima išvengti tendenciją, kad beveik visais atvejais pasakojant kelią vartojami tolumą žymintys *ten / tas*:

16) LTM14: *Ai, tai reikia kirsti tą Aušros vartų gatvę ir įlįsti į Arklių gatvę ir ja eiti eiti iki Halės turgaus. Tada prie Halės turgaus ten eiti dešiniau. Pereiti vieną gatvelę, bet į ją nepasukti, praeiti iki kitos ir ten Sodų gatvelė ir ja eiti tiesiai tiesiai ir bus stotis.*

Išsiskiria tik vienas pavyzdys, kai pasakodamas kelią nuo Katedros iki PPC „Panorama“ respondentas pavartojo artumą žymintį *šis*:

17) LTV9: *Ir tiesiog palei šią gatvę (Konstitucijos pr.) einant gana ilgai tektų paeiti, bet prietum žiedą Pedagoginio.*

Analizuojant šio tipo pavyzdžius pastebėta, kad kartais respondentai pakeičia savo kūno padėtį / ima gestikuluoti taip, kad klausėjai būtų lengviau suprasti nurodomas kryptis, pavyzdžiui:

18) LTV8: *Ten galima kažkaip pralįst. Aš vieną kartą ėjau pro tenais, ten netoli Vokiečių gatvės, man atrodo tie Artistai, ane? Aš nė vienos ten gatvės nežinau, bet ten tikrai galima praeiti pro ISM. Ten kažkaip išeini iš „Artistų“ pro tą skersgatvį, eini kitu skersgatviu <...>. Nu iš „Artistų“ išeini, suki į kairę, eini tiesiai, atsirandi ten tokiam, iš to skersgatviuko išlendi „Artistų“, atsirandi ten tokiam didesniajam plote. Ten eini tiesiai irgi ten yra skersgatviukas, juo praeini, tada suki į kairę, eini pro ISM, pro „Bukowski“ ir eini tiesiai link stoties.*

Šiame pavyzdyje respondentas aiškina kelią nuo baro „Artistai“ iki autobusų stoties. Iš pradžių kelio pasakojimas buvo sunkiai suprantamas. Vėliau, kur prasideda pabraukta teksto dalis, respondentas šiek tiek pakeičia sėdėjimo kampą ir ima intensyviai gestikuluoti, taip palengvindamas klausytojams judėjimo kryptių suvokimą (žr. 8 paveikslėlį).

8 paveikslėlis. *Suki į kairę*

Taigi, ID II tipo situacijoms būdingiausios distalinės struktūros ir intensyvi gestikuliacija bei kūno padėties keitimas, padedantis geriau orientuotis įsivaizduojamoje erdvėje.

2.2.3. Įsivaizduojamosios deiksės III tipas

Norint iširti, kokias kalbines konstrukcijas vartoja respondentai ID3 tipo sąlygomis, jiems buvo užduodami tokie klausimai:

- *Kur artimiausia maisto prekių parduotuvė?*
- *O kur čia galima nueiti atsigerti kavos?*
- *Kur galima nueiti papietauti?*
- *Kaip nuo čia nueiti iki sotes?*
- *Kur galiu rasti dėstytojų kambarį?*

Atsakymai į šiuos klausimus, palyginti su prieš tai buvusių deiksės tipu, yra daug išsamesni, juolab, kad kiekvienas respondentas pateikė jam priimtinausią variantą. Kadangi pokalbyje dalyvavo 5 žmonės, dažnai vykdavo diskusijos tarp respondentų ir / ar klausėjos. Nors respondentai ir negalėjo matyti referuojamų objektų, tačiau dažnai identifikuodavo kryptį, kur jie yra, pavyzdžiui (žr. 9, 10 paveikslėlius):

19) LTV8: *Dangoraižis (Helios City) vienintelis šiose apylinkėse, be šitų tiesiai.*

9 paveikslėlis. *Dangoraižis*

10 paveikslėlis. *Šitie tiesiai*

Čia respondento buvo klausama, kur galima nueiti papietauti ir jis nurodė *Helios City*. Norėdamas geriau paaiškinti, kur jis yra, respondentas pabrėžė, kad tai vienintelis dangoraižis šiose apylinkėse. *Šitie tiesiai* turimi omenyje dangoraižiai, esantys Konstitucijos prospekte, tačiau jam nematomi.

Visgi dažniausiai referuojami objektai buvo nurodomi tolumą žyminčiais nariais, pavyzdžiui:

20) LTV3: *Išeit iš Medicinos fakulteto, pro tuos pagrindinius vartus ir tiesiai gatvyte, ir ten, kur dar pro tą namą praeiti, kad didelę gatvę pasiekti. Ir tada matysis tas „Vingio“ kino teatras ir ten „Pizza Express“.*

Kita vertus, kai kuriuose pavyzdžiuose matomas ir nemažas tolumą / artumą žyminčių narių kaitaliojimas, pavyzdžiui, šioje ištraukoje iš dialogo tarp respondentų (žr. 11 paveikslėlį):

21) LTV7: *Čia yra Vivariumas.*

LTM5: *O čia iš tiesų yra realus pavadinimas šito pastato?*

LTM6: *Aš girdėjau, kad čia darydavo ekperimentus su gyvūnais šitam pastate.*

LTM5: *Aš mačiau, jo ten gyvūnų patalpa ar kažkas tokio.*

LTM5: *Kaip tik šiandien kalbėjom, kad daro Jungtiniam centre, nes priklauso GMF ir kažkaip ten dabar atlieka. Nežinau, dabar gal nebedaro čia.*

LTV7: *Čia kažkaip yra įsikūrus kompanija šitam aukšte. [Čia]. Jo jo, ten su kortelėm, su viskuo. Ten su chalatais vaikšto žmonės.*

LTV8: *Ten normali įmonė. Ten mokslininkai.*

11 paveikslėlis. Čia įsikūrusi kompanija

Pateiktoje ištraukoje kalbama apie VU priklausantį Vivariumą, kuriame vyksta paskaitos studentams ir jame įsikūrusią įmonę³⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad kol kalbama apie Vivariumą kaip pastatą, vartojami artumą reiškiantys *čia*, *šitas*. Tačiau, kai imama kalbėti apie jame įsikūrusią įmonę, kurios pavadinimo respondentai tiksliai nežinojo, iškart pereinama prie tolumą žyminčio *ten*. Žinoma, *ten* vartojamas ir kalbant apie JGMC³⁸, tačiau šiuo atveju tokia vartosena visiškai pagrįsta fizine distancija. Respondentai Vivariumą laiko sau artimu, nes jame vyksta paskaitos, tačiau Biochemijos institutas, nors ir įsikūręs po tuo pačiu stogu, jiems yra svetimas. Be to, laužtiniuose skliaustuose pažymėtas gestas, kuriuo respondentas rodo, kur yra įsikūręs Biochemijos institutas.

Jei aukščiau aptartą artumą / tolumą žyminčių narių kaitaliojimą galima pagrįsti psichologine distancija, toliau pateikiama dialogo ištrauka yra paaiškinama perėjimu iš ID3 tipo į ID1 tipą. Respondentas pasakoja, kaip nueiti nuo Vivariumo iki autobusų stoties. Pasakojimo pradžioje jis pamini Žemaitės gatvę ir klausėja pasiteirauja, kur ji yra:

22) K: *O kur ta Žemaitės gatvė?*

LTV3: [Čia] *dabar „Vingio“ kino teatras, didelė gatvė, eini [ta] gatve ir matai tada tokią irgi visai plati gatvė į kairę. Į kairę suki, čia Žemaitės gatvė. Žemaitės gatve eiti tiesiai, kol tokia keista*

³⁷ Greičiausiai turima omenyje VU Biochemijos institutą.

³⁸ JGMC – Jungtinis gyvybės mokslų centras.

sankryža kažkokia bus, tada [ten] kairiau – ne visiškai kairė, o kairiau, galima sakyti tiesiai. Ir tada jau ten tiesiai pavažiavus visą laiką važiuoti tiesiai ir po dešine pradės matytis... Šita stotis traukinių, link jos eiti ir bus žiedas, žiede pirmas išvažiavimas ir tada ten „Iki“ yra ir prie „Iki“ stovėjimo aikštelės bus autobusų stotis.

Pasakojimo pradžioje respondentas vardijo referencijos taškus – objektus, pagal kuriuos būtų galima susiorientuoti, kur tiksliai yra Žemaitės gatvė. Nepavykus paaiškinti, jis ėmėsi ant stalo pirštu piešti „nematomą“ žemėlapi (žr. 12 paveikslėlį), taip pereidamas į ID1 tipą, kai veiksmas vyksta žemėlapyje ir objektai lokalizuojami artimumą reiškiančiomis struktūromis. Tačiau frazėje *eini ta gatve*, nors žemėlapis ir buvo piešiamas, tačiau deiktinė struktūra vis tiek žymi tolumą. Lieka taip pat neatsakytas klausimas, kodėl respondentas pavartojo žodžių junginį *šita stotis traukinių*. Atkreiptinas dėmesys, kad prieš įvardį būta ilgos pauzės, o ir žodžių tvarka nėra įprasta (įprastu atveju būtų sakoma *šita traukinių stotis*).

12 paveikslėlis. „Nematomas“ žemėlapis

Vienas iš ID3 tipo atvejų gali būti krypties nurodymas tada, kai respondentui nėra matomas referentas. Pavyzdžiui, uždavus klausimą, *O kurioje pusėje Seimas?* tikėtina, kad respondentas deiktiniu gestu parodys į vieną ar kitą pusę, priklausomai nuo to, kurioje pusėje bus kalbamas objektas.

Analizuojant medžiagą buvo pastebėta, kad iš 15 kryptį prašančių nurodyti klausimų 100 procentų konstrukcijų buvo distalinės, tokios kaip: *toje pusėje, ten*, pavyzdžiui (žr. 13 paveikslėlį):

23) LTV17: *Katedra būtų va štai toje pusėje, t. y. į rytus.*

13 paveikslėlis. *Katedra toje pusėje*

Ši detalė vėliau bus svarbi lyginant deiktinių konstrukcijų vartoseną lietuvių ir italų kalbose.

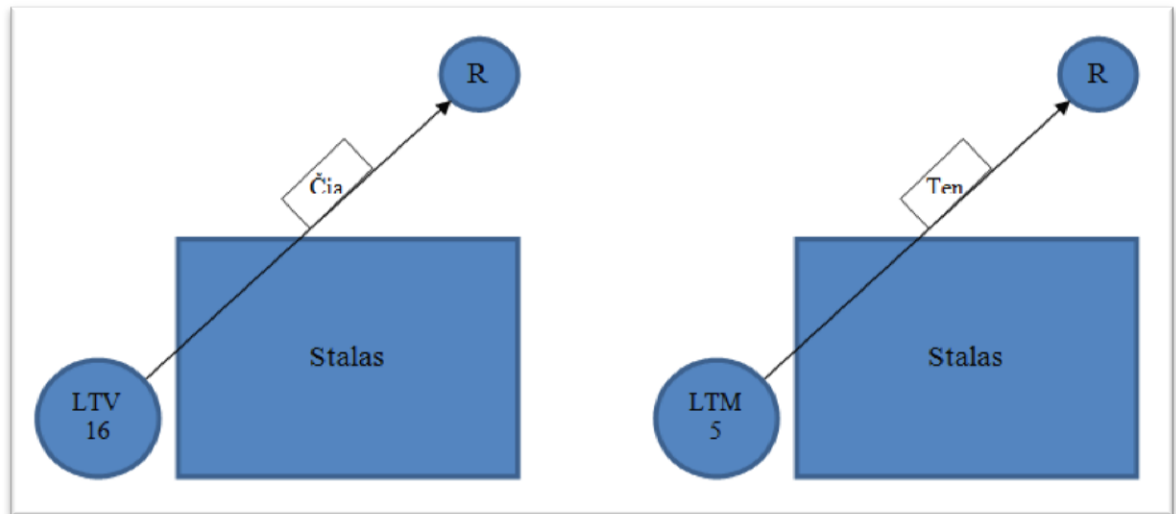
2.3. Tiesioginė deiksė šnekamojoje lietuvių kalboje

Tiesioginės deiksės tyrimas vyko dviejose skirtingose vietose. Pirmasis – vienoje iš Medicinos fakulteto auditorijų, antrasis – šalia medicinos fakulteto esančiame mažame parkelyje, iš kurio atsiveria Vilniaus panorama. Tiesioginės deiksės pavyzdžius nutarta aptarti tokia tvarka: jei bent du respondentai nurodė tą patį referentą, šie pavyzdžiai yra aptariami šiame skyriuje. Pirmiausia aptariami auditorijoje buvę referentai, po to – matomi iš parkelio teritorijos.

- Referentas – šiukšliadėžė auditorijos kampe. Ją nurodė 5 respondentai iš 16. 3 iš jų referentą lokalizavo distaline struktūra, likusieji 2 – proksimaline³⁹. Pastarieji buvo iš tos pačios respondentų grupės ir sėdėjo vienas šalia kito, galbūt tai padarė įtaką vienodam vietos prieveiksmių parinkimui. Įdomu tai, kad šie respondentai sėdėjo tokioje pat pozicijoje kaip ir prieš tai buvusioje grupėje, tačiau tą patį referentą lokalizavę prieveiksmiu *čia*, o prieš tai buvusioje grupėje respondentė tą patį referentą lokalizavo *ten* (žr. 6 schemą):

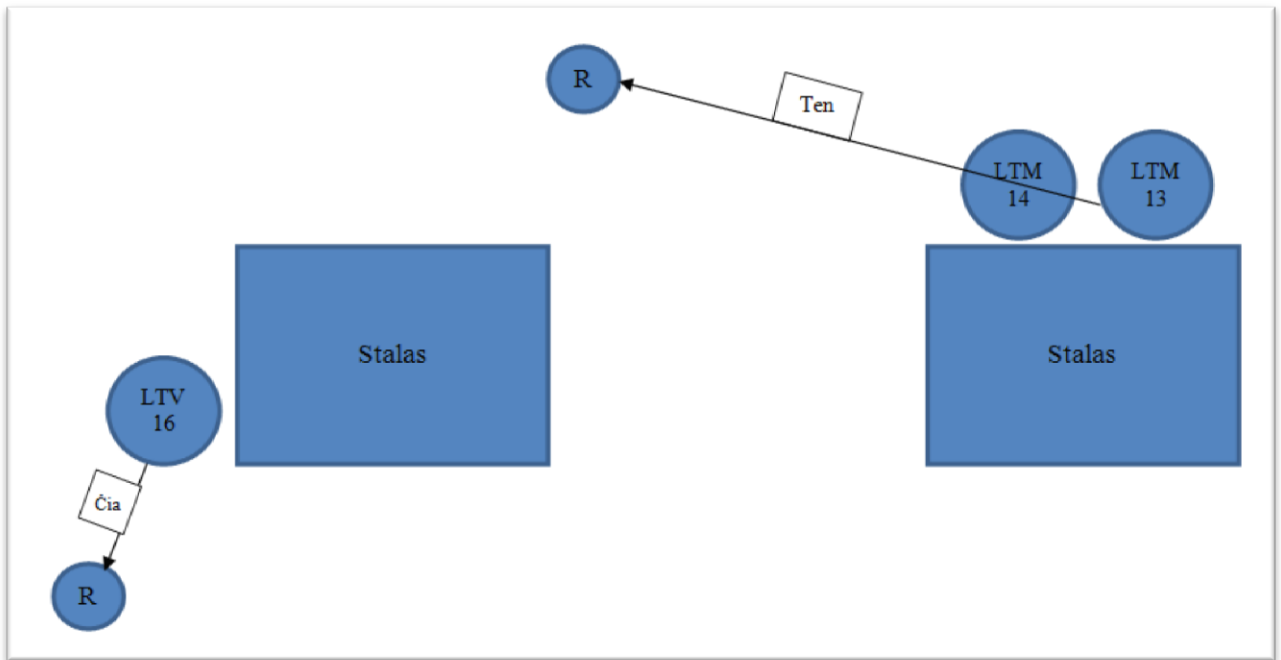
---

³⁹ Toliau šie duomenys bus trumpinami. R – referentas, 5 / 16 – 5 respondentai iš 16 lokalizavo šį referentą, proksimaliniai – 2 pavartojimo atvejai, distaliniai – 3 pavartojimo atvejai. (R – šiukšliadėžė, 5/16, dist. – 3, proks. – 2)..

6 schema. Referento lokalizavimo skirtumai

- R – laikrodis, 4 / 16, dist. – 4. Šį kartą visi respondentai vieningai lokalizavo referentą prieveiksniu *ten*, nepriklausomai nuo to, kokioje pozicijoje kiekvienas jų sėdėjo.
- R – paltų pakabos, 2 / 16, dist. – 2. Nors LTV3 referentas buvo aiškiau matomas (LTM14 atžvilgiu referentas buvo jai už nugaros), tačiau abu respondentai lokalizavo objektą vienodai.
- R – multimedija, 3 / 16, proks. – 2, dist. – 1. Tyrimo vykdytoja pateikė klausimą, kur galima įjungti multimediją. Respondentai nevienodai suprato, kokį objektą buvo bandoma referuoti. LTV16 suprato tai, kaip ant stalo padėtą nuotolinio valdymo pultelį, kuriuo tikrai galima įjungti prietaisą ir kuris buvo jam pasiekiamas ranka. LTM2 ir LTM14 suprato, kad klausama apie prietaisą, pritvirtintą prie patalpos lubų, tačiau lokalizavo jį skirtingai – vienu atveju kalbine struktūra, reiškiančia tolumą (*tas*), kitu – artumą (*čia*). Keliamo prielaida, kad tolumą žymintis narys parinktas todėl, kad respondentė nežinojo tikslaus prietaiso pavadinimo.
- R – elektros lizdai, 2 / 16, proks. – 1, dist. – 1. Šiame pavyzdyje aiškiai matoma atstumo ir fizinių barjerų įtaka referentų lokalizavimui (žr. 7 schemą):

7 schema. Atstumas ir fiziniai barjerai

Respondentų buvo klausiama, kur būtų galima įkrauti mobilųjį telefoną. LTV16 iškart parodė netoli jo buvusias elektros lizdus. LTM13 siekė parodyti kitą elektros lizdą, esantį visiškai kitoje patalpos pusėje. Be to, vaizdą jai užstojo šalia sėdėjusi kolegė. Taigi, LTM13 atveju distalinė konstrukcija nulemta fizinio atstumo ir barjerų (šalia sėdėjusi kolegė).

Apibendrinant galima teigti, kad patalpoje esančius objektus respondentai dažniau buvo linkę lokalizuoti atstumą žyminčiomis kalbinėmis struktūromis (atitinkamai 5:11). Vadinasi, dauguma referentų buvo išstumti iš respondentų *čia*-erdvės.

Vykdamant eksperimentą lauke, respondentai buvo išsibarstę atviroje teritorijoje, didelių fizinių barjerų, trukdžiusių lokalizuoti referentus nebuvo. Sunku būtų ir teigti, kad respondentų užimama pozicija parkelyje labai skyrėsi. Galbūt vienas stovėjo keliolika metrų arčiau vieno medžio, o kitas – arčiau tvoros. Būtent vienodos situacijos sukūrimas čia užima pagrindinį vaidmenį. Jiems visiems artimiausi objektai buvo medžiai, tvora ar stovėjimo aikštelės, o tolimiausi – matoma Vilniaus panorama.

- R – Geležinio vilko gatvė, 11 / 36, proks. – 9, dist. – 2. Kalbant apie distalines struktūras, viena iš jų negali būti interpretuojama vienareikšmiškai. Respondentų buvo klausiama, kur artimiausia perėja per Geležinio vilko gatvę (kuri ir yra šios gatvės dalis, kita vertus, perėja gali būti ir gerokai nutolusi). Respondentas pateikė tokį atsakymą:

1) LTV43: *Bent jau nežinau, ar yra jinai kažkur čia arti. Ai, [tenais].*

Šiame pavyzdyje respondentas pamato kitoje pusėje esančią perėją. Galima daryti prielaidą, kad perėja nebuvo arti respondento, nes iš pradžių teigė, kad jokios perėjos *kažkur čia arti* nežino. Ir tik po to lokalizavo ją prieveiksmiu *tenais*.

Kita respondentė taip nurodė Geležinio vilko gatvę (žr. 14 paveikslėlį):

2) LTM18: *Dar taip pat [ten] matosi Geležinio vilko gatvė.*

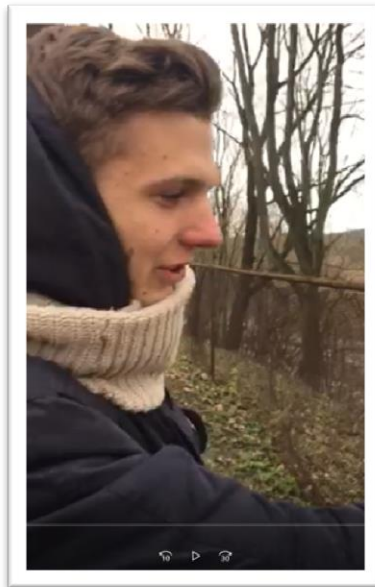
14 paveikslėlis. *Ten Geležinio vilko gatvė*

Nors ji stovėjo prie pat tvoros ir puikiai galėjo matyti šią gatvę, vis tiek pasirinko distalinę konstrukciją *ten*.

Artumą žyminčiais nariais Geležinio vilko gatvė buvo nurodoma dviem būdais, kaip pateikta pavyzdžiuose:

3) LTV41: *[Čia] matome vieną didžiausių Vilniaus gatvių.*

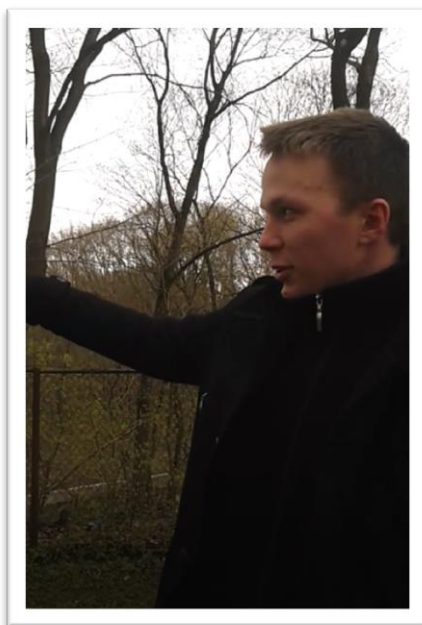
4) LTV30: *Į tą pusę nusileisit, [šia] gatve ir palei upę.*

15 paveikslėlis. *Viena didžiausių Vilniaus gatvių*

Kaip matyti, tiek LTM18, tiek LTV41 abu stovi prie tvoros ir mato aptariamą gatvę iš ganėtinai arti, tačiau lokalizuoja ją skirtingai (žr. 14, 15 paveikslėlius). Vienas respondentas matomą gatvę įtraukia į savo *čia*-erdvę, o kitas – ne.

- R – Neris upė, 7 / 36, proks. – 3, dist. – 4. Šios grupės pavyzdžiai nėra niekuo išsiskiriantys. Iš rezultatų matyti, kad upės artumas / tolumai respondentams yra beveik lygūs. Upės įtraukimą į respondento erdvę galima paaiškinti psichologiniu artumu – Neris – pagrindinė Vilniaus upė, visiems puikiai pažįstama. Upės neįtraukimą į respondento *čia*-erdvę galima interpretuoti, kaip didesnę fizinę atstumą tarp respondento ir referento (apie 150 m) (žr. 16 paveikslėlį).

16 paveikslėlis. *Štai ten matau upę*

- R – Konstitucijos prospekto dangoraižiai, 10 / 36, proks. – 1, dist. – 11⁴⁰. Kalbant apie Konstitucijos prospekto dangoraižius, omenyje galima turėti visus dangoraižius kartu kaip visumą arba išskirti vieną jų, pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybę ar „Swedbank“ pastatą. Atrodo logiška, kad dangoraižiai, nutolę beveik 2 km atstumu, lokalizuojami distalinėmis struktūromis, pavyzdžiui:

5) LTV34: *Štai [ten], toluomoje, matau daugiaaukščius pastatus.*

6) LTV44: *Ai, čia kur ta nauja firma įsikūrė. Jeigu [ten tas] stendas „Telios“ burės skaitos, tai tada tiesiog reiktų nusileisti laiptukais.*

Tačiau užfiksuotas vienos respondentės pasakojimas, kuriame dangoraižių kompleksas įvardytas proksimaliniu *čia*:

7) LTM45: *Ir šiaip [čia] matosi visi daugiaaukščiai. Čia matosi visi tie aukščiausi pastatai Vilniaus, kurie Konstitucijos prospekte.*

Tačiau ir šis pavyzdys negali būti aiškinamas vienareikšmiškai. Viena vertus, iš pradžių laikomasi nuoseklumo ir dangoraižiai lokalizuojami *čia*, tačiau tame pačiame sakinyje įterpiamas ir distalinis įvardis *tie* (pakeitus šią struktūrą proksimaliniu *šis*, sakinytis netaptų negramatiškas). Atkreipus dėmesį į kitus šios merginos pasisakymus paaiškėjo, kad ji tik vieną kartą įvardijo referentą distaliniu *ten*. Peršasi išvada, kad galbūt tai įprotis beveik viską lokalizuoti proksimalinėmis struktūromis.

---

⁴⁰ Kai tam tikrą objektą lokalizavusių respondentų skaičius nesutampa su pavartotų proksimalinių / distalinių struktūrų skaičiumi, vadinasi, kuris nors iš respondentų viena ar kita struktūra tą patį referentą lokalizavo keletą kartų.

- R – daugiaaukščių pastatų kompleksas šalia Geležinio vilko gatvės, 9 / 36, proks. – 6, dist. – 4. Kaip ir prieš tai aptartuose pavyzdžiuose, šiame pastatų komplekse ypač išsiskiria du pastatai, priklausantys „Nordea“ bankui ir „3M Lietuva“. Pastatai įsikūrę tarp Neries ir Geležinio vilko gatvės, už maždaug 100 metrų nuo respondentų. Kaip matyti iš rezultatų, ir šiuo atveju reikšmingo skirtumo tarp proksimalinių ir distalinių struktūrų vartojimo neužfiksuota:

8) LTM21: [*To*] pastato viršuje yra skaičius, raidė 3M.

9) LTV46: [*Čia*] matosi pastatas su 3M.

17 paveikslėlis. Čia – 3M

Atkreiptinas dėmesys, kad LTM21 pasakodama apie šį pastatą stovėjo prie pat tvoros (žr. 18 paveikslėlį), o LTV46 – kiek toliau nuo minėtosios tvoros (žr. 17 paveikslėlį).

18 paveikslėlis. *Pastato viršuje – 3M*

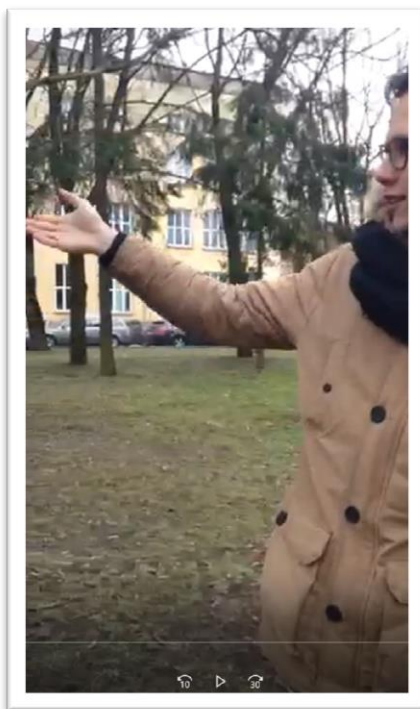
Vadinasi, atstumas, nors ir labai mažai, tačiau skyrėsi. Remiantis distalinių ir proksimalinių struktūrų samprata, LTM21 turėjo vartoti proksimalinį *šis*, o LTV46 – distalinį *ten*, tačiau, kaip matyti iš pavyzdžių, rezultatas yra priešingas.

- R – fakultetai, 13 / 36, proks. – 10, dist. – 3. Šiuose pavyzdžiuose atsiskleidžia studentų polinkis dalyti fakultetus į savą ir visus kitus. M. K. Čiurlionio gatvėje esančiame pastate įsikūrę du fakultetai – Medicinos ir Gamtos mokslų bei Konfucijaus institutas. Ryškios ribos tarp fakultetų, ypač iš kiemo pusės, ten kur stovėjo studentai, nėra matyti. Visi respondentai buvo Medicinos fakulteto pirmakursiai, tad nenuostabu, kad didžioji dalis studentų šį fakultetą įvardijo proksimalinėmis struktūromis, pavyzdžiui:

10) LTV46: [*Čia*] *va yra Medicinos fakultetas.*

Tačiau, pasitaikė ir trys distalinės struktūros. Respondentai neįtraukė GMF ir Konfucijaus instituto fakultetų į savo *čia*-erdvę todėl, kad nėra jų dalis. Pastatas – vienas, tačiau fakultetai – atskiri ir čia galima kalbėti ne apie fizinį, bet apie psichologinį atstumą, pavyzdžiui (žr. 19 paveikslėlį):

11) LTV44: *Tai priešais mus [*čia*] Medicinos fakultetas su savo milžiniškais langais. Šalia jo [*ten*] kiti fakultetai – [*ten*] Konfucijaus, Gamtos mokslų fakultetas.*

19 paveikslėlis. *Kiti fakultetai*

- R – miesto panorama, 4 / 36, proks. – 3, dist. – 1. Apskritai miesto panoramos ribos labai sunkiai apibrėžiamos, palyginti su konkreto objekto identifikavimu. Miesto panorama gali tęstis keletą kilometrų ir įprasta ją suvokti kaip kažką nutolusio. Vis dėlto, kaip matyti iš rezultatų, respondentai mieliau linkę įvardyti panoramą proksimaline struktūra ir įtraukti ją į savo *čia*-erdvę:

12) LTM45: *Va [čia] yra va visas miestas prieš mano akis, nes mes iš viršaus matom.*

Tokios konstrukcijos gali būti pasirinktos dėl to, kad respondentai neįžvelgė jokio itin ryškaus *čia*-erdvės perimetro ir jų sąveikos sritis buvo labai plati ir ištęsta.

- R – Stovėjimo aikštelės, 4 / 36, proks. – 4, dist. – 5. Medicinos fakulteto ir kitų šalia esančių fakultetų teritorijoje yra ne viena stovėjimo aikštelė. Būtent dėl šios priežasties, norint įvardyti jas visas, respondentai kartais ima kaitalioti *čia* ir *ten* vartoseną. Vizualiai arčiau esanti bus *čia*, kiek toliau esanti – *ten*, pavyzdžiui (žr. 20 paveikslėlį):

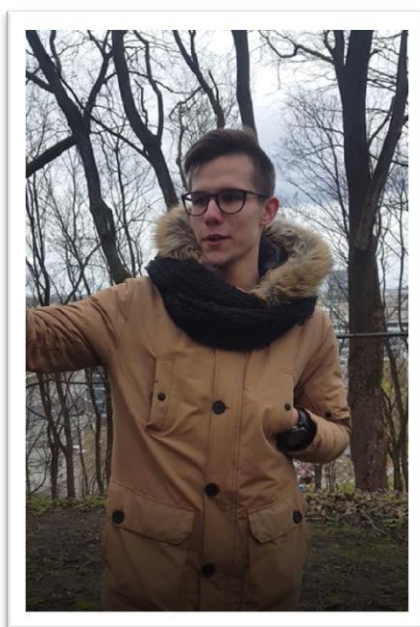
13) LTV38: *Matau kelias. [Tenais] vieną, [čia] vieną, dar žinau [ten] yra ir dar [ten] toliau prie barakų.*

20 paveikslėlis. *Stovėjimo aikštelė šalia bendrabučių*

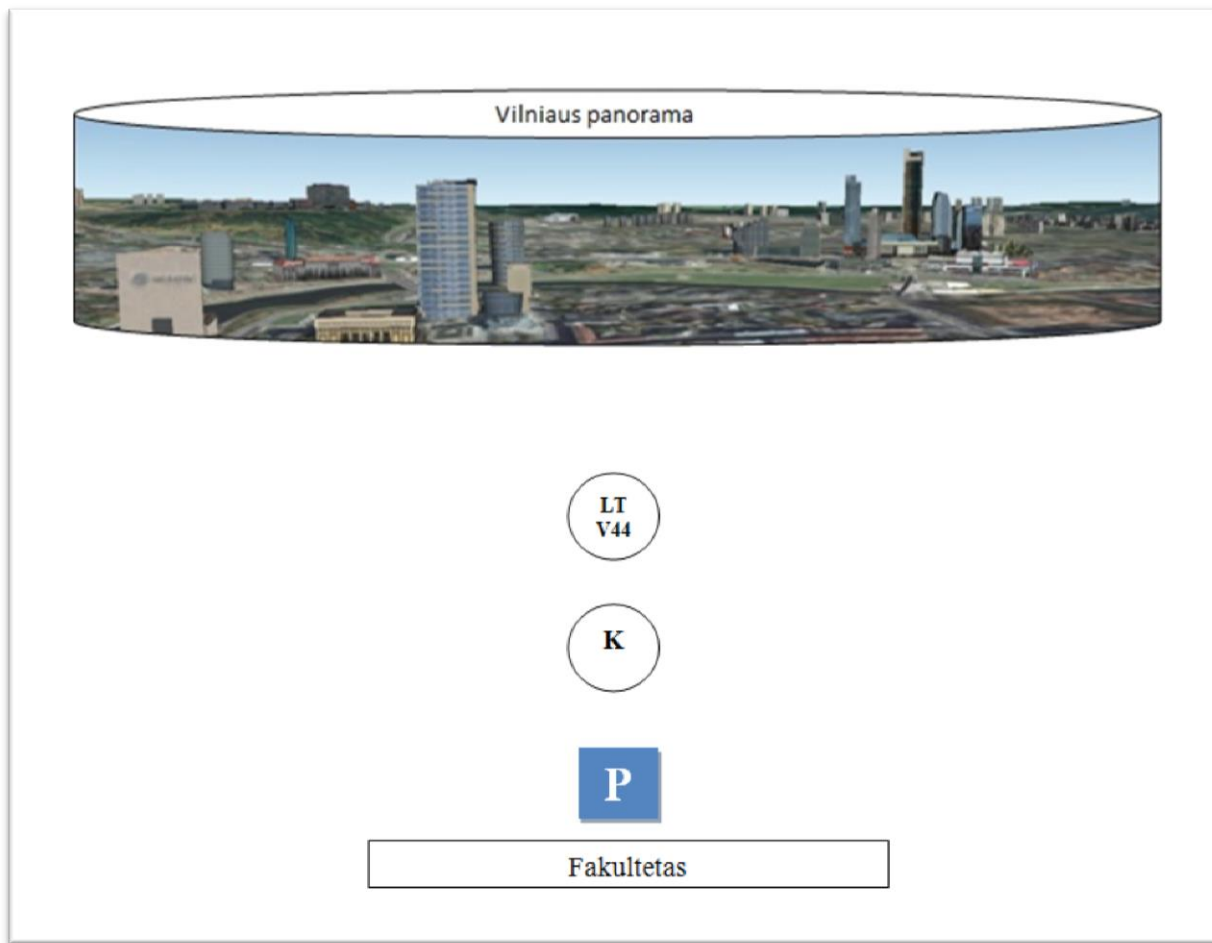
Užfiksuotas įdomus atvejis, kai respondentas, galimai perkelia *origo* trečiajam nariui. Jo buvo paklausta, kur galima pastatyti automobilį fakulteto teritorijoje (žr. 21 paveikslėlį):

14) LTV44: *Tai šiaip yra va [čia] tiesiai už mūsų, kur Medicinos fakulteto darbuotojai parkuojasi. Ir dar viena yra [ten] truputį kairiau.*

21 paveikslėlis. *Va čia tiesiai, už mūsų*

Iš pirmo žvilgsnio tai nėra niekuo išsiskiriantis pasakymas, bet tik iki tol, kol nepasitelkiama šio pokalbio schema (žr. 8 schemą):

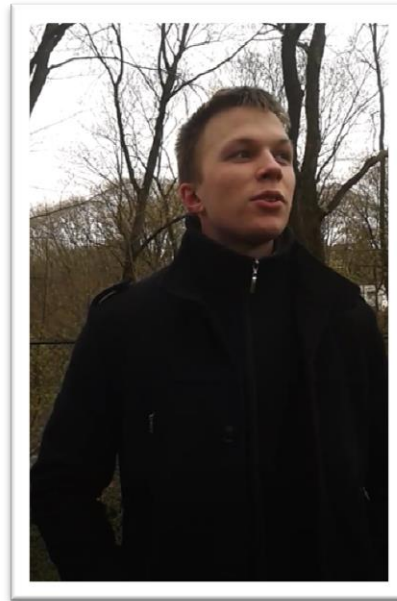

8 schema. Pokalbio schema

Taigi, pašnekovai stovi vienas priešais kitą. Klausėja prieš save be respondento mato ir miesto panoramą, o LTV44 mato fakultetą ir vieną iš stovėjimo aikštelių. Atsižvelgiant į šią schemą, respondento frazė *tiesiai už mūsų*, tampa keista. Visų pirma, jei jis vartoja inkliuzyvinę *mes*, turėdamas omeny save ir klausėją, vis tiek referentas (stovėjimo aikštelė) yra tik už klausėjos. Taigi, šiuo atveju galima kelti prielaidą, kad respondentas kaip referencijos tašką turėjo omenyje fakultetą, nes tada mintis, nors ir neišbaigta, tačiau logiška. Stovėjimo aikštelė tikrai yra už Medicinos fakulteto, t. y. jo kieme.

- Bendrabučiai – 4 / 36, proks. – 1, dist. – 3. Nors bendrabučiai ir nėra taip nutolę, kaip, pavyzdžiui, Konstitucijos prospekte esantys dangoraižiai, tačiau respondentai teikė pirmenybę distalinėms konstrukcijoms, pavyzdžiui (žr. 22 paveikslėlį):

15) LTV34: *Štai [ten] tolièliau matau universiteto bendrabuèius.*

22 paveikslėlis. *Universiteto bendrabučiai*

Galimi du tokio pasirinkimo paaiškinimai. Visų pirma, bendrabučius iš dalies užstoja Medicinos fakultetui priklausantis kiemelis, kuriame pristatyta daugybė automobilinės technikos. Tai būtų kaip tam tikras fizinis barjeras, trukdantis gerai matyti referentą. Kitas galimas variantas – nežinia, ar studentai pažįsta šiuos bendrabučius. Galbūt vieni jų jame gyvena, o kiti tik žino, kad jie egzistuoja, tačiau niekad nėra ten užsukę.

- R – stadionas, 4 / 36, dist. – 6. Vienas iš retų atvejų, kai referentas visus kartus lokalizuojamas tomis pačiomis distalinėmis konstrukcijomis. Toliau pateikiamas vienas tokių pavyzdžių (žr. 23 paveikslėlį):

16) LTM39: *Taèiau [ten] yra kaèkoks tai stadionas ganètinaì graèiai atrodantis.*

23 paveikslėlis. *Ten stadionas*

Stadionas yra „nutolęs“ tiek fiziškai, tiek psichologiškai. Visų pirma, jis išties fiziškai toli, palyginti su kitais referentais, taip pat iškart nekrito respondentams į akis. Antra, nė vienas iš respondentų negalėjo įvardyti, kam šis stadionas priklauso, kas jame sportuoja. Visa tai gali nulemti distalinių konstrukcijų parinkimą.

- R – bažnyčia, 3 / 36, proks. – 1, dist. – 2. Bažnyčios nebuvo labai pastebimos bendrame miesto kontekste. Tai liudija ir rezultatai, kad tik trys žmonės jas įvardijo. Sunku paaiškinti, kodėl viena respondentė nutarė įtraukti gerokai nutolusią bažnyčią į savo *čia*-erdvę. Galima tik daryti prielaidą, kad arba ši bažnyčia jai gerai pažįstama, arba respondentės *čia*-erdvės perimetras nėra ryškus (plg. miesto panorama).

- R – Vilniaus automechanikos ir verslo mokykla, 3 / 36, proks. – 2, dist. – 1. Analogiškas atvejis, kaip ir prieš tai buvęs, kai sunku paaiškinti ar bent jau kelti prielaidą, kodėl pasirinktas vienas distalinis narys. Remiantis prieš tai buvusiu pavyzdžiu, kai respondantai išstūmė iš savo *čia*-erdvės kitus fakultetus, turėtų dominuoti distaliniai nariai, tačiau realioje vartosenoje viskas yra atvirkščiai.

- Parkelis – vienas iš svarbiausių referentų. Kadangi analizuojant tyrimo medžiagą pastebėta, kad daugybė lokalizuojamų objektų yra būtent parkelio teritorijoje, nuspręsta visus objektus sujungti ir aptarti po vienu iš punktų. Respondentų referuojami objektai buvo parkelis, medžiai, žolė, gėlės, tvora, sniegas, studentai.

Iš visų 32 pavartotų struktūrų tik 5 buvo distalinės, lokalizuojančios tvorą, sniegą ir tam tikrus asmenis. Tiksliausiai galima interpretuoti, kodėl tvora ir kai kurie asmenys kartais buvo nurodomi distaliniu *ten*.

Vieninteliu atveju tvora buvo lokalizuojamarieveiksmiu *ten*. Respondentas tikrai buvo labiausiai nutolęs nuo jos, palyginti su kitais respondentais, lokalizavusiais tą patį referentą (žr. 24 paveikslėlį):

17) LTV46: [*Tenais*] tvora eina, ten kitokia tvora eina.

24 paveikslėlis. *Ten tvora*

Respondentė LTM31 du kartus pavartojo tą patį modelį kalbėdama apie asmenis. Pirmiausia ji pasakė, kas čia yra, o po to tikslindama subjekto vietą, vartojo kitąrieveiksmį. Panašu į atvejį, kai respondentai vardijo stovėjimo aikšteles. Konstrukcijų kaitaliojimas gali būti viena iš priemonių nepasimesti referentų aibėje, pavyzdžiui (žr. 25 paveikslėlį):

18) LTM31: [*Čia*] mano grupiokai. Va [*ten*] Vytautas.

Arba:

19) LTM31: [*Čia*] yra mūsų nauja dėstytoja. Va [*ten*] stovi.

25 paveikslėlis. *Ten stovi naujoji dėstytoja*

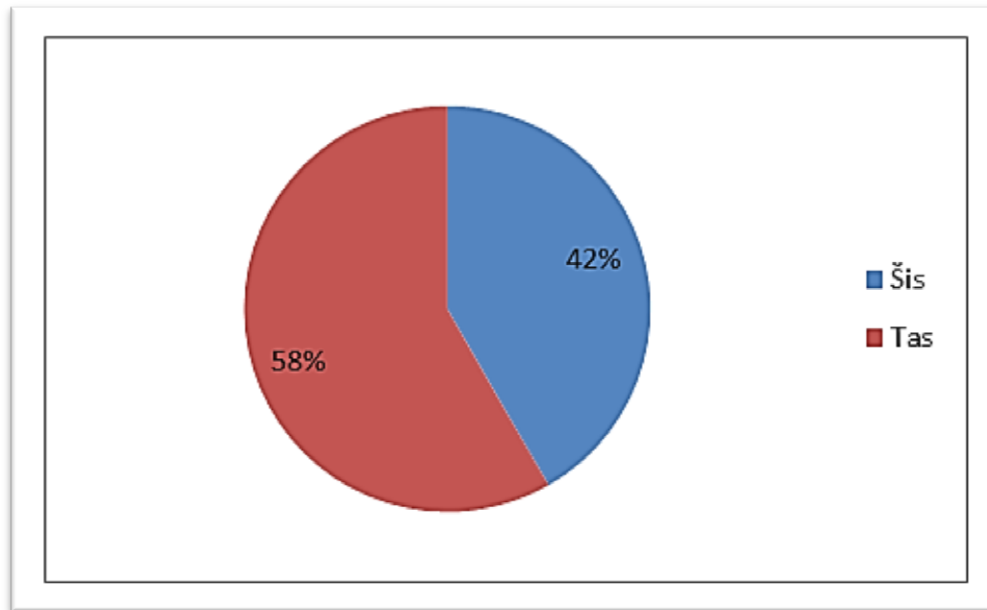
Visi likusieji referentai buvo lokalizuoti proksimalinėmis struktūromis dėl to, kad respondentų *čia*-erdvė galėjo sutapti būtent su parkelio perimetro ribomis, todėl beveik viskas, ką jame matė, respondentams buvo *čia*.

Apibendrinant galima teigti, kad atviroje erdvėje lokalizuojant referentus dominavo proksimalinių struktūrų vartoseną (atitinkamai 67:47).

2.4. Kiekybinė parodomųjų įvardžių ir vietosrieveksmių analizė lietuvių kalboje

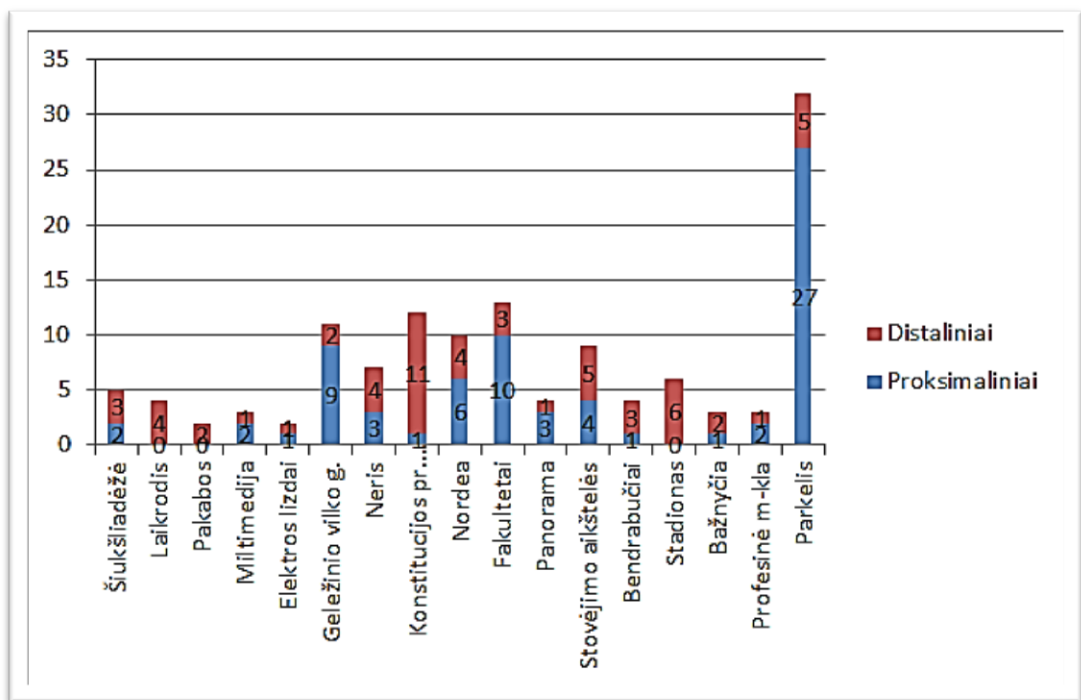
Remiantis gramatikose pateikta teorija, kad lietuvių kalboje parodomųjų įvardžių sistema yra ne dvinarė, o trinarė, suskaičiavus visus tyrimo metu pavartotus parodomųjų įvardžių atvejus, galima patikrinti, ar toks skirstymas vis dar aktualus šiandienei šnekamajai lietuvių kalbai.

Iš viso parodomųjų įvardžių buvo suskaičiuota 175 pavartojimo atvejai – 73 kartus pavartotas įvardis *šis* ir 102 kartus įvardis *tas*. Daugiau nei 5 val. trukmės įrašė nė karto nebuvo užfiksuotas parodomasis įvardis *anas*. Tokie rezultatai patvirtina Judžentytės (2017) straipsnyje apie lietuvių kalbos parodomuosius įvardžius keltą hipotezę, kad lietuvių šnekamojoje kalboje parodomųjų įvardžių sistema iš trinarės pakito į dvinarę.

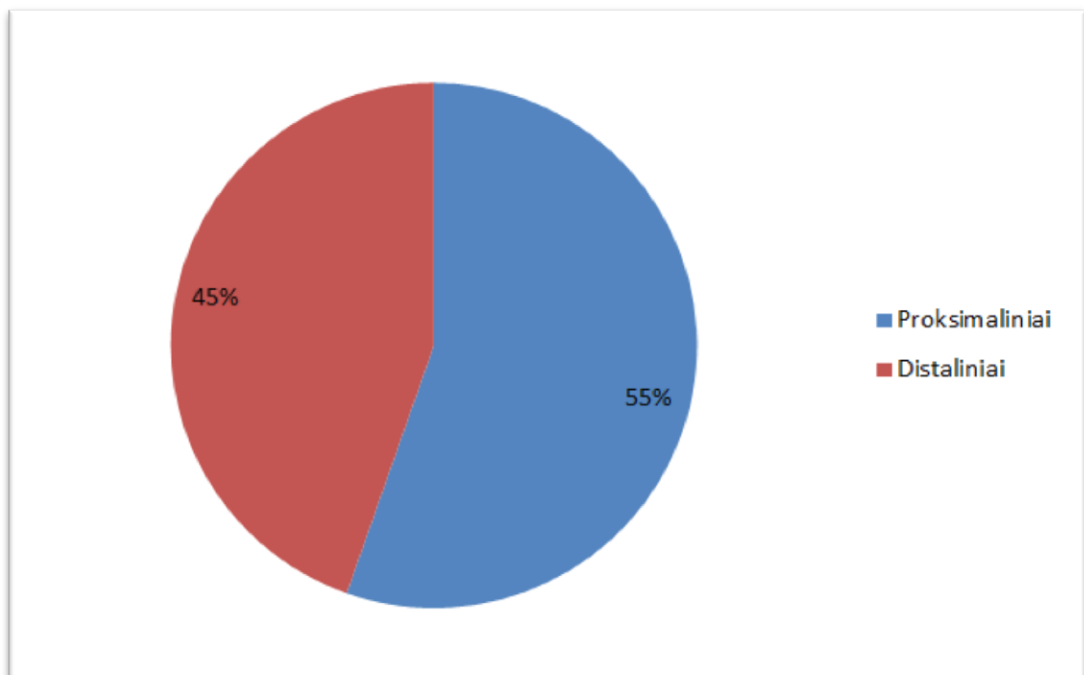

1 diagrama. *Parodomųjų įvardžių vartosena šnekamojoje lietuvių kalboje*

Žemiau pateikiama grafinė proksimalinių ir distalinių struktūrų vartosena tiesioginėje deiksėje išraiška (žr. 2 diagramą). Kaip matyti diagramoje, ypač išsiskiria šie referentai: laikrodis, pakabos ir stadionas. Visi šie referentai vienbalsiai buvo įvardyti distalinėmis struktūromis. Daugiausia proksimalinėmis struktūromis buvo įvardyti Geležinio vilko gatvė, fakultetai ir parkelis. Visų likusių referentų identifikavimas distalinėmis arba proksimalinėmis struktūromis reikšmingai nesiskyrė.

2 diagrama. *Proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną*

3 diagrama. *Procentinė proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną tiesioginėje deiksėje*

Kaip matyti iš 3 diagramos, proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną skiriasi 10 proc. Vis dėlto, nors ir nežymiai, tačiau šnekamojoje kalboje dominuoja proksimalinių struktūrų vartoseną.

2.5. Įsivaizduojamoji deiksė šnekamojoje italų kalboje

2.5.1. Įsivaizduojamosios deiksės I tipas

Respondentams buvo pateikiami trijų tipų žemėlapiai: Katanijos, Italijos ir Europos. Trims respondentams taip pat buvo pateiktas ir Lietuvos žemėlapis, nes jie mūsų šalyje buvo lankęsi ne kartą arba net gyvenę čia ilgesnį laiką. Katanijos žemėlapyje buvo prašoma parodyti savo gyvenamąją vietą, darbovietę, kelią iš universiteto į namus bei žymius miesto objektus. Italijos žemėlapyje buvo klausinėjama įvairių miestų bei prašoma parodyti kelią iš vieno miesto į kitą. Galiausiai Europos žemėlapyje taip pat buvo klausinėjama šalių ir prašoma parodyti, kokiose užsienio šalyse jie yra buvę ir ką ten matė, kas labiausiai patiko.

Išanalizavus visus pokalbius, užfiksuoti tokie dažniausiai pasitaikę vietos / objekto nurodymo variantai:

- Tik vietosrieveiksmis *qui* (liet. *čia*) arba *qua* (liet. *čia*)⁴¹, pavyzdžiui:
1) K: *Dov'è l'ospedale in cui lavori* (liet. *Kur yra ligoninė, kurioje dirbi*)?
ITV1: [*Qui*] (liet. [*čia*]).
- Dalelytė *eccolo* (liet. *štai jis*) / *eccola* (liet. *štai ji*), pavyzdžiui:
2) K: *Dov'è Caserta* (liet. *Kur yra Kaserta*)?
ITV15: [*Eccola*] (liet. [*Štai ji*]).
- Vietosrieveiksmis *qui* / *qua*, palydimas dalelytės *eccolo* (liet. *štai jis*) / *eccola* (liet. *štai ji*), pavyzdžiui:
3) K: *Dov'è l'Orto botanico* (liet. *Kur yra Botanikos sodas*)?
ITV1: [*Eccolo qui*] (liet. *Jis [štai čia]*).
- Parodomasis įvardis *questo* (liet. *šis*), palydimas vietosrieveiksmio *qui* / *qua* (liet. *čia*), pavyzdžiui:
4) ITV15: *Poi sono stato a Malta, [questo puntino qui]* (liet. *Po to esu buvęs Maltoje, [čia šitas] taškelis*).
- Parodomasis įvardis *questo* (liet. *šis*), pavyzdžiui:
5) K: *E la tua facoltà* (liet. *O tavo fakultetas*)?
ITM13: [*Questa*] (liet. [*Šitas*]).
- Kataforinis tikslinimas, pavyzdžiui:

⁴¹ *Qui* (liet. *čia*) ir *qua* (liet. *čia*), remiantis ankstesnio darbo (Grigalytė, 2015) rezultatais laikomi absoliučiaisiais sinonimais, nes tarp jų jau yra įvykusi apibrėžtumo neutralizacija.

6) ITV10: *Il mercato del pesce [qui], in zona Alcalà* (liet. *Žuvies turgus [čia], Alcalà zonoje*).

- Anaforinis tikslinimas, pavyzdžiui:

7) K: *Dov'è il museo dello Sbarco* (liet. *Kur „Sbarco“ muziejus?*)

ITV11: *Čiminierėje, [čia]* (liet. *Al Ciminire, [qui]*).

Kaip matyti iš pateikto sąrašo, referentai dažniausiai lokalizuojami pasitelkiant proksimalines struktūras. Tačiau ir čia pasitaikė daug atvejų, kai nurodydami tam tikrą objektą žemėlapyje respondentai pavartojo distalines struktūras. Tokie pavyzdžiai gali būti interpretuojami dvejopai. Pirma, veikia fizinė distancija tarp respondento ir referento (žemėlapio), pavyzdys – ištrauka iš dialogo:

8) ITV15: *Caserta [qua] sotto* (liet. *Kaserta [čia] apačioj*)?

ITV14: *Sì, Caserta [lì]. Vedi [là]* (liet. *Taip, Kaserta [ten]. Matai [ten]*)?

ITV15: *Dove* (liet. *Kur*)?

ITV14: *[Là]* (liet. *[Ten]*).

ITV15: *[Qua]* (liet. *[Čia]*)?

ITV14: *No, vicino Napoli* (liet. *Ne, netoli Neapolio*).

ITV15: *[Eccola]* (liet. *[Štai ji]*).

Italijos žemėlapis buvo padėtas ant žemės ir vieno iš respondentų buvo prašoma parodyti kelią iš Kasertos į Pistoją. Respondentas negalėjo rasti išvykimo taško, todėl kreipėsi pagalbos į savo draugą, kuris tuo metu stovėjo šalia žemėlapio. Akivaizdu, kad respondentui ITV14 Kaserta buvo *ten*, nes jis stovėjo toliau nuo žemėlapio, lyginant su ITV15 (žr. 26, 27 paveikslėlius).

26 paveikslėlis. *Kaserta čia*

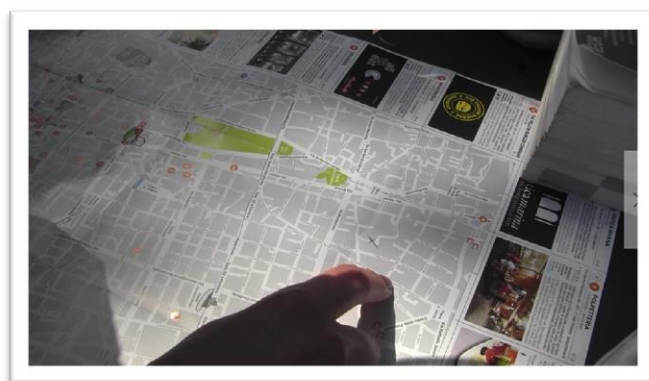
27 paveikslėlis. *Kaserta ten*

Analogiškas pavyzdys su daug mažesniu Katanijos miesto žemėlapiu. Respondenčių buvo paprašyta parodyti žemėlapyje savo buvusias mokyklas:

9) ITM20: *Allora, se [questa] è piazza Lincoln... [Qua] tipo è* (liet. *Taigi, jei [šita] yra Linkolno aikštė... [Čia] tipo yra*).

ITM21: *In [quella] zona [lì]* (liet. *[Ten toj] zonoj*).

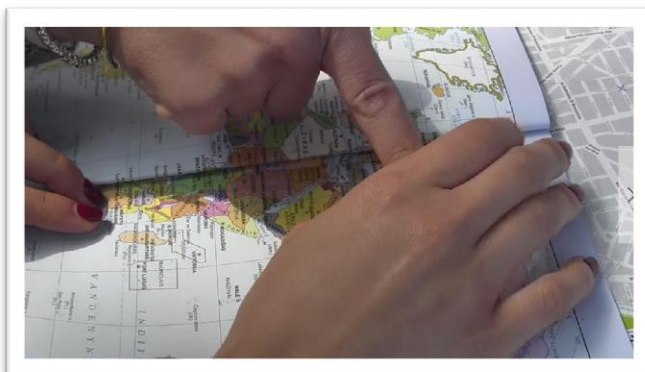
Pirmoji respondentė, kaip ir buvo galima tikėtis, referentą įvardijo proksimalinėmis struktūromis ir pirštu parodė savo buvusią mokyklą žemėlapyje (žr. 28 paveikslėlį). Antroji pirštu neliesdama žemėlapio lokalizavo savo buvusią mokyklą kaip *ten*.

28 paveikslėlis. *Čia tipo yra*

Tai nėra pavienis užfiksuotas atvejis, kai respondentas pasirenka vartoti distalinę struktūrą dėl to, kad deiktiniu gestu – konkrečiai pirštu, negali tiksliai parodyti, kur yra vienas ar kitas referentas. Tokiais atvejais žemėlapio dydis neturi įtakos. Užfiksuota ir tokių pavyzdžių, kai pasaulio žemėlapis išdėstytas per du puslapius ir kartais (bet tikrai ne visada) tame puslapyje, kuris yra arčiau respondento

visos šalys įvardijamos kaip *čia*, o kitame puslapyje – kaip *ten*. Tokio tipo pavyzdžiuose įtakos turėjo ir barjerų (tam tikro asmens) buvimas ir referento matomumas (žr. 29 paveikslėlių).

29 paveikslėlis. *Ranka-barjeras*

Antroji priežastis, kodėl respondentai, nurodydami tam tikrus objektus žemėlapyje renka distalines struktūras, yra nežinojimas / neužtikrintumas, tam tikras emocinis nepatogumas, pavyzdžiui (žr. 30 paveikslėlių):

10) K: *Dov'è Finlandia* (liet. *Kur yra Suomija*)?

ITV11: *Dovrebbe essere [questa], vero* (liet. *Turėtų būti [šita], tiesa*)?

K: *No* (liet. *Ne*).

ITV11: *[Quella] è Norvegia* (liet. *[Ta] yra Norvegija*)?

K: *Sì* (liet. *Taip*).

Arba:

11) K: *Capitale della Russia* (liet. *Rusijos sostinė*)?

ITV15: *Penso che sia [quella] più grossa* (liet. *Manau [ta] paryškintu šriftu*).

10 pavyzdyje respondentas, nors ir rodydamas pirštu į Norvegiją, vis tiek įvardijo ją kaip *ta*. Keliama prielaida, kad nesugebėjęs įvardyti gana žinomos Europos valstybės, respondentas pajuto emocinį diskomfortą ir todėl iškart šalį įvardijo kaip „tolimą“. 11 pavyzdys labai panašus į prieš tai buvusį, skirtumas tik tas, jog šiuo atveju respondentas buvo teisus, tačiau buvo aiškiai matyti, kad nėra užtikrintas tuo, ką sako klausėjai.

30 paveiksėlis. Ta yra Norvegija

Respondentų paprašius parodyti žemėlapyje, kur jie yra keliavę ir ką matę arba kur yra gyvenę, buvo tikimasi išgirsti anaforinių vartosenų, pavyzdžiui (žr. 31 paveikslėlį):

12) ITM3: *[Questa] tutta bianca la Siracusa. Insomma al primo anno siamo stati [qua]. A Palermo non ci ho visto, ma la conosco bene perchè tutte i due le mie soci ci vanno spesso, tornano per una finesettimana. Abitano lì con i mariti. Perchè uno lavora lì anche se è di [qui], invece l'altro parlemitano proprio. Poi in Friuli ho vissuto a Pordenone. Ho studiato [qui]. È la facoltà di Udine che, invece, è più sù, [qua]. Questa è un po' casa per me, ci torno volentieri (liet. Visas [šitas] baltas – Syrakūzai. Apskritai, pirmaisiais metais buvome [čia]. Palerme nesu gyvenusi, tačiau pažįstu gerai, kadangi abi mano darbo partnerės ten dažnai važiuoja, grįžta savaitgaliui. Gyvena ten su savo sutuoktiniais. Vienas jų dirba ten, nors ir yra iš [čia], o kitas yra tikras palermietis. Po to Friulio regione gyvenau Pordenonėje. [Čia] studijavau. Tai – Udinės fakultetas, kuri yra aukščiau, [čia]. [Šitas] yra šiek tiek kaip namai man, čia mielai sugrįžtu).*

31 paveikslėlis. Yra iš čia

Šioje ištraukoje respondentė pasakoja, kur yra gyvenusi per savo gyvenimą, matyti daug vietos prieviekimų pavartojimo atvejų. Pasakodama ji viską rodo žemėlapyje, tik kalbėdama apie Palerme gyvenančius savo draugus vartoja anaforinį *ten*.

Kartais respondentai pasakodami ir rodydami žemėlapyje kelią iš taško A į tašką B „keliauja“ iš vieno ID tipo į kitą, pavyzdžiui:

13) K: *Dov'è il monastero dei Benedettini* (liet. *Kur Benedektinų vienuolynas*)?

ITV14: *Prendi via San Giuliano, [qua] sopra. [Qua]* (liet. *Eini Šv. Džuliano gatve, [čia] viršun. [Čia]*).

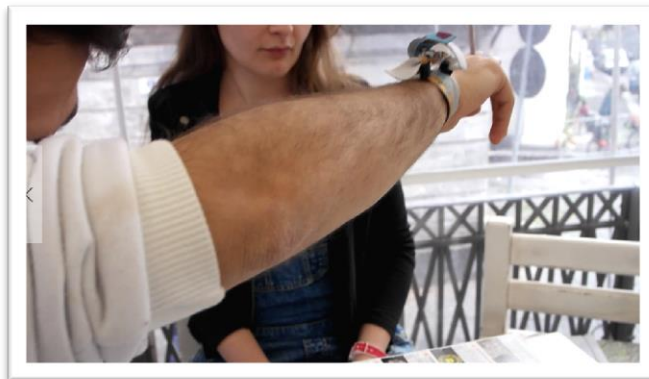
Respondentas, rodydamas kelią, braukė pirštu per žemėlapi iš dešinės į kairę. Jei jis būtų vedęs pirštu iš žemėlapio apačios į viršų, tada frazė *čia viršun* būtų buvusi tinkama. Darbo autorė linkusi manyti, kad ITV14 mintimis nusikėlė į Šv. Džuliano gatvę, kurios skiriamasis bruožas – stati įkalnė. Kadangi žemėlapis neturi nei įkalnių, nei nuokalnių, tokios konstrukcijos parinkimas galėjo būti nulemtas dviejų įsivaizduojamųjų deikusių tipų susipynimo.

Interviu su italais metu buvo užfiksuotas ne vienas atvejis, kai respondentas iš ID1 tipo staiga pereinavo į tiesioginę deiksę. Klausėja žemėlapyje nurodė du taškus ir paklausė respondento, kokį kelią pasirinktų, norėdamas nukeliauti iš vieno taško į kitą. Iš pradžių respondentas rodė kelią žemėlapyje:

14) ITV9: *[Di qua] vado, [qua] che <...>* (liet. *[Čia] einu, [čia], kur <...>*).

Po to staiga ranka parodė į netoli mūsų esančią gatvę, sutapusią su gatve, į kurią jis žiūrėjo žemėlapyje (žr. 32 paveikslėlį):

14) ITV9: *<...> spunta [qua] proprio* (liet. *tiesiog [čia] išlenda*).

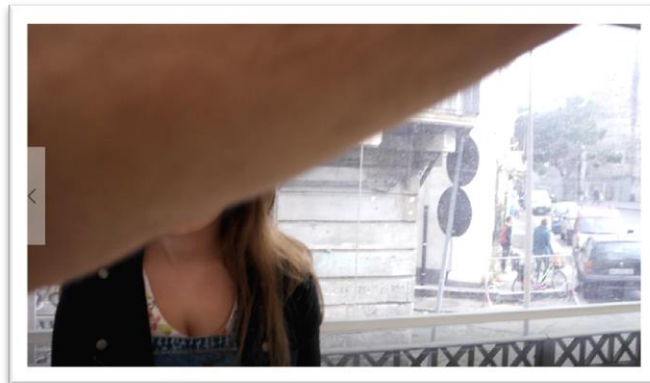
32 paveikslėlis. *Tiesiog čia*

14) ITV9: *È la strada che c'è [lɑ] dietro* (liet. *Tai gatvė, esanti [ten], už*) (žr. 33 paveikslėlį).

33 paveikslėlis. *Gatvė ten*

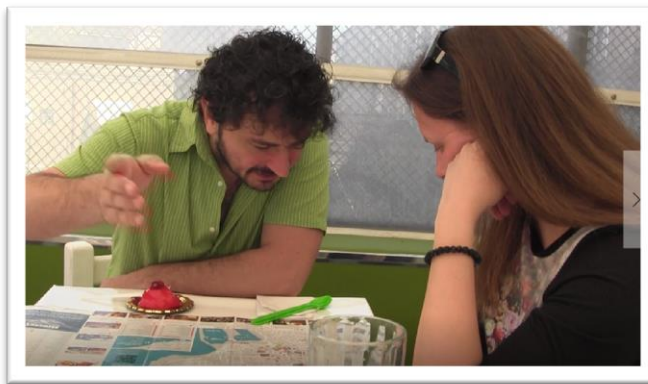
14) ITV9: *E poi taglio da [qua]* (liet. *Ir po to trumpinu kelią per [čia]*) (žr. 34 paveikslėlį).

34 paveikslėlis. *Trumpinu kelią čia*

Po to respondentas vėl „grįžta“ į žemėlapi ir užbaigia pasakojimą žiūrėdamas tik į jį, vartodamas proksimalines struktūras, kaip įprasta tokiems atvejams.

To paties buvo paprašyta ir kito respondento. Analogiškai kaip ir prieš tai buvusiu atveju, iš pradžių respondentas kelią rodė žemėlapyje. Kai jo maršrutas žemėlapyje sutapo su aikšte, kurioje tuo metu buvo tyrimo dalyviai, jis deiktiniu gestu parodė priešais save – ten, kur buvo referuojama aikštė (žr. 35 paveikslėlį).

35 paveikslėlis. Čia praktiškai yra aikštė

Taigi, ID1 tipo situacijose respondentai daugiausia vartojo proksimalines struktūras. Retas distalinių struktūrų pavartojimo priežastis galima įvardyti kaip fizinį atstumą / barjerus, neužtikrintumą ir emocinį diskomfortą. Taip pat pasakojimuose užfiksuoti dažni deikusių tipų susipynimai.

2.5.2. Įsivaizduojamosios deiksės II tipas

Respondentai, labai gerai pažinoję miestą ir turėję gerą atmintį sugebėdavo kelią nupasakoti vartodami gatvių pavadinimus, pavyzdžiui:

15) ITV7: *Prendo via Cifali, arrivo fino piazza Santa Maria di Gesù. Da piazza Santa Maria di Gesù – vialle Regina Margherita, piazza Roma. Da piazza Roma arrivo fino via Etna. Via Etna, da lì in poi fino a piazza Stesicoro (liet. Imu Čifali gatvę, pasiekiu Šventosios Dievo Marijos aikštę. Iš Šventosios Dievo Marijos aikštės – Karalienės Margaritos alėja, Romos aikštė. Iš Romos aikštės nueinu į Etnos gatvę. Etnos gatvė, nuo ten iki Stesikoro aikštės).*

Iš šios ištraukos matyti, kad nupasakojant kelią dominuoja gatvių pavadinimai. Vieną kartą anaforiškai pavartotas vietosrieveiksmis *ten*, esantis Etna gatvės substitutas. Nesugebėjus prisiminti visų gatvių pavadinimų, kiti respondentai rinkosi nupasakoti kelią vartodami kryptis dešinėn / kairėn, pavyzdžiui:

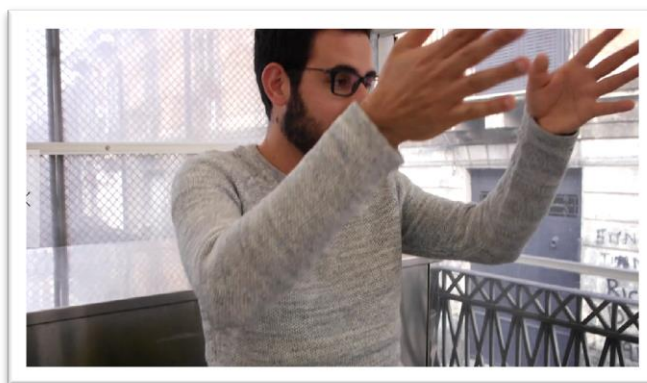
16) ITM13: *Quando arriviamo in via San Giuliano, che siamo qua vicino all'università, ci sono gli alberi. Invece prendere la sinistra per entrare all'università, andiamo a destra. E a destra poi c'è una via con un ospedale e un liceo. Continuiamo sempre dritto e poi si deve girare o a sinistra, o a destra. Andiamo invece a sinistra e continuando a sinistra c'è un altro ospedale (liet. Kai pasiekiamo Šv. Džuliano gatvę, kai esame čia šalia universiteto, matome medžius. Užuot pasukus į kairę*

universiteto link, einame į dešinę. Ir po to dešinėje yra viena gatvė, kurioje yra ligoninė ir vidurinė mokykla. Visą laiką einame tiesiai ir po to reikia pasukti arba į kairę, arba į dešinę. Sukame į kairę ir einant toliau yra kita ligoninė).

Iš pateiktos ištraukos matyti, kad respondentė tik vieną kartą rinkosi vietos prieveiksmį čia, norėdama patikslinti vietą, t. y. šalia fakulteto, tam, kad klausėjai būtų lengviau orientuotis erdvėje pagal jos pasakojimą.

Vienas iš respondentų, Erasmus studijų metu 5 mėnesius gyvenęs Vilniuje, taip nupasakojo kelią iš „Salento“ naktinio klubo į Matematikos fakultetą (žr. 36 paveikslėlių):

17) ITV11: *Esco dal „Salento“, quindi guardo il municipio. Vado sempre dritto, forse quella strada che nome iniziava con la V. C'è l'incrocio in questa strada, giro a sinistra, arrivo nella strada principale, dove ci sono tutti quanti ponti. Da lì continuo a salire e continuando a salire da una di queste strade, dove c'è il ponte Verde forse, si arriva fino Pramogų arena che è una strada tutta quanta dritta e lunghissima. Da là continuo a salire fino a un certo punto dovresti girare a sinistra. Arrivi dove c'è questo supermercato all'incrocio che dicevi tu. Da lì c'è una stradina piccolissima, la sali ancora e arrivi (liet. Išeinu iš „Salento“, taigi žiūriu į Rotušę. Einu visą laiką tiesiai, galbūt ta gatvė, prasidedančia V raide. Šioje gatvėje yra sankryža, suku į kairę, pasiekiu pagrindinę gatvę, kurioje yra visi tiltai. Nuo ten toliau kylu ir kildamas viena iš šių gatvių, galbūt, kur yra Žalioasis tiltas, pasiekiami Pramogų arena. Tai labai ilga ir tiesi gatvė. Nuo ten toliau kylu, kol turėtumei pasukti į kairę. Pasieki šitą prekybos centrą šalia sankryžos, apie kurį tu pasakojai. Ten yra viena labai maža gatvelė, ja kyli, dar paeini ir pasieki tikslą).*

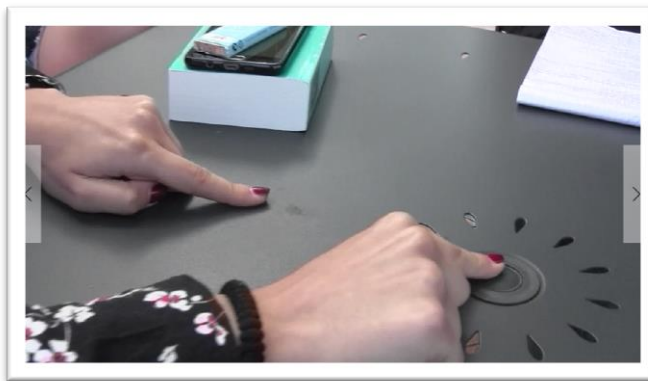

36 paveikslėlis. Žiūriu į Rotušę

Respondentas tiksliai nesugebėjo prisiminti gatvių pavadinimų, todėl rinkosi vardyti tam tikrus atskaitos taškus, tokius kaip, Rotušė, tiltai, Pramogų arena ar prekybos centras. Pasakojime vyrauja anaforinė vietos prieveiksmių ir parodomųjų įvardžių vartosena. Atkreiptinas dėmesys į frazę *forse quella strada che nome iniziava con la V. C'è l'incrocio in questa strada* (liet. <...> galbūt ta gatvė, prasidedančia V raide. *Šioje gatvėje yra sankryža* <...>). Kadangi respondentas nėra tikras, kaip vadinama toji gatvė, pirmą kartą jis pavartojo distalinį įvardį *ta*. Kitame sakinyje, kalbėdamas apie tą pačią gatvę, ITV11 pasirenka proksimalinę konstrukciją *ši* todėl, kad iš konteksto jau yra aišku, apie kokią gatvę kalbama, be to *ši* yra *gatvės* substitutas. Panašus atvejis ir frazėje *Arrivi dove c'è questo supermercato all'incrocio che dicevi tu* (liet. *Pasieki šitą prekybos centrą šalia sankryžos, apie kurią tu pasakojai*). Nors pasakojime konkretus prekybos centras minimas pirmą kartą ir jis yra akivaizdžiai nutolęs nuo kalbėtojo, tačiau apie jį buvo kalbėta anksčiau kitame kontekste. Respondentas tai pabrėžia, sakydamas *apie kurią tu pasakojai*.

Norėdami sau palengvinti užduotį ir aiškiau nupasakoti kelią, respondentai kartais ant stalo piešdavo improvizuotus žemėlapius. Kitame pavyzdyje respondentė aiškina, kaip nuo Ursino pilies pasiekti Čitadelos mikrorajoną. Ursino pilis yra didelėje aikštėje, iš kurios veda daugybė mažų gatvelių (žr. 37, 38 paveikslėlius):

18) ITM20: *[Questo] è castello Ursino* (liet. *[Šitas] yra Ursino pilis*).

37 paveikslėlis. Dešinė ranka rodoma Ursino pilis

ITM20: *[Queste] sono tutte vie di castello Ursino* (liet. *[Šitos] yra visos iš Ursino pilies vedančios gatvės*).

38 paveikslėlis. Iš Ursino pilies vedančios gatvės

ITM20: *Da castello Ursino vado sempre dritto finchè arrivo in una piazza. La riconosci perchè c'è un'elefante. Da questa piazza vado sempre dritto. A un certo punto arrivi a una rotonda. Questa rotonda la attraversi cercando di non morire perchè là non c'è il marcepiede e praticamente sei arrivata a Cittadella* (liet. Iš Ursino pilies visą laiką einu tiesiai, kol pasiekiu aikštę. Atpažinsi ją, nes joje yra dramblys. Iš šios gatvės einu visą laiką tiesiai. Tam tikru metu pasieki žiedą. Pereini į kitą šio žiedo pusę, bandydama nežūti, nes ten nėra šaligatvio, ir praktiškai pasieki Čitadelą).

Šiame pavyzdyje užfiksuota, kaip kalbėdama respondentė keičia asmenis. Kartais per interviu klausimas būdavo užduotas beasmene forma, pavyzdžiui, *Kaip nueiti nuo Ursino pilies iki Čitadelos?* ir tada stebima, kokį asmenį pasirenka respondentai. Galimi įvairūs variantai: vns. I asm., vns. II asm., dgs. II asm. Šiame pavyzdyje matyti, kaip respondentė kaitalioja vns. I ir vns. II asm. Pavyzdžiui, *pasiekiu aikštę ir atpažinsi ją.*

Kūno pozicijos keitimas kalbant yra dar vienas būdas aiškiau nupasakoti tam tikrą maršrutą. Kūno pasukimas tam tikru kampu leidžia tiek respondentui, tiek klausytojui geriau suprasti, kur yra kairė ir dešinė ir į kurią pusę sukti einant. Pašnekovams sėdint vienas priešais kitą kalbėtojo kairė yra klausytojo dešinė pusė, todėl orientavimasis gali tapti komplikotas. Dažniausiai sėdėjimo kampas per interviu pakisdavo nežymiai, todėl nuotraukose tai ne visada tai pavyko užfiksuoti. Toliau pateikiamas vienas reprezentatyvesnių pavyzdžių (žr. 39 paveikslėlį):

19) ITM21: *Se vai dritto, arrivi a piazza Stesicoro perchè [quella] è corso Sicilia. Praticamente ti trovi in via San Giuliano e giri a destra* (liet. Jei eini tiesiai, pasieki Stesikoro aikštę, nes [tas] yra Sicilijos prospektas. Praktiškai atsiduri Šv. Džuliano gatvėje ir sukni į dešinę).

39 paveikslėlis. *Respondentė keičia kūno poziciją*

Viršutinėje nuotraukoje kalbėdama respondentė rodo kryptį, kurioje yra Sicilijos prospektas. Vėliau šiek tiek pasisuka kėdėje ir rodo gestą į dešinę jau kita ranka.

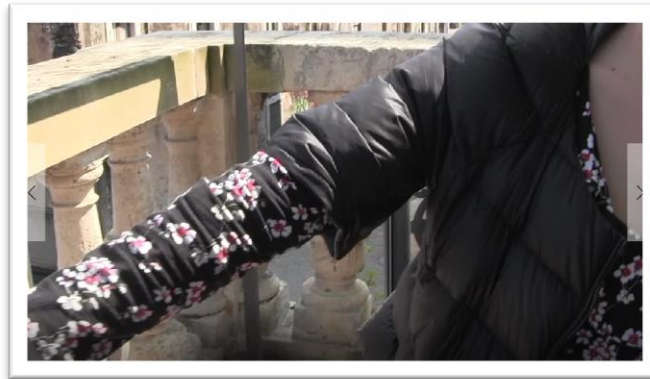
ĮD II tipo pavyzdžiai panašūs į pavyzdžius, užfiksuotus pokalbiuose su lietuviais respondentais. Čia taip pat dominuoja distalinės struktūros, gestų bei kūno pozicijos pritaikymas prie pokalbio aplinkybių. Skirtingai nei lietuviai, pasakodami kelią italai dažniau rėmėsi gatvių pavadinimais, kryptių nurodymu kairėn / dešinėn ir improvizuotais žemėlapiams.

2.5.3. Įsivaizduojamosios deiksės III tipas

Pateikiant su ID3 tipu susijusių klausimų buvo pastebėta, kad, atvirkščiai nei lietuviai, respondentai labiau linkę vartoti proksimalines struktūras, nors referuojami objektai ir nebuvo matomi. Respondentų buvo prašoma patarimų, kaip pasiekti vieną ar kitą vietą mieste arba parodyti kryptį. Iš surinktų pavyzdžių matyti, kad atstumas dažnai tampa sąlyginis. Taip pat respondentai buvo linkę deiktiniais gestais parodyti kryptį, kur yra vienas ar kitas objektas, arba parodyti į jų regėjimo lauką vis dar patenkančius objektus.

Respondentės ITM20 buvo klausiama, kaip nueiti iki Udzedos vartų (žr. 40 paveikslėlį):

20) ITM20: *Praticamente ora scendi [queste] scale* (liet. *Praktiškai, dabar nusileidi [šitais] laiptais*).

40 paveikslėlis. Šie laiptai

ITM20: *Fai tutta [questa] attraversa. Arrivata alla fine della attraversa giri a destra. Vai tutto dritto e non ti puoi sbagliare perchè la troverai davanti* (liet. *Eini visa [šita] gatve. Pasiekusi gatvės pabaigą, sukį į dešinę. Eini visą laiką tiesiai ir negali suklysti, nes juos rasi priešais*) (žr. 41 paveikslėlį).

41 paveikslėlis. *Šita gatvė*

Šiame ir daugelyje kitų pavyzdžių deiktinis gestas ir proksimalinė struktūra yra pateisinamas pasirinkimas, nes respondentė savo regėjimo lauke vis dar mato gatvę, kuria reikia eiti link miesto vartų. Taigi, čia galima išvelgti perėjimą į tiesioginę deiksę.

Kias pavyzdys panašus į prieš tai buvusį. Skirtumas tas, kad respondentas nemato, kur yra referuojamas objektas. ITV8 buvo paklausta, ar jis žino netoli esančią maisto prekių parduotuvę (žr. 42 paveikslėlį):

21) ITV8: *Se ora, c'è la fiera che è [qua]* (liet. *Jei dabar, tai yra turgus [čia]*).

42 paveikslėlis. *Turgus čia*

Tęsiant dialogą, užduotas klausimas, ar respondentas nežino būtent maisto prekių parduotuvės, nes turgus netinka (žr. 43 paveikslėlį):

ITV8: *Mi pare che c'è uno [qua], in via Garibaldi (liet. Man atrodo, kad viena yra [čia], Garibaldžio gatvėje).*

43 paveikslėlis. *Parduotuvė čia*

Tiek turgus, tiek parduotuvė nuo tos vietos, kurioje buvo respondentas, buvo nutolę per 300 metrų. Kiti du respondentai už 600 ir 900 metrų esančias kavines taip pat įvardijo kaip esančias *čia*. Galiausiai respondento ITV1 paklausus, kuris paplūdimys Katanijoje jo mėgstamiausias, atsakė taip:

22) ITV1: *Non mi piace andare alla Playa qua a Catania. Un posto qui vicino, abbastanza bello è Acitrezza (liet. Man nepatinka eiti į Playa čia Katanijoje. Pakankamai graži vieta čia netoliese yra Ačitreca).*

Ačitreca nuo Katanijos nutolusi per 15 km. Galima daryti išvadą, kad italų sąmonėje erdvės samprata gali būti labai išplėsta, nes toli gražu ne visada realus atstumas sutampa su kalbine išraiška, t. y. fiziškai nutolę objektai įvardijami kaip esantys čia pat.

Italų respondentai, atvirkščiai nei lietuviai, kryptį nurodo dvejopai – tiek proksimalinėmis, tiek distalinėmis struktūromis, pavyzdžiui:

22) ITM20: *Piccanello, da [questa] parte (liet. Pikanelis, [šitoj] pusėj) → realus atstumas – 5 km.*

23) ITM13: *Piazza Duomo è di [qua] (liet. Katedros aikštė link [čia]) → realus atstumas – 800 m.*

24) ITM18: *Di [là] il monastero (liet. Link [ten] vienuolynas) → realus atstumas – 600 m.*

25) ITM18: *[Qua], dietro piazza Duomo si trova l'ostello (liet. [Čia], už Katedros aikštės, yra svečių namai) → realus atstumas – 800 m (žr. 44 paveikslėlį).*

26) ITV11: *Da [questo] lato più o meno* (liet. *[Šitoje] pusėje daugmaž*) → realus atstumas – 800 m.

27) ITV11) *La Playa da [questo] lato più o meno* (liet. *Playa daugmaž [šitoje] pusėje*) → realus atstumas – 4 km.

44 paveikslėlis. Čia, už Katedros aikštės

Kaip matyti iš pavyzdžių, nurodant kryptį atstumas taip pat nevidina esminio vaidmens, nes tai, kas yra už 5 kilometrų, gali būti įvardyta kaip *šitoje pusėje* (22 pavyzdys), o tai, kas už 600 metrų – *link ten* (24 pavyzdys).

ID3 buvo užfiksuotas dažnas perėjimas į tiesioginę deiksę, kai respondentai lokalizuodavo į jų regėjimo lauką vis dar patenkančius objektus. Šiuose pavydžiuose taip pat išryškėjo skirtinga atstumo samprata italų sąmonėje – tai, kas yra pakankamai arti, įvardijama distalinėmis struktūromis, o tai, kas toli – proksimalinėmis.

2.6. Tiesioginė deiksė šnekamojoje italų kalboje

Kaip ir per tyrimą su lietuviais respondentais, tiesioginės deiksės situacijos buvo sumodeliuotos uždaroje erdvėje (kavinėje) ir atviroje erdvėje – miesto aikštėse. Pasirinkta analizuoti 17 referentų – lygiai tiek pat, kiek jų buvo analizuota interviu su lietuviais. Remiantis Enfieldo straipsniu, tiesioginės deiksės tyrimas buvo atliekamas ir Katanijos turguje. Jo rezultatai aptariami šio skyriaus pabaigoje. Aprašant situacijas, kaip ir prieš tai naudojamos tokios pat santrumpos.

- R – restoranas *Borgo di Federico*, 10 / 21, proks. – 17, dist. – 0. Šis restoranas – gerai pažįstamas Katanijos gyventojams. Be to, esantis šalia vietos, kurioje vyko pokalbis (žr. 48 paveikslėlį).

1. Referentas 2. Respondentas

48 paveikslėlis. *Restoranas ir kavinė šalia vienas kito*

Interviu metu referentas respondentams visą laiką būdavo iš dešinės, taip pat kavinę, kurioje buvo pašnekovai ir referuojamą restoraną skyrė siaura, nė 2 m pločio neturinti gatvelė. Užduodama klausimą darbo autorė iš anksto tikėjosi, kad visi respondentai vartos proksimalines struktūras, nes restoranas italams buvo artimas tiek psichologiškai, tiek fiziškai.

- R – Ursino pilis, 10 / 21, proks. – 6, dist. – 5. Ursino pilis yra vienas iš Katanijos simbolių. Mažai tikėtina, kad ji galėtų būti kam nors nepažįstama ar net negirdėta. Užduodant šį klausimą buvo tikėtasi sulaukti proksimalinių struktūrų dominavimo, nepaisant to, kad pilis yra labiau nutolusi už prieš tai aptartą restoraną. Taip pat pilis yra didžiausias statinys toje miesto dalyje, kurioje

vyko pokalbis. Galima daryti prielaidą, kad tie, kurie lokalizavo pilį proksimalinėmis struktūromis, būtent identifikavo pilį kaip vieną iš Katanijos simbolių, taigi veikė psichologinis artumas. Pilies dydis taip pat turėjo suvaidinti lemiamą vaidmenį. Tie, kurie lokalizavo pilį distalinėmis struktūromis, ko gero buvo veikiami fizinio atstumo. Pilis buvo kiek tolėliau, palyginti su kitais objektais, taip pat vieni respondentai sėdėjo prie staliukų, nuo kurių pilis matėsi geriau, kiti – nuo kurių matėsi šiek tiek prasčiau. Respondentams taip pat galėjo daryti įtaką tai, kad jie buvo viduje, o pilis – išorėje, taigi automatiškai ji yra *ne čia* kalbėtojų atžvilgiu. Paskutinis įtaką galėjęs padaryti veiksnys distalinių konstrukcijų pasirinkimui – fiziniai barjerai, šiuo atveju medžiai, sudarantys savotišką tvorą ir atskiriantys pilies teritoriją nuo likusios erdvės (žr. 46 paveikslėlį).

46 paveikslėlis. Medžiai dešinėje, sudarantys vizualų barjerą

Tai, kad skirtingi žmonės tuos pačius objektus lokalizuoja skirtingai, iliustruoja žemiau pateiktas pavyzdys:

1) K: *Dov'è il castello Ursino* (liet. *Kur yra Ursino pilis*)?

ITV14: [*Qui*] (liet. [*Čia*]).

ITV15: [*Là*] (liet. [*Ten*]).

- R – gėlė, 10 / 21, proks. – 9, dist. – 2. Kavinėje, kurioje vyko pokalbis augo didelė vazoninė gėlė. Respondentų paklausus, ar jie mato aplink save kur nors augalą, visų žvilgniai krypavo į lauką ir distalinėmis struktūromis lokalizuodavo kitus lauke augančius augalus, t. y. *ne čia* (žr. 47 paveikslėlį). Paprašius geriau apsižvalgyti aplinkui, jie pamatydavo minėtąją gėlę ir beveik visais atvejais lokalizuodavo ją proksimaline struktūra (žr. 48 paveikslėlį).

2) K: *Vedi delle piante qui* (liet. *Matai čia augalų*)?

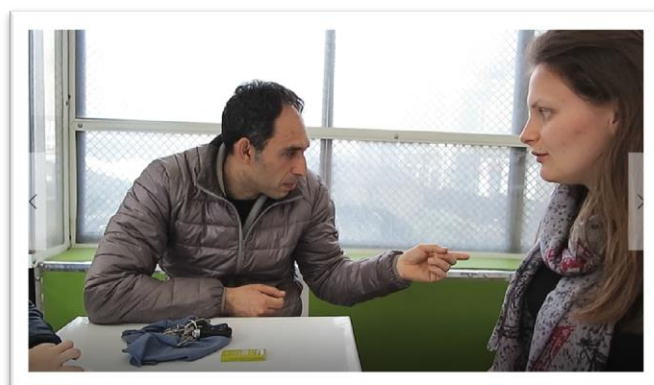
ITV6: [*Là*] sono (liet. [*Ten*] yra).

47 paveikslėlis. *Augalai ten*

K: *E qualcosa più vicino a te (liet. O ką nors arčiau savęs)?*

ITV6: [*Questa*] (liet. [*Šita*]).

48 paveikslėlis. *Šita gėlė*

Du respondentai tą pačią gėlę įvardijo vietosrieveksmiu *ten*. Viename jų gėlė buvo už nugaros. Remiantis teorija, kad geriau matomi, todėl vizualiai arčiau esantys objektai yra priešais mus, toks distalinės struktūros parinkimas yra pagrįstas. Antrąjį respondentą ir gėlę skyrė fizinis barjeras – stalas.

- R – geležinkelio bėgiai, 5 / 21, proks. – 5, dist. – 1. Po kavine buvo geležinkelio bėgiai, kurie buvo arba už respondentų nugarų, arba jiems iš kairės. Šiame pavyzdyje sunku pasakyti, kodėl vienas iš respondentų lokalizavo bėgius, kaip esančius toli nuo jo (žr. 49 paveikslėlį), kai kita respondentė, prieš tai buvusiame interviu ir sėdėjusi identiškai toje pačioje vietoje, tuos pačius bėgius lokalizavo kaip *čia*, nepaisant to, kad buvo vakaras ir bėgių gerai nesimatė. Labiau tikėtina, kad

minėtoji respondentė parodė, kur yra bėgiai remdamasi atmintimi, o respondentas tiesiog dėl tam tikrų priežasčių neįtraukė jų į savo *čia*-erdvę.

49 paveikslėlis. *Geležinkelio bėgiai ten*

- R – grybai, 7 / 21, proks. – 5, dist. – 2. Vieno interviu metu darbo autorė paklausė, kaip itališkai vadinamas prietaisas, skirtas patalpai šildyti (žr. 50 paveikslėlį). Šnekamąja kalba italai juos vadina grybais (it. *funghi*) dėl atitinkamos jų formos. Per kitus interviu darbo autorė klausdavo, ar respondentai mato kavinėje grybų. Žinoma, tai galima laikyti klausimu-triuku, nes vieni stereotipiškai įsivaizdavo tikrus grybus, o kiti suprato klausimo apgaulę ir nurodė tinkamą referentą.

50 paveikslėlis. *Šildytuvas-grybas*

Kaip ir gėlės lokalizavimo atveju, minėtieji šildytuvai nebuvo nutolę nuo respondentų, todėl keblu paaiškinti, kodėl du iš jų pavartojo distalines struktūras. Be to, šie šildytuvai visada būdavo priešais juos. Vienas iš galimų paaiškinimų – respondentas, supratęs klausimo suktumą, ilgokai akimis ieškojo tinkamo referento ir galiausiai jį radęs išreiškė nusivylimą, kad nesugebėjo susiprasti greičiau. Atkreipus dėmesį į kito respondento atsakymus pastebėta, kad jis apskritai linkęs objektus lokalizuoti distalinėmis struktūromis. Visi likusieji respondentai, lokalizavę šildytuvus proksimalinėmis struktūromis, įtraukė juos į savo *čia*-erdvę, nes jie buvo fiziškai arti jų.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad būdami patalpoje respondentai, atvirkščiai nei lietuviai, buvo labiau linkę vartoti proksimalines struktūras (atitinkamai 42:10).

Kalbant apie miesto aikštes būtina paminėti, kad jos turi gana ryškų perimetrą, t. y. vizualiai aiškiai matyti, kas priklauso aikštei, o kas ne. Katedros aikštėje yra du objektai, kurie, priklausomai nuo parinkto kampo, gali būti šiek tiek prasčiau matomi. Amenano fontanas ir Udzeda vartai gali būti laikomi riba tarp to, kas priklauso aikštei, o kas išeina už aikštės ribų. Be to, Katedros aikštės viduryje yra Dramblio fontanas – dar vienas Katanijos simbolis, savo svarba prilygstantis Šv. Agatos katedrai. Šis fontanas (toliau vadinamas Dramblio statula, nes būtent taip jį vadina vietiniai. Be to, bus mažiau painiavos minint Amenano fontaną, esantį toje pačioje aikštėje) gali būti laikomas orientyru, t. y. kai kurie pastatai gali būti pozicionuojami kaip esantys „už dramblio“, „drambliui iš dešinės“ ir pan.

- R – Šv. Agatos katedra, 15 / 21, proks. – 16, dist. – 2. Kaip ir buvo tikėtasi, atėjus į Katedros aikštę, beveik visada pirmasis respondentų lokalizuotas objektas būdavo katedra. Nesvarbu, kurioje aikštės pusėje buvo sustojama, beveik visada ji buvo *čia* (žr. 51, 52 paveikslėlius):

51 paveikslėlis. *Čia turime Katedrą, už mūsų*

52 paveikslėlis. Čia yra katedra

51 paveikslėlyje respondentas stovi prie pat katedrą juosiančios tvoros, o žemiau esančiame paveikslėlyje ta pati tvora matoma iš toliau. Šiuo ir daugeliu kitų atvejų atstumas nedaro įtakos vietos prieveiksnių vartosenai, nes respondentai jaučia psichologinį artumą vienam iš miesto simbolių.

Vis dėlto, užfiksuoti du atvejai, kai respondentai lokalizavo katedrą distaline struktūra. Abu šie atvejai paaiškinami paprastai. Pirmojo respondento elgesyje buvo juntamas susierzinimas, kadangi jam panorėjus nebuvo atskleisti tyrimo tikslai. Taikant Enfieldo modelius, jis iš savo *čia*-erdvės išstūmė tiek referentą, tiek adresatus. Respondentas rankas laikė kišenėse, referentus nurodydavo galvos linktelėjimu, kas italų kultūroje nėra įprastas reiškinys – būdingesnė gestikuliacija rankomis.

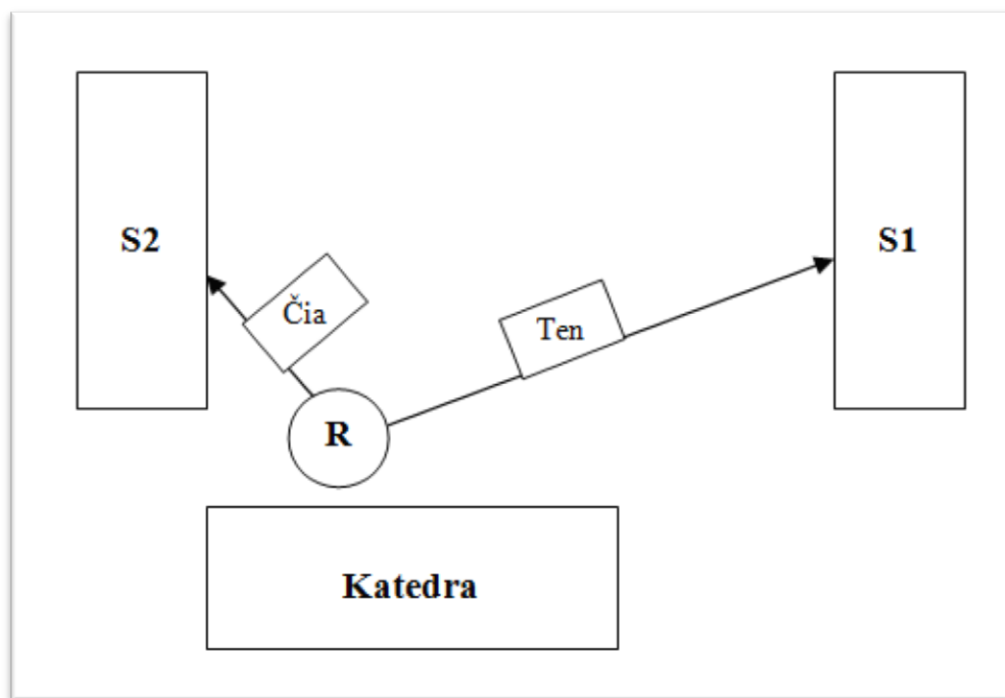
Kitas respondentas, nors ir studijavo Katanijoje, tačiau gyveno už 40 km esančiame miestelyje. Įdomu tai, kad prieš pradėdamas vardyti objektus Katedros aikštėje, jis ištarė tokią frazę: *Di Acireale vi posso raccontare vita, morte e miracoli, di Catania – no* (liet. *Apie Ačirealę galiu jums papasakoti apie jos gyvenimą, mirtį ir stebuklus, apie Kataniją – ne*). Iš tiesų, respondentas visus Katedros aikštėje buvusius objektus lokalizavo distalinėmis struktūromis, išskyrus katedrą, vadinasi katedra Katanijoje jam yra gerai pažįstamas objektas. Tai paaiškina jo išarta frazė, kad Katanijos jis taip gerai nepažįsta kaip Ačirealės.

Respondentas lokalizavo katedrą du kartus. Pirmąjį kartą – būdamas prie pat katedros, todėl ji buvo *čia*. Lokalizuodamas katedrą antrąjį kartą jis jau buvo kitoje – Universiteto – aikštėje – ir todėl lokalizavo ją kaip esančią *ne čia*. Taigi, kai katedra – miesto simbolis – buvo lokalizuojama distalinėmis struktūromis, respondentams įtaką darė arba fizinis, arba psichologinis atstumas.

- R – savivaldybės pastatai, 11 / 21, proks. – 17, dist. – 11. Šių pavyzdžių analizė yra komplikauta dėl keleto priežasčių. Visų pirma, aikštėje vienas priešais kitą yra du savivaldybei priklausantys pastatai (vienas iš jų bus trumpinamas S1, kitas – S2). Antra, S1 retro pusė matoma iš

Universiteto aikštės, taigi, kartais tas pats pastatas iš vienos pusės yra *čia*, o iš kitos pusės – *ten*. Tai paaiškinama tuo, kad Katedros aikštėje respondentams S1 yra labiau nutolęs, nei esant Universiteto aikštėje.

Visais atvejais, kai S1 buvo įvardijamas distaline struktūra, respondentai stovėjo šalia katedros tvoros, todėl S1 buvo toliau už S2. Supaprastintai tai galima pavaizduoti tokia schema (žr. 9 schema):

9 schema. Atstumo įtaka kalbinių struktūrų parinkimui

Dar vienas aptartinas atvejis, kai respondentas vienu metu lokalizuoja objektą ir distaliai ir proksimaliai, pavyzdžiui (žr. 53, 54 paveikslėlius):

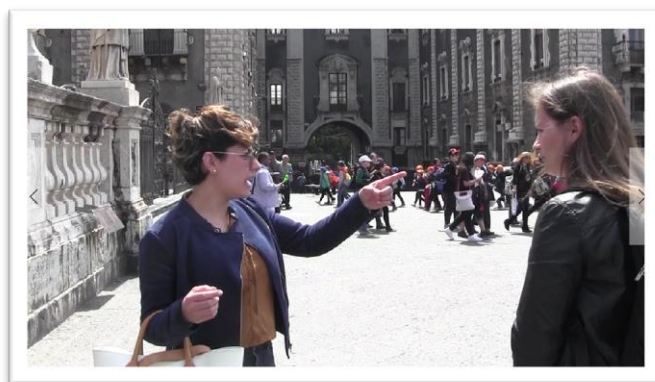
3) ITV7: *Allora, cominciamo da [li]. [Questo] è il comune (liet. Taigi, pradėkime nuo [ten]. [Šita] yra savivaldybė).*

53 paveikslėlis. *Pradėkime nuo ten*

Arba:

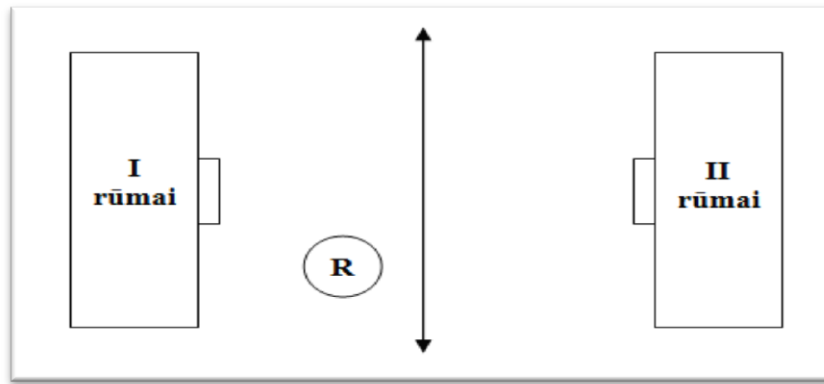
4) ITM21: *Comune [li], in [questo] palazzo* (liet. *Savivaldybė [ten], [šitame] pastate*).

54 paveikslėlis. *Savivaldybė ten*

Abiem atvejais respondentai objektą pirmiausia lokalizuoja tolumą reiškiančia struktūra, o vėliau pereina prie artumą reiškiančios struktūros. Čia galima prielaida, kad vienas iš jų nurodo kryptį, o kitas – konkretų pastatą. Tačiau, kaip matyti iš rezultatų, savivaldybei priklausantys pastatai dažniau visgi lokalizuojami proksimaliai. Distalinės struktūros dažnai buvo nulemtos ne tik fizinio atstumo, bet ir nežinojimo. Ne visi respondentai galėjo neabejodami įvardyti, kad šie du pastatai priklauso miesto savivaldybei.

- R – universitetui priklausantys pastatai, 16 / 21, proks. – 28, dist. – 8. Universiteto aikštėje taip pat vienas priešais kitą yra dujeji universiteto rūmai. Kadangi aikštės vidurį kerta gatvė, interviu visada vykdavo šiek tiek arčiau I rūmų (žr. 10 schemą):

10 schema. *Interviu vietos planas*

Nepaisant minimalaus atstumo skirtumo, iš pavyzdžių matyti, kad dominuoja proksimalinių struktūrų vartoseną, pavyzdžiui (žr. 55 paveikslėlį):

5) ITM12: [*Qui*] di fronte abbiamo il palazzo università (liet. [*Čia*] priešais turime universiteto rūmus).

55 paveikslėlis. *Čia priešais yra universitetas*

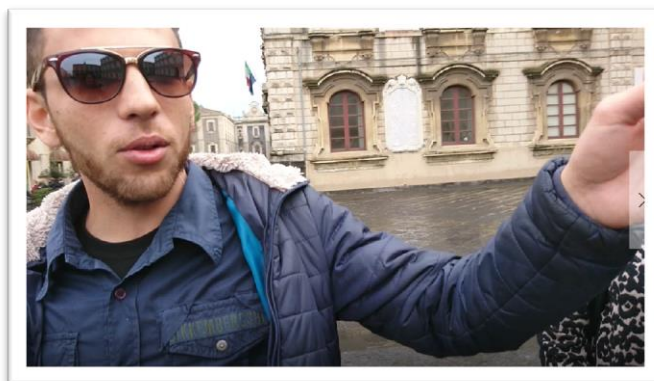
Pastebėta, kad iš tų keleto atvejų, kada vartotos distalinės struktūros, respondentai lygina pastatus, pagal konstrukciją *šitame yra..., o tame yra...*, pavyzdžiui:

6) ITV4: [*Questo*] è il palazzo dell'università. C'è il rettore [*qui*]. [*Quell*] 'altro di fronte sempre un'altro palazzo dell'università (liet. [*Šitas*] yra universiteto pastatas. Čia yra rektoratas. [*Tas*] kitas priešais irgi yra kitas universitetui priklausantis pastatas).

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad tas pats respondentas neutralizuoja atstumą tarp savęs ir minėtųjų pastatų:

7) ITV4: *Ci sono gli uffici sia [lì] che [qui]* (liet. *Kabinetai yra tiek [ten], tiek [čia]*).

Sakydamas *tiək ten*, jis deiktiniu gestu rodo į arčiau, o sakydamas *tiək čia*, rodo į šiek tiek toliau esančius universiteto rūmus (žr. 56 paveikslėlį).

56 paveikslėlis. *Tiək ten*

Taip pat užfiksuota, kad esant Katedros aikštėje respondentai kartais pradėdavo kalbėti apie Universiteto aikštę ir aiškiai nurodydavo ją kaip esančią *ne čia*, pavyzdžiui:

8) ITV2: *No, la legenda è [lā sotto]⁴². Adiamo verso [quel] lato* (liet. *Ne, legenda yra [ten] toliau. Eime į [tą] pusę*).

Esant Katedros aikštėje Universiteto aikštė aiškiai nepatenka į Katedros aikštės parimetrą, todėl yra lokalizuojama distalinėmis struktūromis.

- R – dramblio statula, 11 / 21, proks. – 12, dist. – 3. Kaip ir Šv. Agatos katedros atveju, ieškoti išskirtinių priežasčių, kodėl ši statula yra lokalizuojama daugiausia proksimalinėmis struktūromis, neverta. Dramblio statula yra miesto simbolis, pagrindinė susibūrimų vieta. Verta paanalizuoti, kodėl trys respondentai jį lokalizavo distaliai. Vienas jų, jau kartą minėtas respondentas ITV9, gyvenantis Ačirealėje ir beveik viską aikštėse lokalizavęs distaliai (išskyrus katedrą). Ta pati situacija ir su respondentu ITV14, nepaisant to, kad jis Katanijos gyventojas. Tačiau ITV14 tą kartą labai skubėjo, norėjo kuo greičiau užbaigti interviu (vėlavo į darbą), todėl viską labai greit išvardijo vartodamas vien įvardį *quello* (liet. *tas*). Remiantis anksčiau įvardytomis teorijomis, neigiama nuostata kieno nors atžvilgiu gali nulemti tai, kad respondentas vartojo distalines struktūras. ITV14 lygiai taip

⁴² Kai kurie respondentai, lokalizuodami objektus vartojo frazę *lā sotto*, kuri pažodžiui reiškia 'ten apačioje'. Tačiau kiekvieną kartą jiems pavartojus šią frazę buvo aišku, kad referentas nėra apačioje, o yra priešais juos. Pasidomėjus šiuo atveju paaiškėjo, kad *lā sotto* yra regionalizmas, išverstas iš sicilietiško *ddà sutta* (*ddà – lā* (liet. *ten*), *sutta – sotto* (liet. *apačioje*)), reiškiančio ką nors, kas yra toli nuo kalbėtojo. Taigi, kiekvieną kartą pavartojus *lā sotto*, respondentai turėjo omenyje, kad referentas yra toli nuo jų (P a p i 1993, 157).

pat kaip ir ITV9 tik katedrą įvardijo proksimaline struktūra, nes per pokalbį būtent stovėjo šalia jos. Taigi, kitas paaiškinimas, kad *čia* jis įvardijo tik katedrą, o visa kita buvo *nebe čia*. Remiantis Enfieldo teorija, į savo *čia*-erdvę jis daugumos referentų neįtraukė, vadinasi ši jo erdvė buvo ganėtinai siaura. Sunkiausia paaiškinti, kodėl trečiasis respondentas statulą įvardijo *quello* (liet. *ta*), todėl, kad pastatą, esantį už statulos, jau įvardijo *questo* (liet. *šis*). Viena galimybė, kad kaip visada statula buvo apsupta turistų / vietinio jaunimo, kurie sukūrė savotišką barjerą, kita, kad respondentas įvardijo referentą gana atsainiai, nes jis jau visiems ir taip žinomas.

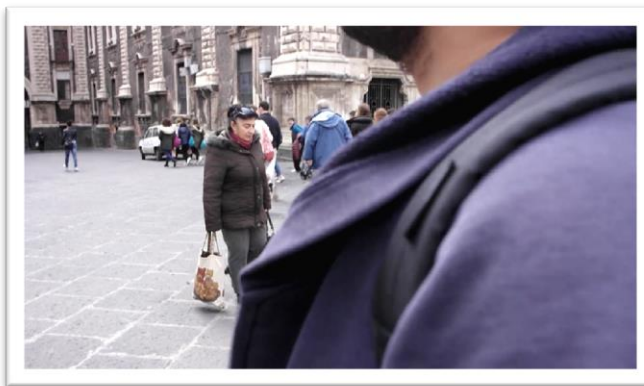
- R – Amenano fontanas, 12 / 21, proks. – 2, dist. – 15. Šis fontanas, kaip jau buvo užsiminta anksčiau, yra tam tikra aikštės perimetro riba, nes už jo jau prasideda žuvies turgus. Priklausomai nuo to, kurioje aikštės pusėje stovėjo respondentai, buvo galima matyti jį arba prasčiau, arba geriau. Jei respondentai stovėjo arčiau katedros (o dauguma ir buvo tokių atvejų), visada įvardydavo Amenaną kaip *ne čia*, nes jis sunkiai patekdavo į jų regėjimo lauką (žr. 57 paveikslėlį).

57 paveikslėlis. *Tas fontanas*

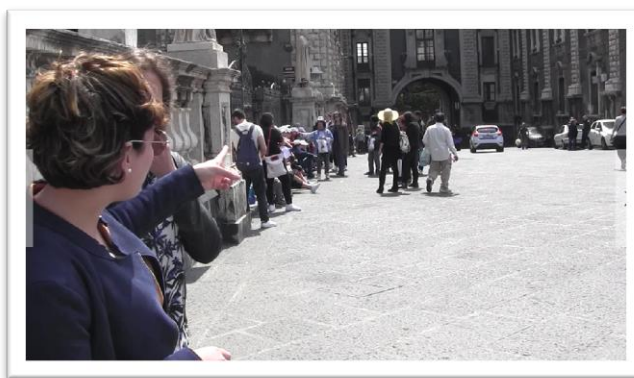
Likę du respondentai, lokalizavę fontaną proksimalinėmis struktūromis, matė jį iš visiškai kito kampo. ITV2 tiesiog praėjo pro šį fontaną, o ITV10 stovėjo kitoje aikštės pusėje, iš kurios fontanas buvo geriau matyti.

- R – Udzeda vartai, 8 / 21, proks. – 3, dist. – 7. Analogiška situacija, kaip ir prieš tai buvusi, su pietiniais miesto vartais. Kalbinės struktūros parinkimas, visų pirma, priklausė nuo respondento lokacijos. Jei lokacija būdavo pakankamai gera ir nesunkiai buvo įmanoma pamatyti šiuos vartus – tada buvo vartojama proksimalinė konstrukcija, pavyzdžiui (žr. 58 paveikslėlį):

58 paveikslėlis. *Šie vartai*

Tačiau pasitaikė ir tokių atvejų, kai respondentai kuo puikiau matė vartus, tačiau vis tiek juos įvardijo, kaip esančius *ne čia*, pavyzdžiui (žr. 59 paveikslėlį):

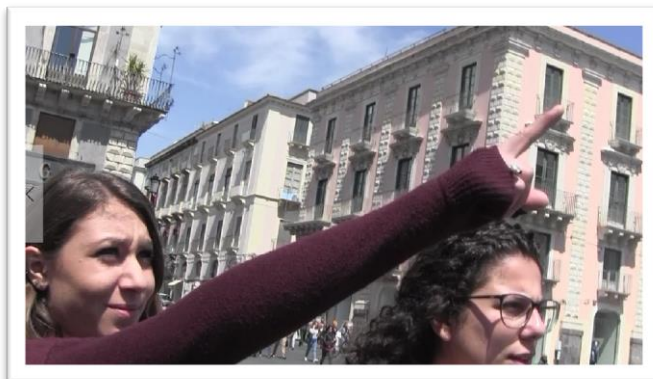

59 paveikslėlis. *Vartai ten*

Galimos trys tokio pasirinkimo priežastys. Pirmoji – vartai yra riba, todėl jų nebelaiko aikštės dalimi. Antroji – vartai yra nutolę nuo respondentės. Nuotraukoje matoma, kad ji stovi šalia katedros tvoros, todėl katedra jai yra *čia*, o vartai – *ten*. Trečioji – neužtikrintumas, ar tai tikrai šitie vartai. Katanijoje yra ketveri miesto vartai ir neretas painioja jų pavadinimus.

- Svečių namai „Ostello degli Elefanti“ – 15 / 21, proks. – 11, dist. – 17. Viena iš Universiteto aikštėje esančių pastatų yra įsikūrę svečių namai, siūlantys panoraminę terasą savo lankytojams. Toli gražu ne visi respondentai žinojo, kad ši terasa egzistuoja. Lokalizuojant šį referentą pasitaikė daugiausia painiavos, kurią sunku interpretuoti. Kartais svečių namai lokalizuojami aiškiai, be jokių dviprasmybių:

9) ITM18: *Sì, [lâ] sopra. È l'ostello e [lì] sulla terrazza c'è tipo un bar (liet. Taip, [ten] viršuje. Tai svečių namai ir [ten] terasoje yra baras).*

60 paveikslėlis. *Ten viršuje*

Respondentė pasirinko distalinę struktūrą greičiausiai todėl, kad referuojamas objektas yra viršuje ir jį sunkiau įžiūrėti prieš saulę (žr. 60 paveikslėlį).

Kita respondentė, net ir būdama gerokai nutolusi nuo svečių namų, vis tiek juos įvardijo kaip *čia* (žr. 61 paveikslėlį):

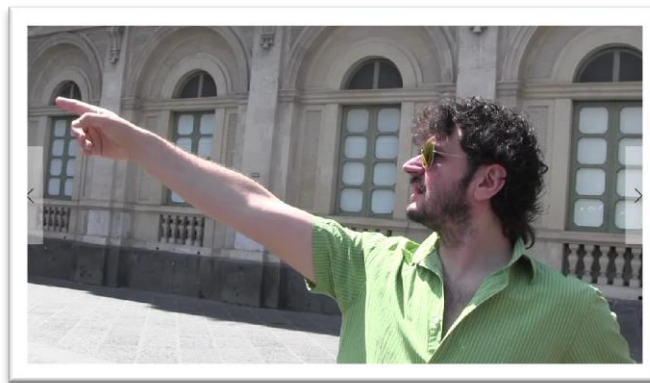
61 paveikslėlis. *Svečių namai čia šitame pastate*

Toks pasirinkimas gali būti nulemtas to, kad respondentė pati ten dažnai lankosi, nes pažįsta tų svečių namų savininkus. Bet kokių atvejų pasirinkimas aiškus – įtraukti *Ostello degli Elefanti* į savo *čia*-erdvę. Tačiau pasitaikė neįprastai daug atvejų, kai lokalizuodami šiuos svečių namus respondentai vartojo tiek proksimalines, tiek distalines struktūras, pavyzdžiui:

10) ITV8: *[Là]. È [qui] l'ostello. L'Ostello degli Elefanti in [quel] palazzo (liet. [Ten]. [Čia] yra svečių namai. <...> Ostello degli Elefanti [tame] pastate).*

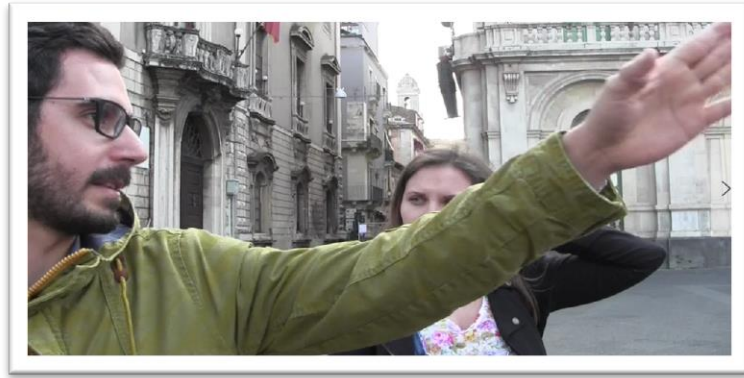
Galima tokia šios situacijos interpretacija. Iš pradžių respondentas deiktiniu gestu rodo į viršų, kur matyti terasa. Ją įvardija *ten*. Po to ranką labai nežymiai nuleidžia žemyn, lyg rodytų į įėjimą į šiuos svečių namus, kuris, žinoma, yra pirmame aukšte. Tai jis įvardija kaip *čia* (žr. 62 paveikslėlį). Galiausiai jis trumpai papasakoja apie kitus svečių namus, esančius toliau nuo Universiteto aikštės ir grįžęs prie pasakojimo apie mums matomus svečių namus pasako, kad jie yra *tame* pastate. Taigi, *čia* respondentas lokalizuoja jau nebe svečių namus, tačiau visą pastatą, kuriame įsikūrę daugybė kitų įstaigų.

62 paveikslėlis. *Čia svečių namai*

Žinoma, tai yra tik šio pavienio atvejo galima interpretacija. Panašiai interpretuoti galima ir kitus pavyzdžius, tačiau klausimas, kodėl, nesikeičiant fiziniams aplinkybėms, respondantai keičia kalbines struktūras iš proksimalinių į distalines ir atvirkščiai, iki galo lieka neatsakytas.

- R – Etnea gatvė, 13 / 21, proks. – 12, dist. – 6. Ši gatvė – pagrindinė ir viena ilgiausių miesto centro gatvių (3 km ilgio). Taigi, puikiai visiems pažįstama. Kalbantis Universiteto aikštėje būdavo užduodami klausimai: 1) kur yra Etnea gatvė?; 2) kur yra Etnea gatvės pradžia / pabaiga? Nuo klausimo formuluotės priklausydavo ir kalbinės struktūros parinkimas. Išties, esant Universiteto aikštėje, Etnea gatvė yra už kelių metrų, nes ši gatvė kerta aikštę. Taigi, buvo tikimasi, kad gatvė bus lokalizuojama proksimalinėmis struktūromis. Prognozės pasitvirtino, nes respondantai, paklausus, kur yra Etnea gatvė atsakydavo *čia, ši, čia šita* (žr. 63 paveikslėlį).

63 paveikslėlis. *Ši yra Etnea gatvė*

Tačiau paklausus Etnea gatvės ribų, t. y. kur ši gatvė prasideda ir / ar baigiasi, respondentai visada vartojo *ten* (žr. 64 paveikslėli):

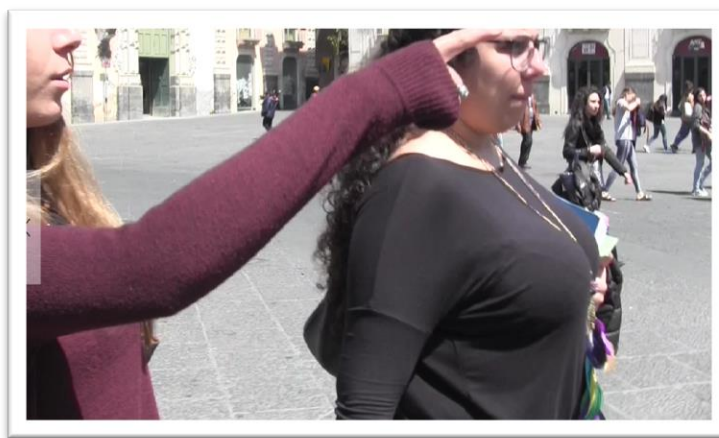
11) ITM19: *L'inizio [li], mi pare. Dagli archi della marina* (liet. *Man atrodo, pradžia [ten]. Nuo jūros arkų*).

64 paveikslėlis. *Pradžia ten*

- R – kavinė *Prestipino*, 12 / 21, proks. – 12, dist. – 5. Ši kavinė praeinama keliaujant iš Katedros aikštės į Universiteto aikštę. Visais atvejais, kai einant pro ją buvo klausiama *O gal žinai, kur čia Prestipino kavinė?*, respondantai atsakydavo vartodami proksimalines struktūras, nes minėtoji kavinė buvo prie pat interviu dalyvių. Kitais atvejais tas pats klausimas būdavo užduodamas dar tebesant Katedros aikštėje ir lėtai žingsniuojant Universiteto aikštės link. Tokiais atvejais respondantai visada sakydavo, kad kavinė yra *ten*. Vieno interviu metu teko sukeisti vietomis maršrutą, tad pirmiausia buvo nueita į Universiteto aikštę ir tik po to į Katedros. Uždavus tą patį klausimą

Universiteto aikštėje, respondentė nurodė, kad kavinė yra *čia* (žr. 65 paveikslėlį). Taigi, žiūrint iš Katedros aikštės kavinė yra *ten*, o žiūrint iš Universiteto aikštės – *čia*. Nors pastatas, kuriame įsikūrusi minėtoji kavinė turi įėjimus iš abiejų aikščių, tačiau įėjimas į kavinę yra arčiau Universiteto aikštės. Tai atskleidžia ir respondentės pasirinkimas lokalizuoti ją kaip artimą, nes ji yra arčiau ir todėl geriau matoma.

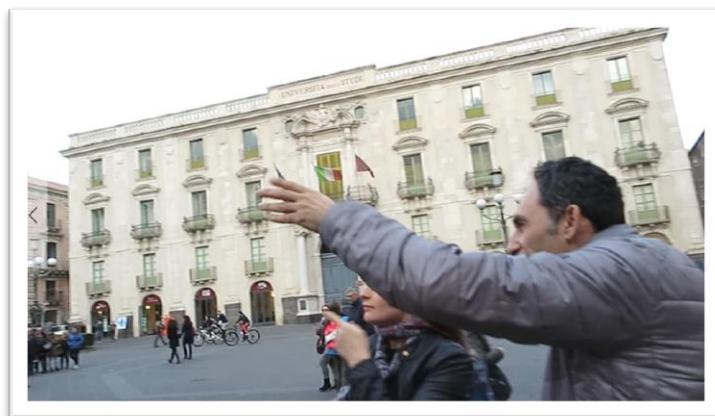
65 paveikslėlis. Ši kavinė

- R – Koledžiata bažnyčia, 7 / 21, proks. – 4, dist. – 5. Iš Universiteto aikštės kiek tolėliau matyti bažnyčios varpinė. Paklausus, kokia ten bažnyčia, tikėtasi atsakymo su distalinėmis struktūromis, tačiau, kaip matyti iš pavyzdžių, distalinių ir proksimalinių struktūrų vartoseną beveik lygi. Varpinė akivaizdžiai nepateko į aikštės perimetrą, todėl įprastesni atrodė tokie atsakymai:

12) ITM21: *[Quella lì] è la croce della chiesa del Collegiata. È la chiesa che c'è subito dopo [questo] palazzo* (liet. *[Ten tas] yra Koledžiatos bažnyčios kryžius. Tai bažnyčia, esanti iškart už [šito] pastato*).

Iš pateiktos ištraukos galima suprasti, kad minėtoji bažnyčia yra užstojama kito pastato, todėl matyti tik jos varpinė su kryžiumi. Tačiau trys respondentai ją lokalizavo proksimalinėmis struktūromis, pavyzdžiui (žr. 66 paveikslėlį):

13) ITV6: *[Qua] c'è la chiesa della Collegiata* (liet. *[Čia] yra Koledžiatos bažnyčia*).

66 paveikslėlis. Čia yra bažnyčia

Sunku interpretuoti tokį respondentų pasirinkimą. Viena versijų – stiprus italų religingumas, tad maldos namai jiems bet kokių atveju yra artimi.

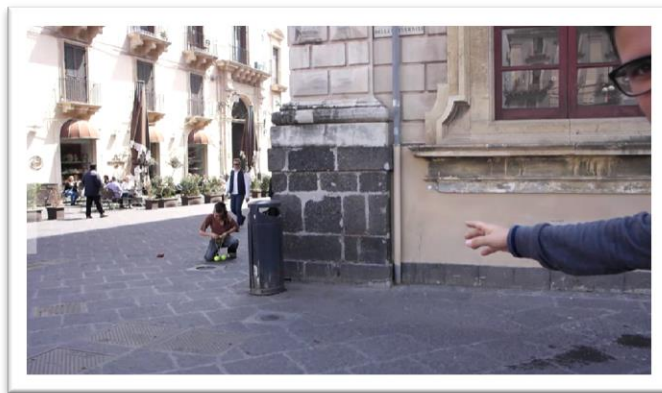
- R – Sicilijos bankas, 9 / 21, proks. – 2, dist. – 9. Sicilijos bankas yra Universiteto aikštėje, universiteto II rūmų pastato pirmame aukšte. Įdomu tai, kad dvi respondentės, prieš tai universiteto II rūmus įvardijusios kaip esančius *čia*, tame pačiame pastate įsikūrusį banką įvardijo nebe *čia*. Respondentas, prieš tai šiuos rūmus įvardijęs proksimaline struktūra, to paties laikėsi lokalizuodamas ir banką:

14) ITV2: [*Questa*] è la mia banca, Banca di Sicilia (liet. [*Šis*] yra mano bankas. Sicilijos bankas).

Neatmetama ir galimybė, kad ITV2, būdamas šio banko klientu, dažnai ten lankosi, todėl ši vieta jam yra gerai pažįstama.

- R – šiukšliadėžės, 14 / 21, proks. – 2, dist. – 21. Universiteto aikštėje respondentų buvo paprašyta parodyti, kur būtų galima rasti šiukšliadėžių. Iš rezultatų matyti, kad dažniausiai jos buvo lokalizuojamas distalinėmis struktūromis. Šiukšliadėžės ne tik buvo pastatytos aikštės pakraščiuose, tačiau nebuvo gerai matomos ir kai kurių respondentų greit surandamos. Du respondentai, lokalizavo šiukšliadėžes *čia* ir *šita* todėl, kad jos buvo arčiausiai jų (žr. 67 paveikslėlį). Tačiau visas kitas jie lokalizavo distalinėmis struktūromis.

Galima daryti išvadą, kad atviroje erdvėje respondentai tik šiek tiek labiau buvo linkę vartoti proksimalines struktūras (atitinkamai 121:116).

67 paveikslėlis. Šita šiuokšliadėžė

Verta aptarti keletą atvejų, kurie nepateko tarp anksčiau išvardytųjų. Visų pirma, interviu metu nemažai respondentų klausė, kur jiems žiūrėti – į kamerą ar į klausėją, pavyzdžiui (žr. 68 paveikslėlį):

15) ITM3: *Devo guardare [li]* (liet. *Turiu žiūrėti [ten]*)?

68 paveikslėlis. Žiūrėti ten?

Iš pavartoto vietosrieveiksmio *ten* galima kelti prielaidą, kad respondantai nesijautė labai patogiai prieš filmavimo kamerą. Juk kamera nuo jų buvo centimetrų (kartais metrų) atstumu, tad vietosrieveiksmis, žymintis tolumą, išties fizinio tolumo nežymi. Apskritai buvo pastebėta tendencija, kad respondantai, tiesioginės deiksės eksperimento filmavimo metu, stengėsi savo lokaciją ir gestus pritaikyti taip, kad vaizdo kamera juos (respondentą ir referentą) tinkamai užfiksuotų. Pavyzdžiui, referentas nurodomas ta ranka, kuri yra priešingoje nei kamera pusėje.

Respondentas ITV7 vartojorieveiksmį *laggiù*, kuris anksčiau nebuvo niekada užfiksuotas. Štai tokios yra šiorieveiksmio reikšmės: 1) ‘ten apačioje’; ‘ten žemyn’; 2. ‘ten toli’ / ‘tolumoje’; ‘ana ten’ (Lanza 2010, 252). Kadangi per interviu respondantas vartojo šįrieveiksmį drauge su deiktiniu

gestu (žr. 69 paveikslėlį), kyla klausimas, ar jis neturėtų būti įtrauktas į deiktinių pasakymų sąrašą italų kalboje. Juk 'ten toli' be deiktinio gesto sunku pasakyti, kur tiksliai tai yra. Suprantama tik tiek, kad tai toliau nuo kalbėtojo, tačiau neaišku, kurioje tiksliai pusėje.

69 paveikslėlis. *Ten toli*

Respondentei ITM12 pasakojant, ką ji mato aplink save, užfiksuotas toks pasakymas:

16) ITM12: *Ci sono due miei amici proprio [lâ] dietro* (liet. *Yra du mano draugai, tiesiog [ten] už*).

70 paveikslėlis. *Ten, už*

Minėtieji draugai buvo respondentei iš dešinės, taigi jie negalėjo būti *už*, klausėjai jie buvo iš kairės, todėl taip pat negalėjo būti *už* jos (žr. 70 paveikslėlį). Galiausiai prieita išvados, kad *origo* buvo perkeltas merginai su filmavimo kamera, nes minėtieji asmenys buvo už jos. Be to, šiame pavyzdyje gesto kryptis ir kalbinis pasakymas nesutampa – sakoma *už*, rodoma į šoną.

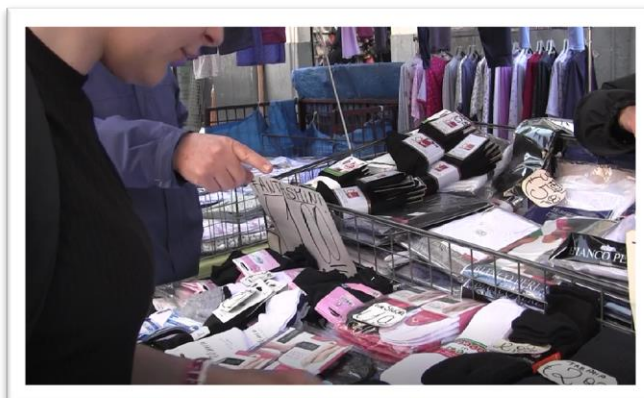
Atliekant tiesioginės deiksės eksperimentą turguje, nė vieną kartą nebuvo užfiksuotas distalinis *ten*. Verta aptarti keletą reprezentatyvesnių vietos prieveiksnių ir parodomųjų įvardžių vartosenos atvejų.

Pirmojoje situacijoje pardavėjas ant prekystalio buvo išsidėliojęs daugybę rūšių kojinių. Paklausus, kiek jos kainuoja, atsakė, kad 5 poros kainuoja 5 eurus. Po to paėmė pirštais vieną porą ir pasakė, kad *šitos kainuoja mažiau* (žr. 71 paveikslėlį).

71 paveikslėlis. *Šitos kojinės*

Ir iškart pridūrė – *arba tos* (žr. 72 paveikslėlį).

72 paveikslėlis. *Tos kojinės*

Kaip matyti iš iliustracijų, tam tikro objekto lietimasis iškart suponuoja proksimalinio įvardžio vartoseną. Čia galima pritaikyti 5 Enfieldo suformuluotą situaciją, kai proksimalinės struktūros vartojamos kalbėtojui laikant rankoje referentą ir galimai neįtraukiant adresato į savo *čia*-erdvę (be to, kalbėtoją ir adresatą iš dalies atskiria prekystalis). Kai pardavėjas iš tolo pirštu parodė į kitą kojinių rūšį

– iškart pavartojo distalinį *tos*. Analogiškas atvejis buvo paklausus kito pardavėjo, kiek kainuoja šalmas (žr. 76 paveikslėlis).

73 paveikslėlis. Čia šitas kainuoja 3 eurus.

Žemiau pateikiama ištrauka iš dialogo su pardavėja (žr. 74 paveikslėlį):

K: *Mi scusi, tutti questi sono...* (liet. *Atleiskite, visi šitie...*)?

P: *15 euro* (liet. *15 eury*).

K: *Quelli* (liet. *Tie*)?

P: *Anche [questi], sì* (liet. *Ir [šie]*).

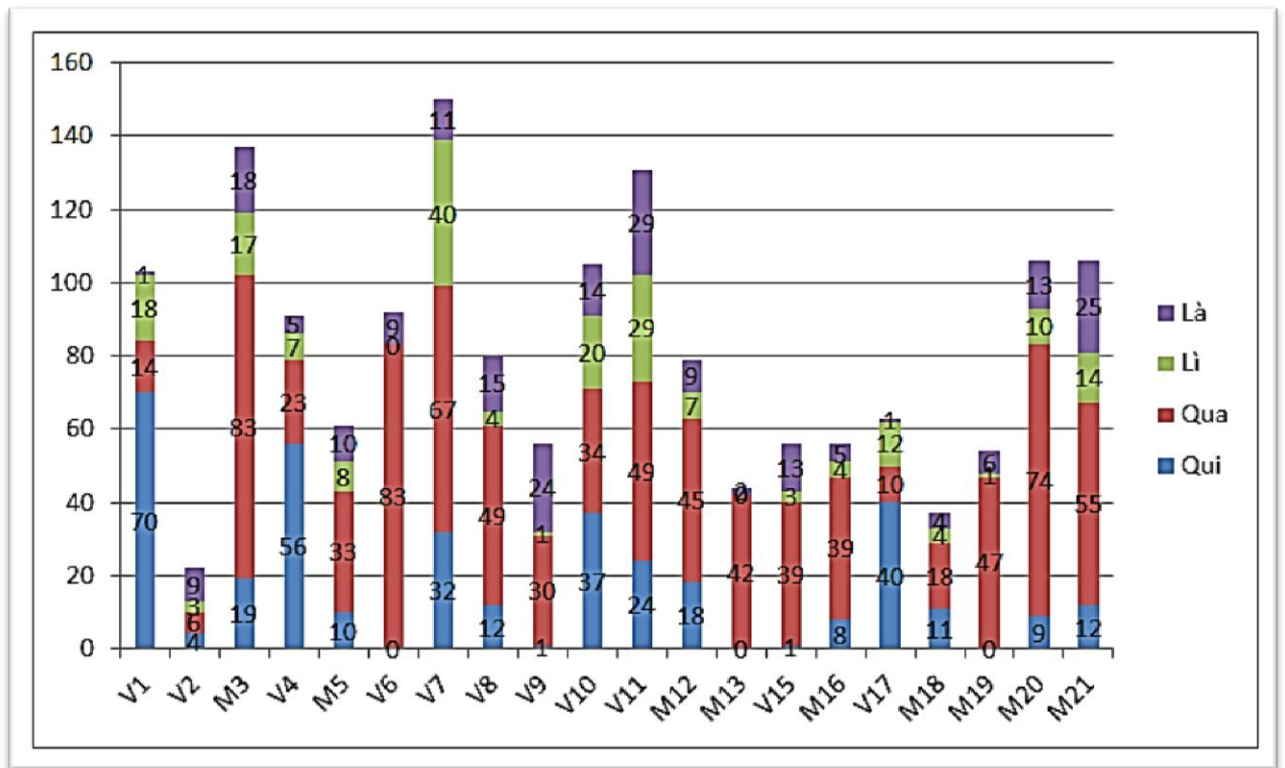
74 paveikslėlis. *Ir šie*

Šioje ištraukoje atkreiptinas dėmesys į klausimo formuluotę ir gautą atsakymą. Klausėja klausdama kainos pavartojo distalinį *tie*, o atsakydama pardavėja pavartojo proksimalinį *šis*, nes batai buvo šalia jos ir ji laikė ant jų uždėjusi ranką.

2.7. Kiekybinė vietosrieveiksnių ir parodomųjų įvardžių analizė italų kalboje

Kadangi vienas iš šio darbo uždavinių yra parodyti, kad apibrėžtųjų ir neapibrėžtųjų vietosrieveiksnių vartoseną italų kalboje nepriklauso nuo regiono geografinės padėties, geriausia tai iliustruoti grafiškai (žr. 4 diagramą).

4 diagrama. Čia ir ten Sicilijoje

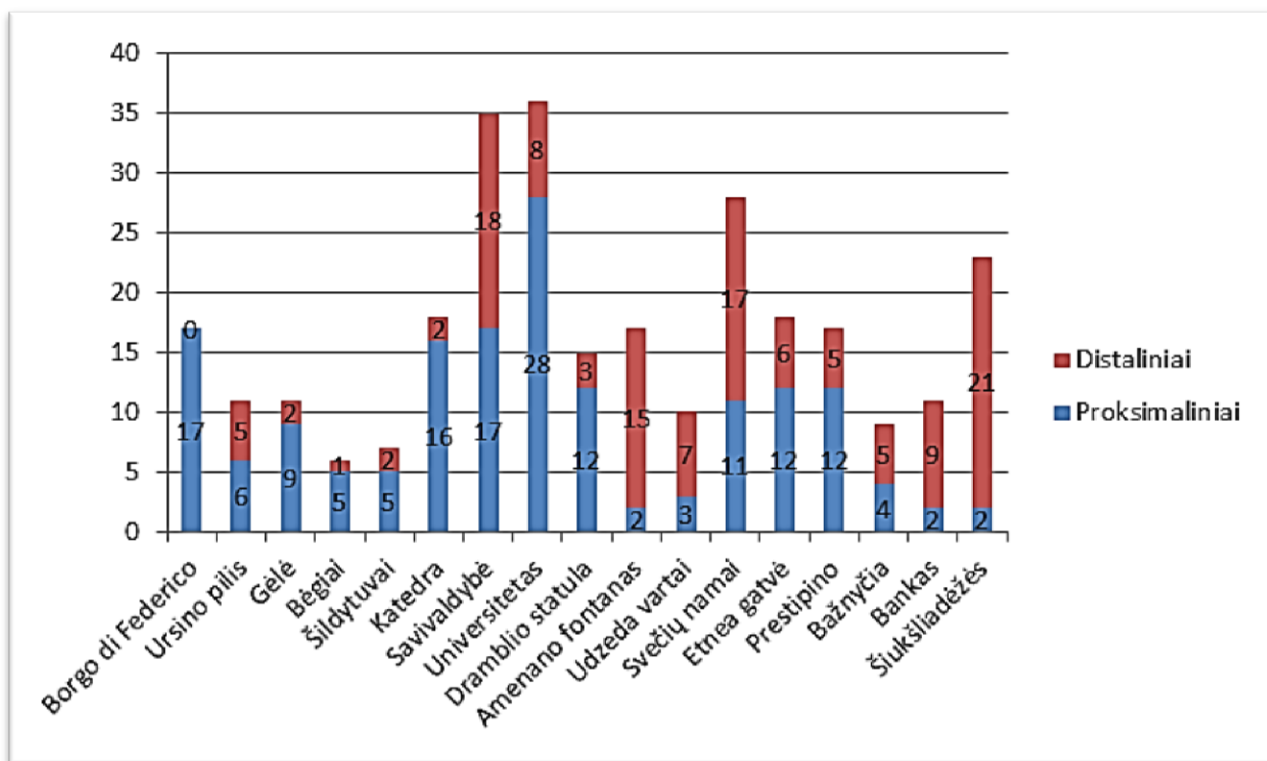
Grigalytės darbe *Vietos deiksė italų kalboje* (2015) buvo iškelta mintis, kad pietų Italijoje vyrauja neapibrėžtųjų, o šiaurės Italijoje – apibrėžtųjųrieveiksnių vartoseną. Tačiau dėl nepakankamos respondentų imties ši hipotezė liko nepatvirtinta. Nepaisant to, jau iš minėto darbo preliminarių rezultatų buvo galima spėti, kadrieveiksnių vartoseną nuo šalies regiono nepriklauso.

Remiantis šiame darbe iškelta hipoteze, tyrimo metu turėtų vyrauti neapibrėžtųjųrieveiksnių vartoseną, nes tyrimas vykdytas pietų Italijoje. Tyrimo duomenys tai patvirtina – neapibrėžtųjųrieveiksnių iš viso pavartota 1063 kartus, o apibrėžtųjų – tik 566 kartus. Tačiau verta apžvelgti keletą atvejų atskirai. Pavyzdžiui, respondento V1 kalboje vyraavo apibrėžtiejirieveiksniai (atitinkamai 88:15), taip pat kaip ir respondentų V4 (63:28) ar V17 (52:11). Šių respondentų vietosrieveiksnių

vartojimo rezultatai prieštarauja iškeltai hipotezei. Vadinasi, reikia žiūrėti ne į bendrą pavartotų prievieksmių sumą, o į kiekvieną individualų atvejį.

Žvelgiant į kiekvieno respondento rezultatus yra ir tokių, kur apibrėžtųjų ar neapibrėžtųjų prievieksmių vartoseną reikšmingai nesiskiria. Vadinasi, kasdienėje kalboje jie vartojami sinonimiškai daugmaž po lygiai. Vis dėlto į akis krinta respondentų V6 ir M13 rezultatai. Viso interviu metu nė vienas iš respondentų nepavartojo nė vieno apibrėžtojo vietos prievieksmio. Labai panašūs rezultatai ir M19, kur pavartotas tik vienas apibrėžtasis prievieksmis.

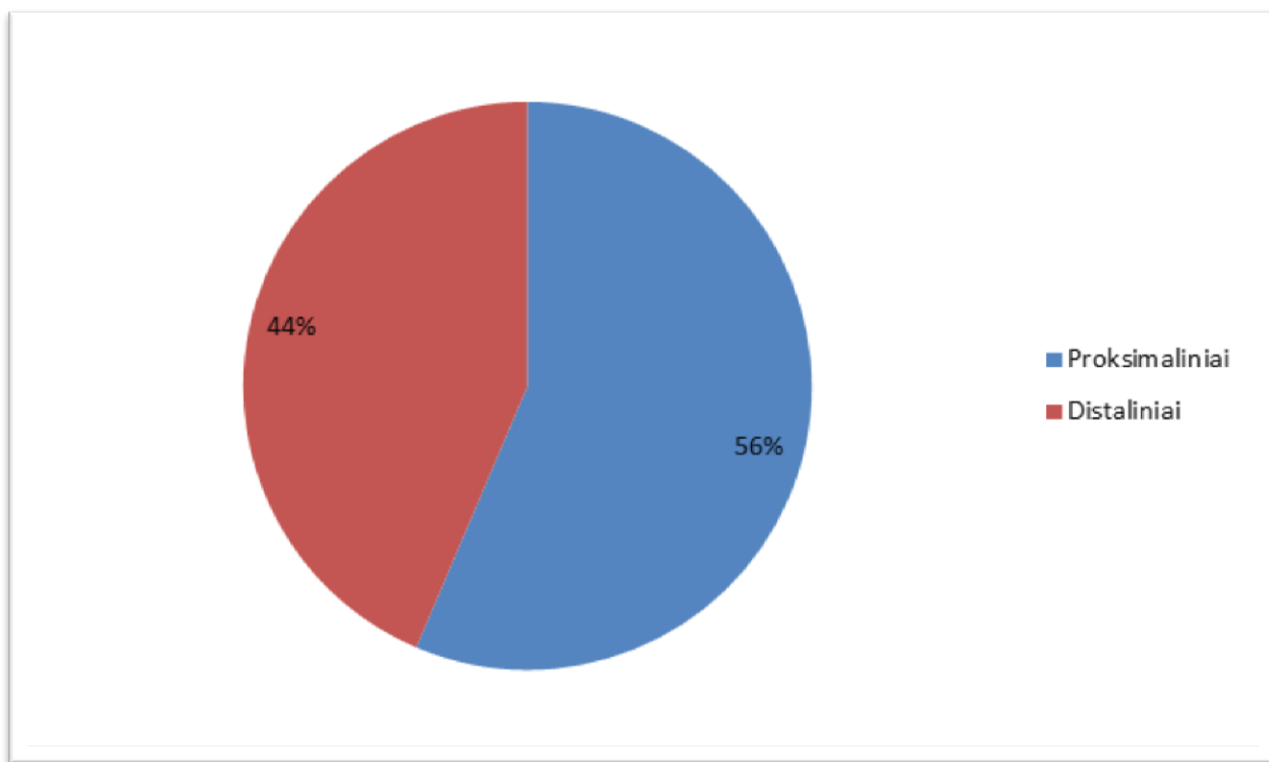
Taigi, apibendrinant galima teigti, kad apibrėžtųjų ir neapibrėžtųjų vietos prievieksmių vartojimo santykis priklauso tik nuo individualaus kalbėtojo pasirinkimo, tam įtakos neturi geografinė regiono padėtis, kadangi tarp respondentų buvo ir tokių, kurių kalboje dominavo apibrėžtieji, ir tokių, kurių kalboje dominavo neapibrėžtieji vietos prievieksmiai.

5 diagrama. Proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną

5 diagramoje pateikiama grafinė proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną tiesioginėje deiksėje išraiška. Čia labiausiai išsiskiria visais atvejais proksimaline struktūra įvardytas restoranas *Borgo di Federico*. Daugeliu atvejų proksimalinėmis struktūromis taip pat buvo įvardyti gėlė, katedra,

universitetas ir dramblio statula. Distalinėmis struktūromis daugiausia buvo lokalizuotos šiukšliadėžės, Amenano fontanas ir Sicilijos bankas.

6 diagrama. Procentinė proksimalinių ir distalinių struktūrų vartoseną

Kaip ir lietuvių respondentų atveju, tiesioginės deiksės situacijose nežymiai (12 proc.) dominavo proksimalinės struktūros (žr. 6 diagramas).

2.8. Apibendrinimas

Lietuvių kalboje pagrindiniai vietos deiksės raiškos būdai yra vietosrieveiksmiai *čia* ir *ten* bei parodomieji įvardžiai *šis*, *tas*. Šie vietosrieveiksmiai gali būti palydimi deiktinių gestų ranka, pirštu, žvilgsniu, galvos linktelėjimu ar kt.

ĮD1 tipo atveju respondentai objektus lokalizuodavo proksimalinėmis struktūromis *čia* ir *šis*, išskirtiniais atvejais – distaliniais *ten*, *tas*. Užfiksuota daug objekto lokalizavimo atvejų su dalelyte *va*, kuri jungiama su vietosrieveiksniu arba vartojama viena tik su deiktiniu gestu. ĮD2 tipo atveju respondentai daugiausia vartojo distalinę struktūrą *ten*, labai dažnas anafornis šiorieveiksmio vartojimas. Taip pat pastebėta, kad pasakojant kelią iš taško A į tašką B respondentai yra linkę keisti

savo kūno poziciją ir gestų kryptį, tam, kad klausytojams būtų lengviau suprasti pasakojamą maršrutą. ĮD3 tipo pavyzdžiuose taip pat dominuoja distalinių struktūrų vartoseną. Ypač tai išryškėjo, kai respondentai nurodydavo kryptį. Kalbėdami respondentai buvo linkę pereiti iš vieno ĮD tipo į kitą, pavyzdžiui: 1) iš ĮD1 į ĮD3; 2) iš ĮD3 į ĮD1.

Tiesioginėje deiksėje respondentai patalpoje buvo linkę objektus referuoti distalinėmis struktūromis, o atviroje erdvėje – proksimalinėmis struktūromis. Tiesioginės deiksės situacijose buvo užfiksuota ir *origo* perkėlimų kitam daiktui. Vietosrieveiksmiais ir parodomaisiais įvardžiais buvo išreiškiamas tiek psichologinė, tiek fizinė distancija.

Italų kalboje pagrindinės vietos deiksės raiškos būdai taip pat yra vietosrieveiksmiai *qui / qua* (liet. *čia*) ir *lì / là* (liet. *ten*) bei parodomieji įvardžiai *questo* (liet. *šis*) ir *quello* (liet. *tas*). Šios kalbinės struktūros taip pat palydimos deiktiniais gestais.

ĮD1 tipo atveju respondentai, analogiškai kaip ir lietuvių kalboje, objektus lokalizavo proksimalinėmis struktūromis. Retais atvejais būdavo vartojamas ir distalinės struktūros tada, kai respondentai negalėdavo fiziškai pasiekti vietos žemėlapyje arba nebūdavo tikri tuo, ką sako. ĮD2 tipo atvejais italai vartojo daugiau kelio nupasakojimo būdų, buvo užfiksuota tiek distalinių (anaforinis *ten*), tiek proksimalinių struktūrų (kai iš ankstesnio konteksto jau yra aišku, apie kokį objektą kalbama). Čia taip pat užfiksuotas kūno pozicijos ir gestų krypties keitimas, siekiant kuo aiškiau perteikti mintį. Skirtingai nei lietuviai respondentai, italai ĮD3 tipe vartoja daug proksimalinių struktūrų, ypač tada, kai pasakojant tam tikras objektas patenka į jų matymo lauką. Visais ĮD tipų atvejais, kaip ir lietuvių respondentų atveju, užfiksuoti perėjimai iš vieno deiksės tipo į kitą, tačiau skirtingai nei lietuviai, italai vartojo ir perėjimą iš ĮD1 į tiesioginę deiksę.

Tiesioginėje deiksėje respondentai taip pat vietosrieveiksmiais bei parodomaisiais įvardžiais išreiškė tiek psichologinį, tiek fizinį atstumą, tačiau užfiksuota ir daug atvejų, kai vienos ar kitos struktūros parinkimas buvo sunkiai interpretuojamas.

Išvados

Šiame darbe buvo pristatytos vietos deiksės teorijos bei gramatikose pateikti jos raiškos būdai lietuvių ir italų kalbose. Atlikto tyrimo metu siekta išsiaiškinti, ar yra reikšmingų skirtumų tarp šių kalbų vietos deikšių sistemų šnekamosiose kalbose. Apklausus 84 lietuvių ir italų tautybės respondentus, prieita prie tokių išvadų:

1. Tyrimo rezultatai atskleidė deiktikų vartojimo problematiką šnekamojoje kalboje. Kalbinių struktūrų parinkimas vietos deiksei išreikšti priklauso tiek nuo asmens psichologijos, tiek nuo realaus atstumo iki referento. Kiekvienas žmogus skirtingai suvokia erdvę ir tai gali būti nulemta daugelio veiksnių. Vienas žmogus savo *čia*-erdvę gali suvokti kaip labai plačią ir daugelį objektų gali įtraukti į savo *čia*-erdvės perimetrą, todėl dauguma referentų jam bus artimi ir įvardijami kaip *čia*. Kitu atveju asmuo savo *čia*-erdvę gali suvokti kaip ganėtinai siaurą ir į jos perimetrą neįtraukti referentų, todėl automatiškai jie bus *ne čia*, t. y. *ten*. Dar viena priežastis skirstyti referentus į esančius *čia* ir *ne čia* – fiziniai barjerai. Jei žmogų ir referentą skiria tam tikra kliūtis (nebūtinai reali, ji gali tik vizualiai dalinti erdvę dalimis), dažnai jis pasirenka distalinę struktūrą referentui lokalizuoti. Emocinis atstumas taip pat užima svarbią vietą šiame tyrime. Emociškai svarbūs miesto simboliai dažniausia lokalizuojami proksimalinėmis struktūromis, o tai, kas mažiau pažįstama, arba dėl ko respondentas nėra tikras – distalinėmis. Ne paskutinėje vietoje ir referento lokalizavimas distalinėmis arba proksimalinėmis struktūromis išreiškiant realų fizinį atstumą iki jo. Būtina pabrėžti, kad ir fizinio atstumo samprata visada labai subjektyvi. Visi išvardyti veiksniai buvo užfiksuoti tyrime ir todėl galima daryti išvadą, kad dėl šių dažniausiai pasitaikančių priežasčių vienam asmeniui tas pats referentas gali būti toli, o kitam – arti. To įrodymas – sumodeliuotose identiškose situacijose vieni respondentai tą patį objektą lokalizavo distalinėmis struktūromis, kiti – proksimalinėmis.

2. Atlikus tyrimą taip pat galima daryti išvadą, kad lietuvių ir italų šnekamųjų kalbų vietos deiksės sistema, reiškiamą vietosrieveiksmiais ir parodomaisiais įvardžiais, reikšmingai nesiskiria. Italų kalbos vietosrieveiksmiai *qui / qua* visais atvejais atitinka lietuvišką *čia*, *lì / là – ten*, *questo – šis*, o *quello – tas*. Abejonių kyla tik dėl lietuvių kalboje vartojamos dalelytės *va* ir italų kalboje užfiksuotorieveiksmio *laggiù* (liet. *ten toli*).

Italų kalbos vietos deiksės apraše įtrauktas irrieveiksmis *ecco*, kurį į lietuvių kalbą galima išversti *štai*. *Štai* savo ruožtu yra *va* sinonimas, taigi *va = ecco*. Kadangi *ecco* į italų kalbos vietos deiksės aprašą yra įtrauktas, kyla klausimas, kodėl to nebūtų galima padaryti ir su dalelyte *va*. Juolab, kad *va* visada vartojama su deiktiniu gestu, tik lieka neaišku, ar ji kokiu nors būdu koduoja atstumą, ar

tik atkreipia dėmesį į tam tikrą referentą. Remiantis tyrimo gautais rezultatais, *laggiù* (liet. *ten toli*) taip pat galėtų būti įtrauktas į italų kalbos vietos deiksės aprašą. Šis žodis taip pat visada vartojamas su deiktiniu gestu ir vienas iš šio sudurtinio žodžio dėmenų būtent ir yrarieveksmis *là* (liet. *ten*).

Kiti šių šnekamųjų kalbų vietos deiksės panašumai yra perėjimai iš vieno deiksės tipo į kitą, taip pat kūno pozijos ir gestų pritaikymas prie pokalbio situacijos. Skirtingai nei su lietuviais, pokalbiuose su italais respondentais buvo užfiksuota perėjimų iš ID1 į tiesioginę deiksę.

Kaip skirtumą tarp šių sistemų galima įvardyti tendenciją skirtingai nurodyti kryptį. Lietuviai linkę kryptį nurodyti tik distalinėmis struktūromis, o italai tai daro tiek distalinėmis, tiek proksimalinėmis struktūromis.

3. Suskaičiavus ir išanalizavus visus apibrėžtųjų ir neapibrėžtųjų vietosrieveksmių pavartojimo atvejus šnekamojoje italų kalboje padaryta išvada, kadrieveksmių vartosena priklauso ne nuo šalies regiono, o nuo individualių kalbos vartotojų įpročių. Pietų Italijos gyventojas gali būti daugiau linkęs vartoti tiek apibrėžtuosius, tiek neapibrėžtuosius vietosrieveksmius.

4. Suskaičiavus visus parodomųjų įvardžių pavartojimo atvejus lietuvių kalboje prieita prie išvados, kad kalbamoji sistema šnekamojoje kalboje iš trinarės pasikeitė į dvinarę, nes nebuvo užfiksuotas nė vienas parodomasis įvardis *anas*.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Ambrazas, V. 2006, *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Anderson, S. R., Keenan, E. L. 1985, *Deixis, Language Typology and Syntactic Description. Grammatical Categories and the Lexicon*, T. Shopen (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
3. Andorno, C. 2005, *Che cos'è la pragmatica linguistica*, Roma: Carocci.
4. Bühler, K. 1990, *Theory of Language: The Representational Function of Language*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
5. Butkevičiūtė, B. 2015, *Lietuvių ir turkų kalbų deiktinių vietosrieveiksmių analizė* (magistro darbas), Vilniaus universitetas.
6. Cairns, B. 1991, Spatial Deixis. The Use of Spatial Co-ordinates in Spoken Language, *Working Papers 38*.
7. CEG – Radden, G., Dirven R. 2007, *Cognitive English Grammar*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
8. Cruse, A. 2006, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
9. Da Milano, F. 2005, *La deissi spaziale nelle lingue d'Europa*. Milano: FrancoAngeli.
10. Diessel, H. 1999, *Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins.
11. DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (interneto versija), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu:
<http://dz.lki.lt/> (žiūrėta 2017 04 05).
12. DLP – Crystal, D. 2008, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell Publishing.
13. EDSMC – Danesi, M. (ed.), 2000, *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications*, Toronto: University of Toronto Press.
14. *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*. Prieiga internetu:
<http://www.treccani.it/> (žiūrėta 2017 05 15).
15. Enfield, N. J. 2003, Demonstratives in Space and Interaction: Data from Lao Speakers and Implications for Semantic Analysis, *Language* 79(1).
16. Fillmore, C. J. 1997, *Lectures on Deixis*, Stanford: CSLI Publications.

17. Fricke, E. 2002, Origo, pointing and speech: the impact of co-speech gestures on linguistic deixis theory, *Gesture* 2 (2).
18. Fricke, E. 2007, *Where is Here? The Analysis of the German Deictic Hier with Cospeech pointing gestures*, Technische Universität Berlin.
19. Fricke, E. *Deixis, gesture, and embodiment from a linguistic point of view*. Prieiga internetu:
[http://www.ellenfricke.de/publikationen/Ellen%20Fricke%202014%20-%20Deixis%20gesture%20and%20embodiment%20from%20a%20linguistic%20point%20of%20view%20\(136%20HSK%2038.2\).pdf](http://www.ellenfricke.de/publikationen/Ellen%20Fricke%202014%20-%20Deixis%20gesture%20and%20embodiment%20from%20a%20linguistic%20point%20of%20view%20(136%20HSK%2038.2).pdf) (žiūrėta 2017 04 10).
20. Grigalytė, K. 2015, *Vietos deiksė italų kalboje* (bakalauro darbas), Vilniaus universitetas.
21. Huang, Y. 2006, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
22. Yule, G. 1996, *Pragmatics*, New York: Oxford University Press.
23. Judžentytė, G. 2011, Dėl vietosrieveiksmių *čia* ir *ten* rytų aukštaičių uteniškių patarmėje, *Lietuvių kalba* 5. Prieiga internetu: www.lietuviukalba.lt (žiūrėta 2017 04 22).
24. Judžentytė, G. 2013, Lietuvių kalbos vietosrieveiksmių semantinių tyrimų apžvalga, *Lietuvių kalba* 8. Prieiga internetu:
http://web.vu.lt/flf/g.judzentyte/files/2012/05/JUDZENTYTE_-2.pdf (žiūrėta 2017 05 05).
25. Judžentytė, G. 2014, Dėl vietosrieveiksmių *čia* ir *ten* vartojimo Pabradės-Joniškio areale, *Lietuvių kalba* 8. Prieiga internetu: www.lietuviukalba.lt (žiūrėta 2017 04 22).
26. Judžentytė, G. 2017, Spatial Deixis in Lithuanian: Demonstrative Pronouns, *Valoda ir nozime* (priimta spausdinti).
27. Kardelis, V. 2016, Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai, Vilnius: MELC
28. Küntay, A., Özyürek, A. 2002, *Joint Attention and the Development of the Use of Demonstrative Pronouns in Turkish*, Koç University. Prieiga internetu:
http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:68323/component/escidoc:532281/Kuntac_2002_bucld.pdf (žiūrėta 2017 04 26).
29. Lanza, M. S. 2010, *Italų-Lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas: Aesti
30. Levinson, S. C. 1983, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
31. Lyons, J. 1977, *Semantics*, vol 1 and 2, Cambridge: Cambridge University Press.
32. LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas (interneto versija), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu:

33. LTŽ – *Lingvodidaktikos terminų žodynas*, 2012, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
34. McNeill, D. 2006, *Gesture and communication*, *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, J. L. Mey (ed.), Oxford: Elsevier.
35. Özyürek, A. 2000, *The influence of addressee location on spatial language and representational gestures of direction*, Max Planck Institute for Psycholinguistics, Nijmegen. Prieiga internetu:
http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:68312/component/escidoc:101904/Ozyurek2000_The_influence_of.pdf (žiūrėta 2017 04 28).
36. Papi, M. B. 1993, *Che cos'è la pragmatica*, Milano: Bompiani.
37. RDLL – Bussmann, H. 1996, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London: Routledge.
38. Ryvitytė, B. 2011, *Lingvistinės pragmatikos įvadas*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
39. Rosinas, A. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
40. Satkauskaitė, D. 2011, *Lingvistinė pragmatika*, Kaunas. Prieiga internetu:
http://www.khf.vu.lt/dokumentai/failai/katedru/germanu/Satkauskaite_LINGVISTINE_PRAGMATIKA_elektronine.pdf (žiūrėta 2017 05 10).
41. Senft, G. 2014, *Understanding Pragmatics*, London: Routledge.
42. Vanelli, L. 1992, *La deissi in italiano*, Padova: Unipress.

SUMMARY

This work analyzes Lithuanian and Italian deictic locative adverbs, and demonstrative pronouns on the basis of Karl Bühler's theory of deixis. Analysis focuses also on the psychological usage of deictic structures (locative adverbs and demonstrative pronouns) and seeks to determine the differences between space deixis systems in Lithuanian and Italian. In total, there were 84 Lithuanian and Italian respondents (22 hours of video material). The qualitative, quantitative, and semi-structural interview methods were used in this paper. The research has revealed that:

1. Usage of deictic structures in local deixis is influenced by both physical and psychological distance. The object who are relatively close to the speaker can be localized as distant and vice versa. It is determined by the speakers *here*-space that can be very wide or narrow. Also, the selection of deictic structures can be define by the presence of physical barriers.

2. In spoken Italian, a selection of definitive and undefined local adverbs depends not on the geographical position of the region, but on the personal speakers habits.

3. A list of linguistic structures, who are used in space deixis, is not finished in Italian, nor Lithuanian. Possibly, there can be a Lithuanian particle *va* and Italian local adverb *laggiù*.

4. Lithuanian system of pronouns tends to be binary rather than ternary. The third pronoun *anas* was not recorded in any interviews.

5. Lithuanian and Italian space deixis systems have more similarities than differences (motion verbs in Italian weren't examined in this paper). In both spoken languages, space deixis is expressed by distal members in Italian *quello* ('that') / *lì* ('there') / *là* ('there') and in Lithuanian *tas* ('that') / *ten* ('there'). Proximal members in Italian are *questo* ('this') / *qui* ('here') / *qua* ('here') and in Lithuanian *šis* ('this') / *čia* ('here').